

परिच्छेद - एक

१.० शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधशीर्षकको नाम 'बुङ्गली भाषिकाको अध्ययन' रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार गरिएको छ ।

१.३ विषय परिचय

नेपाल विविध भाषाभाषीको बाहुल्य रहेको देश भए पनि यहाँको प्रमुख भाषा भनेको नेपाली नै हो । नेपाली भाषा लामो समयदेखि बोलिदै आएको यसमा विविध प्रकारका क्षेत्रीय भेदहरू देखा पर्दछन् । यस्ता भेदहरूलाई बालकृष्ण पोखरेल (इ.१९६२) ले प्रारम्भमा जुम्ली, डोट्याली र पर्वते गरी तीन भाषिकामा विभाजन गरेका छन् भने उनले पछि आफ्नो पूर्वधारणालाई परिवर्तन गरी पाँच भाषिकाको धारणा सार्वजनिक गरेका छन् । ती भाषिकालाई उनले पूर्वेली, माझाली, ओरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा भनी नामाकरण गरेका छन् । बन्धु (२०२५) ले नेपाली भाषाका भाषिकालाई पश्चिमी, केन्द्रीय र पूर्वी भनेर वर्गीकरण गरेका छन् । यसरी नै आचार्य (२०४१) ले पनि गोर्खाली वा पूर्वेली, सिजाली वा केन्द्रीय र डोटेली वा पश्चिमेली भनी भाषिकाहरूको वर्गीकरण गरेका छन् । केही अध्येताले भने नेपाली भाषामा तेह्र/चौधसम्म भाषिक भेदहरू पाइन सक्ने चर्चा गरेका छन् । बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषालाई पोखरेलले परपश्चिमा वर्गमा पर्ने स्तरीय नेपालीकै एक भेद हो भनी चिनाएका छन् तर उनले बुङ्गली भाषाको कुनै उदाहरण भने दिएका छैनन् । यस क्षेत्रको भाषिक स्वरूप पूर्वअध्येताहरूले भने भैं

परपश्चिमा भाषिकाअन्तर्गत नै पर्दछ, या त्यसलाई छुट्टै भाषिक भेद मान्नुपर्दछ, भन्ने कुराको निर्धारणका निम्ति प्रथमतः यस क्षेत्रको भाषिक स्वरूपको वर्णनात्मक अध्ययन हुनु आवश्यक देखिन्छ । त्यसपछि मात्र तुलनात्मक अध्ययनका आधारमा त्यसको स्पष्ट परिचय दिन सकिन्छ । राजनैतिक सीमानाका आधारमा यो क्षेत्र बझाङ जिल्लामा पर्दछ, तर भाषिक आधारमा यो क्षेत्र बैतडेलीको निकट मानिएको छ । अतः यही प्रक्रियामा अधि बढ्नका निम्ति बुङ्गली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन आवश्यक देखिन्छ । यसै आवश्यकतालाई पूरा गर्नका निम्ति यस शोधपत्रमा बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

बझाङ जिल्लाको 'बुङ्गल' क्षेत्रमा बोलिने भाषा नेपाली भाषाको एक क्षेत्रीय भेद भएता पनि यो भाषिक भेद छुट्टै भाषिका हो या कुनै भाषिकाको उपभाषिकामात्र हो भन्ने कुराको निर्धारणका निम्ति प्रथमतः यस क्षेत्रमा बोलिने भाषाको वर्णनात्मक अध्ययन आवश्यक पर्ने हुँदा यस शोधपत्रमा बुङ्गली भाषिकाको आन्तरिक संरचनालाई स्पस्ट्याउन निम्नलिखित शोधसमस्या निर्धारण गरिएको छ—

- क) बुङ्गली भाषिका भनेको के हो ?
- ख) बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्था कस्तो छ ?
- ग) बुङ्गली भाषिकाको शब्दरचना प्रक्रिया कस्तो छ ?
- घ) बुङ्गली भाषिकाको रूपरचना प्रक्रिया कस्तो छ ?
- ङ) बुङ्गली भाषिकाका प्रमुख विशेषताहरू के के हुन् ?

१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधपत्रमा शोधसमस्यामा आधारित रही निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरू यस प्रकार छन्—

- क) बुङ्गली भाषिको सामान्य परिचय दिनु ।
- ख) बुङ्गली भाषिको ध्वनिव्यवस्थाको वर्णन गर्नु ।
- ग) बुङ्गली भाषिको शब्दरचना प्रक्रियाको वर्णन गर्नु ।
- घ) बुङ्गली भाषिको रूपरचना प्रक्रियाको वर्णन गर्नु ।
- ङ) बुङ्गली भाषिका प्रमुख विशेषताहरू स्पष्ट पार्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि शोधकार्य गर्नुभन्दा पहिला त्यस विषयका बारेमा अगाडि भएका कार्यको सिंहावलोकन गर्नु उपर्युक्त हुन्छ । वर्तमानले भविष्यको दिशानिर्देश गर्छ भने विगतले वर्तमानलाई अगाडि बढाउन दिशानिर्देश गर्दछ । पूर्वकार्यको अध्ययनले नै आफूले गर्न लागेको विषयमा त्यस्ता कार्य भए नभएको र भएका भए कतिसम्म र कसरी भएका रहेछन् भन्ने बुझ्न सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रस्तुत शीर्षकमा अहिलेसम्म खास अध्ययन भएको पाइँदैन तापनि राष्ट्रभाषा नेपालीको अध्ययनका क्रममा नेपालीका भाषिकाहरूका सम्बन्धमा केही अध्ययन भने भएका छन् । त्यस्ता अध्ययनहरूमध्ये ओरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा वर्गका भाषिकासम्बन्धी अध्ययनहरू यस शोधपत्रसँग केही मात्रामा भए पनि सम्बन्धित हुन सक्ने हुँदा तिनै अध्ययनलाई आधार बनाएर पूर्वकार्यको समीक्षा गरिएको छ । अतः पूर्वकार्यको विवरण दुई अलग शीर्षकमा विभाजित हुन पुगेको छ ।

अ) बैतडेली र दार्चुलेली भाषिकासम्बन्धी पूर्वकार्यको विवरण

भीमदेव भट्ट र अर्जुनदेव भट्ट (२०१७) ले 'बैतडीका केही स्थानीय शब्दहरू' मा बैतडेली भाषिकाका शब्दहरूलाई वर्गीकृत गरी प्रस्तुत गरेका छन् । भट्टद्वयले प्रस्तुत कृतिमा शब्दको रूपायन दिएको पाइँदैन भने शब्दको आलेखन पनि स्तरीय नेपालीको आलेखन विधिका आधारमा गरेको पाइन्छ । यो अध्ययन बुङ्गली भाषिकासँग केही मात्रामा मिल्दछ ।

बालकृष्ण पोखरेलले (२०२१) ले 'नेपाली भाषा र साहित्य' मा वर्तमान नेपाली भाषाको निर्माणमा खसेत्तर नेपालीहरूको देनको चर्चा गर्ने क्रममा बैतडेली भाषिकामा पाइने कर्तरी प्रयोग र कर्मणी प्रयोगका बारेमा चर्चा गरेका छन् । त्यस्तै पोखरेल (२०२२) ले 'राष्ट्रभाषा' दोस्रो संस्करणमा नेपाली भाषाका पाँचवटा भाषिका मान्नुपर्ने कुरामा जोड दिदै बैतडेली भाषिकालाई परपश्चिमा वर्ग र बभाडी भाषिकालाई वरपश्चिमा वर्गअन्तर्गत राखेर अध्ययन गरेका छन् । कर्मणी प्रयोग एवम् व्याकरणात्मक लिङ्ग विधानका अतिरिक्त बैतडेली भाषिकामा ध्वन्यात्मक पक्षमाथि पनि पोखरेलले प्रकाश पारेका छन् ।

पूर्णप्रकाश नेपाली यात्री (२०३१) ले 'सुदूर-पश्चिमा भाषिकाका केही शब्दहरूका बारेमा विवेचना 'हलसारो कि साडो' मा बैतडेली भाषिकाका केही शब्दहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् । त्यस कृतिमा यात्रीले बैतडेली भाषिकाका शब्दहरू दिदै तिनमा आएका ध्वनिका एकाइका बारेमा पनि चर्चा गरेको देखिन्छ । यात्रीकै 'महाकाली अञ्चल दिग्दर्शन' (२०३३) भन्ने ग्रन्थमा पनि विविध पक्षको संक्षिप्त दिग्दर्शन प्रस्तुत गर्ने क्रममा बैतडेली जिल्लामा बोलिने नेपाली भाषिकाका केही वाक्यहरू दिई उक्त भाषिकाको दिग्दर्शन प्रस्तुत गरेका छन् ।

चुडामणि बन्धु (सन् १९८१) ले 'बैतडीकी बोली' भन्ने ग्रन्थ लेखेको देखिन्छ । यो ग्रन्थ खासगरी दोस्रो भाषाको रूपमा बैतडीकी बोली सिक्न चाहने विदेशी वा स्वदेशीका निमित्त तयार पारेको देखिन्छ भने यस ग्रन्थमा बैतडेली भाषिकाका ध्वनि तात्त्विक र व्याकरणात्मक विशेषताको संक्षिप्त चर्चा गरेका छन् ।

हरिप्रसाद शर्मा (२०३६) ले 'बैतडेली भाषिकाको शब्द सङ्कलन' भन्ने स्नातकोत्तर शोधपत्रमा बैतडी जिल्लामा बोलिने बोलीचालिका शब्दहरू सङ्कलन गरेर तिनीहरूको उच्चारण व्यवस्थाबारे प्रकाश पारेको पाइन्छ ।

महादेव अवस्थी (२०३८) ले 'बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग' मा बैतडेली भाषिकाका वाक्यमा सामान्यतः कर्ता र क्रियाले लिङ्ग मेल राखेपनि कतिपय ठाउँमा क्रिया र कर्मका बीच वैकल्पिक रूपमा लिङ्गसङ्गति रहेको र विशेषण र विशेष्यले पनि स्त्रीलिङ्गको

सङ्गति जनाएको चर्चा गरेका छन् । उक्त अध्ययनले बैतडेली भाषिकाका क्रियापदावलीमा आउने समापिका र असमापिका अन्तर्गतका काल, वचन, पुरुष र करण जनाउन आउने प्रत्ययहरूसँग मिली स्त्रीलिङ्गी प्रयोग जनाएको देखिन्छ । अवस्थी (२०३९-४०) ले नै 'बैतडेली भाषिकाको अधिकरण कारकका भेद र तिनमा प्रत्यय' मा उक्त भाषिकाको अधिकरण कारकका चार भेद देखाउँदै तिनमा लाग्ने प्रत्ययले लिङ्ग, वचन, पुरुषलाई समेत सङ्केत गर्ने तथ्यको विश्लेषण गरेका छन् । यस अध्ययनले केही मात्रामा बुङ्गली भाषिकाको अध्ययनमा पनि टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ ।

कुमारी तारा बडू (२०६१) ले 'दार्चुलेली स्थानीय भाषिका र नेपाली भाषा बीचको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य गरेकी छन् । उक्त शोधपत्रमा दार्चुली भाषिकाको सामान्य परिचय, दार्चुलेली भाषिकाका शब्दहरूको रूपान्तरण, वाक्यतत्व र कारक विभक्तिको विशेषता आँल्याउँदै दार्चुलेली भाषिका र नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययन पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

आ) बभ्नाडी भाषिकासम्बन्धी पूर्वकार्यको विवरण

नेपाली भाषाको ओरपश्चिममा वर्गमा पर्ने बभ्नाडी भाषिकाको प्राचीन स्वरूप ज्योतिप्रकाश जोशीद्वारा रचित 'भृगुडिया गणेश कुमारको मिलाप' भन्ने अप्रकाशित कृतिमा भेटिन्छ । यसकारण यो नै बभ्नाडी भाषिका सम्बन्धी सर्वप्राचीन लिखित तथा साहित्यिक नमुना हो र अझ यो भाषा प्रयोगको सबैभन्दा पहिलो अध्ययन पनि हो तर यसमा बभ्नाडी भाषिकाको विवेचना भने गरिएको छैन ।

जनकबहादुर विष्टले गुरुप्रसाद मैनालीको 'नासो' कथालाई बभ्नाडी भाषामा अनुवाद गरी नासो कथामा व्यक्त विचार त्यसमा निहित भाव र त्यसले समाज र व्यक्तिमा पार्ने प्रभाव जस्ता कुराको विवरण दिएका छन् तर उनले पनि बभ्नाडी भाषिकाको विवेचना गरेका छैनन् ।

अमरराज जोशी (१९८९) ले 'अ लिङ्गविस्टिक स्टडी अफ बभ्नाडी डायलेक्ट' शीर्षकमा गरेको स्नातकोत्तर अंग्रेजी शोधपत्रमा बभ्नाडी भाषिकाको भाषिक व्यवस्था

सम्बन्धी अध्ययन गरेका छन् । जोशीले बभाडी भाषिका ध्वन्यात्मक रूपमा स्तरीय नेपालीभन्दा भिन्न रहेको चर्चा गर्दै बभाडी भाषिकाका व्याकरणिक विशेषताहरूका बारेमा पनि केही मात्रामा चर्चा गरेका छन् ।

देवराज भट्टराई (२०६१) ले 'बभाडी भाषिका एक अध्ययन' शीर्षकमा स्नातकोत्तर शोधकार्य गरेका छन् । यस अध्ययनमा उनले बभाडी भाषिकाका शब्दवर्ग र व्याकरणिक कोटीको स्तरीय नेपाली भाषासँग तुलना गरेका छन् ।

गणेशबहादुर बोहरा (२०६२) ले 'बभाडी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकमा स्नातकोत्तर शोधकार्य गरेका छन् । उक्त शोधमा बोहराले बभाडी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, नेपाली र बभाडी भाषिकाका विशेषताहरू र बभाडी भाषिले स्तरीय नेपाली सिक्दा गर्ने त्रुटिहरूबारे औल्याएका छन् । उनको अध्ययनमा बुङ्गली भाषिकाका धेरै शब्दहरू समेटिएकोले बुङ्गली भाषिकाको अध्ययनमा यसलाई सहायक आधार मान्न सकिन्छ ।

नेपाली भाषाका वरपश्चिमा र परपश्चिमा भाषिकासम्बन्धी पूर्वकार्यलाई समीक्षात्मक रूपले हेर्दा अहिलेसम्म ती भाषिकाहरूको सामान्य अध्ययन भएको पाइए पनि बुङ्गली भाषिकाको स्वतन्त्र अध्ययनमा कसैले पनि चाँसो देखाएको पाइदैन । त्यसैले यो अध्ययन बुङ्गली भाषिका बारेमा चाँसो राख्ने जो कोहीका लागि पनि उपलब्धिपूर्ण तथा फलदायी हुने अपेक्षा राख्न सकिन्छ ।

१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भेदहरू पश्चिम नेपालमै बढी पाइन्छन् । यस क्षेत्रमा स्थानै पिच्छे फरक-फरक भाषिकभेद सुन्न सकिन्छ तर यस्ता भाषिक भेदको वैज्ञानिक अध्ययन अभिसम्म हुन सकेको छैन । फलतः नेपाली भाषाका के कति भाषिका र उपभाषिका छन् ? भन्ने प्रश्न आजपनि विवादरहित रूपमा निर्धारण हुन सकेको छैन । बुङ्गलीको संरचना स्पष्ट पारिसकेपछि यो भाषिक भेद आफैँमा स्वतन्त्र भाषिका हो या कुनै भाषिकाको उपभेद हो भन्न सकिन्छ । फलतः नेपाली भाषाका स्थानीय भेदहरूको अध्ययनमा केही

मात्रामै भएपनि सहयोग पुऱ्याउन सक्ने हुँदा यो अध्ययन आफैँमा औचित्यपूर्ण हुन सक्छ । राष्ट्रभाषा नेपालीको उन्नयन एवम् सम्बर्द्धनका लागि पनि भाषिकाहरूको अध्ययनबाट सकारात्मक सहयोग प्राप्त हुने हुँदा प्रस्तुत अध्ययन यस दृष्टिबाट पनि महत्त्वपूर्ण देखिन्छ । बुङ्गली भाषीहरू स्तरीय नेपालीको प्रयोग सहज रूपमा गर्न सक्तैनन् भने मानक नेपालीका वक्ताहरू पनि बुङ्गली भाषिका सहज रूपमा बुझ्न सक्तैनन् । यस प्रकारको असहज परिस्थितिमा सुधार ल्याउनका निम्ति पनि यो अध्ययन महत्त्वपूर्ण देखिन्छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययनको सीमाङ्कन भौगोलिक र विषयगत दुई आधारमा गरिएको छ ।

क) भौगोलिक सीमाङ्कन - यस शोधपत्रको अध्ययन क्षेत्र सेती अञ्चल बभाङ जिल्लाअन्तर्गतको बुङ्गल क्षेत्रमा पर्ने खिरातडी गा.वि.स मूल केन्द्रका रूपमा रहेको छ भने पिपलकोट, देउलीकोट, काफलसेरी, सुनकुडा, स्याँडी आदि गा.वि.स. हरू परिधीय क्षेत्रमा रहेका छन् ।

ख) विषयगत सीमाङ्कन - यस शोधपत्रमा बुङ्गली भाषिकाको सामान्य परिचय दिई ध्वनिव्यवस्था, शब्दरचना प्रक्रिया र पदरचना प्रक्रियाको मात्र विवेचना गरिएको छ । यसमा बुङ्गली भाषिकाको वाक्यरचना प्रक्रिया र अर्थव्यवस्थाका का बारेमा कुनै चर्चा गरिएको छैन ।

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा सामग्रीका निम्ति क्षेत्रीय अध्ययन विधिको अवलम्बन गरिएको छ भने गौण सामग्रीका निम्ति पुस्तकालयीय अध्ययन विधिसमेत प्रयोग गरिएको छ ।

क्षेत्रीय विधि: शोधकर्ता स्वयम् बुङ्गली भाषिकाको मूल वक्ता भएकाले सामग्री सङ्कलनको मुख्य स्रोतका रूपमा शोधकर्ता स्वयम् र सम्बन्धित क्षेत्रका अरु केही वक्ताहरूलाई सूचकका रूपमा लिइएको छ । यस क्रममा सूचकहरूबाट प्राप्त सामग्रीहरू टेपबद्धसमेत

गरिएको छ । यसरी सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरू परिशिष्टमा दिइएको छ । प्राथमिक स्रोतबाट सङ्कलित सामग्रीहरूको विश्लेषणमा उपयोग गरिएका गौण सामग्रीहरू पुस्तकालयीय विधिद्वारा सङ्कलन गरिएको छ र शोधकार्य निष्कर्षमा पुऱ्याउने क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विशेषज्ञहरूको सुझाव, सल्लाह र मार्गनिर्देशनलाई पनि अङ्गीकार गरिएको छ ।

१.१० सामग्री विश्लेषण विधि

यो अध्ययन क्षेत्रीय भाषिकाको अध्ययन भए तापनि यसमा बुङ्गली भाषिकाको आन्तरिक संरचनाको मात्र वर्णन गरिएको छ । यसका निम्ति मूलतः संरचनात्मक भाषावैज्ञानिकहरूद्वारा विकसित एककालिक अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसै विधिद्वारा बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्था, शब्दरचना प्रक्रिया र पदरचना प्रक्रियाको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ भने बुङ्गली भाषिकाको सामान्य परिचय दिने क्रममा केही मात्रामा ऐतिहासिक विधि पनि प्रयोग गरिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ -

परिच्छेद एक : शोधप्रस्ताव

परिच्छेद दुई : बुङ्गली भाषिकाको सामान्य परिचय

परिच्छेद तीन : बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्था

परिच्छेद चार : बुङ्गली भाषिकामा शब्दसंरचना

परिच्छेद पाँच : बुङ्गली भाषिकामा रूपरचना

परिच्छेद छ : निष्कर्ष

परिशिष्ट

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिच्छेद - दुई

बुङ्गली भाषिकाको सामान्य परिचय

२.०. भूमिका

बुङ्गली भाषिका नेपाली भाषाको भेद भएको हुँदा त्यसको स्वरूपलाई स्पष्ट्याउन भाषा, भाषिका र व्यक्ति भाषासमेतको चर्चा गरी नेपाली भाषाका भाषिकाहरूका सन्दर्भमा बुङ्गली भाषिकाको ऐतिहासिक, भौगोलिक र सामाजिक स्वरूपका बारेमा चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

२.१. भाषा, भाषिका र व्यक्तिभाषा

कुनै भाषाका भौगोलिक र सामाजिक भेदलाई त्यस भाषाका भाषिका भनिन्छ (गिरी, २०५३:१) । भौगोलिक अवस्थाले गर्दा डोटी, जुम्ला, सल्यान, गोरखा र दार्जिलिङमा बोलिने नेपालीमा अन्तर छ । यिनका उच्चारण व्याकरण र शब्दभण्डारमा रहेको अन्तर सजिलै थाहा पाउन सकिन्छ । यसरी नै समाजमा रहेका विभिन्न वर्ग, जाति, धार्मिक समूह आदिका कारण पनि भाषिक स्वरूपमा फरक पर्दछ । यी विविध भाषिक भेदका वक्ताले एक अर्काका कुरा बुझ्ने स्थितिसम्म यस्ता भेद एउटै भाषाका भाषिका कहलाउँछन् भने कुरा बुझ्न छाडेमा अर्को भाषा विकसित भएको ठानिन्छ (पूर्ववत्: पृ.१) । एउटा भाषाभित्र समेटिने भाषिकाहरू परस्परमा ५० प्रतिशतभन्दा ज्यादा बोधगम्य हुनुपर्छ भन्ने भाषाविदहरूको धारणा पाइन्छ । भाषाका उपभेदलाई भाषिका, उपभाषिका र हरेक व्यक्तिले बोल्ने बोलीलाई व्यक्ति भाषिका भनिन्छ भने सम्पूर्ण भाषिकाहरूको सिङ्गो सग्लो रूपलाई भाषा भनिन्छ । (पूर्ववत्: पृ.१)

भाषिका त्यस्तो प्रयोग हो जसलाई सभ्यता र मानकदेखि पछि परेका किसान मजदुर एवम् अन्य समुदायले प्रयोग गर्छन् । मानक भाषाको एउटा घेराभित्र मानक भाषिक रूपभन्दा भिन्न रूपमा व्यवहरित रूपलाई भाषिका भनिन्छ । मानक भाषा स्तरीय

हुन्छ र लेखनमा प्रयोग गरिन्छ, भने व्यवहारिक प्रयोगमा आधारित हुने क्षेत्र विशेषमा बोलिने स्थानीय भेद भाषिका हुन्छ (बन्धु २०५३:९) । भाषिका सामाजिक प्रकार्यमा भाषाको अधीनमा हुन्छ । यसको क्षेत्रीय आधार अपेक्षाकृत संक्षिप्त हुन्छ र प्रयुक्त क्षेत्र सीमित हुन्छ । भाषिकालाई आत्मीयताको द्योतक मानिन्छ किनभने यो अनौपचारिक सन्दर्भमा बढी प्रयोग हुन्छ । भाषिकामा विकल्पहरू बढी हुन्छन् भने यसको प्रयोग मातृभाषीहरूमा सीमित हुन्छ (आचार्य, २०५८:३४) । यसैले भाषालाई अङ्गी र भाषिकालाई अङ्ग मान्न सकिन्छ ।

व्यक्तिभाषा भनेको प्रत्येक व्यक्तिको निजी बोली हो । यस्तो बोलीमा पनि केही मात्रामा विभेद पाउन सकिन्छ । किनभने स्थान र समयको भिन्नताले भाषामा पर्याप्त मात्रामा प्रभाव पारेको हुन्छ तर पनि व्यक्तिबोलीमा बोधगम्यताको मात्रा पूर्ण हुन्छ । यस्तै व्यक्तिबोलीहरूको समूह मिलेर भाषिका बन्दछ, भने भाषिकाहरू मिलेर भाषा बन्दछ ।

२.२ नेपाली भाषाका भाषिकाहरू

नेपाली भाषाका भाषिकाहरूका बारेमा स्वदेशी र विदेशी विद्वान्हरूले समेत अध्ययन गरेका छन् । यस्ता अध्येताहरूमा जर्ज अब्राहम ग्रियर्सन (इ.१९२७) प्रथम देखिन्छन् । उनले भारतका भाषाहरूको सर्वेक्षणका क्रममा नेपाली भाषाको पनि चर्चा गरेका छन् र पर्वतीय देशमा बोलिने भएका कारण यसमा अनेक विभाषाहरू छन् भन्ने उल्लेख गरेका छन् । परन्तु उनको अध्ययन क्षेत्र ब्रिटिस भारत भएकाले गर्दा उनले 'पाल्पा' नामको भाषिका पश्चिम नेपालमा बोलिन्छ, र काठमाडौंको भाषिका परिनिष्ठित मानिन्छ भन्ने टिप्पणी गर्दै 'दरै' भाषालाई पनि नेपालीको भाषिकाका रूपमा उल्लेख गरेका छन् (आचार्य, पूर्ववत्:२६) ।

राहुल सांकृत्यायन र डा. दयानन्द श्रीवास्तवले नेपालीका भाषिकाहरूलाई पूर्वी, केन्द्रीय, मादी र पश्चिमी भनी चार भागमा बाँडेको पाइन्छ । यस वर्गीकरणमा पूर्वी अन्तर्गत धनकुटा र इलाम क्षेत्रका भाषिका पर्दछन् भने केन्द्रीयअन्तर्गत स्तरीय वा काठमाडौं आसपासका भाषिका पर्दछन् । त्यसैगरी मादी भन्नाले रोल्पाली, प्युठानी, पर्दछन्

र पश्चिमीअन्तर्गत डोट्याली र कर्णाली क्षेत्रका भाषिका पर्दछन् । यिनको वर्गीकरण भाषिक सामग्रीमाभन्दा भौगोलिक विभाजनमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ (पूर्ववत्: ३७) ।

बालकृष्ण पोलरेलले 'नेपाली भाषाको कथा' (इ.१९६२) मा जुम्ली, डोट्याली र पर्वते भनी तीन भेद देखाएका छन् भने 'पश्चिम नेपाली एक वास्ता (१९६३) मा र राष्ट्रभाषाको पहिलो संस्करण (इ.१९६३) मा पनि यही कुरो दोह्याएका छन् (पूर्ववत्: पृ. ३७) । पोखरेलले (इ.१९७०) पछि आफ्नो पूर्वधारणामा परिवर्तन गरेका छन् । उनले विभिन्न क्षेत्रका व्यक्तिबाट स्थानीय बोलीमा अनुवाद गरिएका थुप्रै भाषिक उद्धरणहरूका आधारमा तयार पारिएको 'नेपाली भाषाको नापी' (हस्तलिखित प्रतिवेदन, ने.रा.प्र.प. ई. १०७०) मा नेपालीका स्थानीय भेदलाई पाँच भाषिकामा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । पोखरेलले उक्त धारणालाई 'राष्ट्रभाषा' दोस्रो संस्करण (२०३१) मा अझ स्पष्ट पारेका छन् । उनले नेपालीका पाँचवटा भाषिकालाई पूर्वेली, माझाली, वरपश्चिमा, मझपश्चिमा र परपश्चिमा नामाकरण गरी प्रत्येक भाषिकाका विशेषताहरको समेत उल्लेख गरेका छन् । पोखरेलको उक्त वर्गीकरण अन्य भाषाविद्हरूको वर्गीकरणभन्दा केही हदसम्म व्यवस्थित र वैज्ञानिक देखिन्छ । यसरी पोखरेलले पूर्वेली भाषिकाअन्तर्गत खसानी, पर्वती र गोरखाली गरी तीनवटा उपभेद रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् भने माझाली भाषिका समूहअन्तर्गत असिदराली, तिव्रिकोटी हुम्ली, राष्कोटी, र गुम्की उपभेदहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । यसैगरी ओरपश्चिमा भाषिकाअन्तर्गत बभाडी, बाजुराली, र अछामी गरी तीनवटा उपभेद देखाएका छन् भने मझपश्चिममा वर्ग अन्तर्गत डोटेली, डडेलधुराली डुम्राकोटी, र निरौली शाखाहरू रहेको उल्लेख गरेको पाइन्छ । परपश्चिमा भाषिकाअन्तर्गत महाकाली अञ्चलका मल्लोसोराड, बैतडी, मारमा, लोकम, चुहागढ र पुर्चौडी क्षेत्रमा बोलिने उपभाषिकाहरू रहेको कुरा पोखरेलले राष्ट्रभाषामा उल्लेख गरेका छन् । उनले बभाङ्गको चीर बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने भाषा परपश्चिम वर्गको पुर्चौडी क्षेत्रमा बोलिने बोलीको नजिक रहेको कुरा 'राष्ट्रभाषा' (२०३१) मा उल्लेख गरेका छन् । पोखरेलको पाँच

भाषिका मान्ने मत रामविक्रम सिजापति (इ.१९४८) देवीप्रसाद गौतम (इ.१९९२) र मोहनराज शर्मा (इ.१९९३) समेतले अनुसरण गरेका छन् ।

चुडामणि बन्धु (रेग्मी, २०२५:५३) ले 'नेपाली भाषाको उत्पत्ति' मा पूर्वी नेपाली, केन्द्रीय नेपाली र पश्चिमी नेपाली गरी तीन भेद देखाएका छन् । बन्धुले यी तीन भाषिकाको चर्चा गरी प्रत्येक भाषिकाको वर्ण व्याकरण व्यवस्थाको संक्षिप्त विवरण समेत प्रस्तुत गरेका छन् । यसैगरी आचार्य (२०४०:५९) ले पनि 'हाम्रो भाषा' मा नेपालीका क्षेत्रीय भाषिका लाई तीन भेदमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

भाषिकाहरूको सङ्ख्याका बारेमा अझ बढी मतमतान्तरहरू पाइन्छन् । यमनाथ तिमिल्सिना (इ. १९९३) ले ११८ वटा सार्वनामिक शब्द र १९५ वटा सङ्ख्यावाचक शब्दका आधारमा नेपाली भाषाका सातवटा भाषिकाहरू रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । ती ७ वटा भेदहरू हुन्- पुर्वेली, जुम्ली, हुम्ली, जाजरकोटी, बभाडी, बैतडेली र डोटेली (आचार्य, पूर्ववत्:२७) । यज्ञेस्वर निरौला (इ.१९९३) ले क्रियाको रूपतत्वका आधारमा १२ वटा भाषिकाहरू रहेको निष्कर्ष निकालेका छन् । ती भाषिकाहरू हुन्- गण्डकी, भेरीक्षेत्रीय, दैलेख, कालीकोट, जुम्ली, सिंजाली, अछामी, बाजुराली, डोट्याली, बभाडी, बैतडेली र दार्चुलाली । भागवत आचार्य (इ.१९९६) ले उच्चारण भेदका आधारमा नेपालीमा १३ वटा भाषिकाहरू रहेको उल्लेख गरेका छन् । ती हुन्- दार्चुलाली, बैतडेली, डडेल्धुराली, डोट्याली, बभाडी, बाजुराली, अछामी, जुम्ली-सिंजाली, हुम्ली, मुगु-डोल्पाली, कालीकोटे, जाजरकोटे, रुकुम-सल्यानी र पूर्वेली । लावण्यप्रसाद ढुङ्गाना (इ.१९९६) ले पनि आधारभूत शब्दावलीका आधारमा १३ वटा भाषिका हुनसक्ने देखाए पनि भाषिकाको नाम भने दार्चुलेली क, दार्चुलेली ख, बैतडेली, डोटी-डडेल्धुराली, बभाडी, बाजुराली, अछामी आदि भनेर केही नाम मात्र उल्लेख गरेका छन् । सखीशरण उपाध्यायले पनि वाक्य तत्वका आधारमा नेपाली भाषाका स्थानीय भेदहरूको चर्चा गरेको पाइन्छ तर उनले भाषिकाको संख्या भने किटान गरेको पाइदैन (पूर्ववत् :३७) । यस्ता अध्ययनहरू सीमित सामग्रीहरूका आधारमा गरिएका हुँदा यिनीहरूका निष्कर्ष पुनः परीक्षणीय देखिन्छन् ।

नेपाल भौगोलिक विषमता भएको देश भएका कारण यहाँ बोलिने भाषामा विभिन्न भेद-उपभेदहरू देखिनु स्वभाविक हुन्छ । नेपाली भाषाको अध्ययनमा स्वदेशी तथा विदेशी विद्वान्हरूबाट थुप्रै काम भएका भएपनि हालसम्म पनि यसका भाषिकाहरूका बारेमा अन्तिम निष्कर्ष भने आइसकेको पाइदैन ।

२.३ बुङ्गली भाषिकाको नामाकरण

बझाङ जिल्लाको चिर-बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने भाषिकालाई बुङ्गली भाषिका भनिन्छ । बुङ्गली भाषिका चिर-बुङ्गल क्षेत्रका करिव नौवटा गा.वि.स.का मानिसहरूले बोल्ने भाषिका हो । विभिन्न भाषाविद्हरूले भाषिकाको अध्ययनका क्रममा यसलाई डोटेलीको पश्चिमी भेद या वरपश्चिमा वर्गअन्तर्गत राखेको पाइन्छ । पोखरेल (पूर्ववत् :३४) ले नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भेदहरूको चर्चा गर्ने प्रसङ्गमा बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेदका बारेमा पनि सामान्य रूपमा चर्चा गरेका छन् । उनले यस क्षेत्रको भाषिक भेदमा पाइने केही विशेषताहरूका आधारमा यसलाई परपश्चिमा वर्गको पुर्चौडी क्षेत्रसँग यस भाषिकाको सम्बन्ध रहेको देखाएका छन् । बन्धु (पूर्ववत् :५४) ले पनि पश्चिमा नेपाली महाकाली र सेती अञ्चलका बैतडी, डडेल्धुरा दार्चुला, डोटी र बझाङको चिर-बुङ्गलमा बोलिन्छ भनी यसलाई बझाङ्का अन्य क्षेत्रमा बोलिने भाषाभन्दा भिन्न भाषिक भेदका रूपमा चर्चा गरेका छन् र आचार्य (पूर्ववत् :६४) ले बझाङको चिर तथा बुङ्गल क्षेत्रको भाषा बैतडेलीको निकट पाइन्छ भन्ने मत व्यक्त गरेका छन् । यसरी बुङ्गली भाषिक भेदलाई परपश्चिमा वर्गमा स्थान दिनाका पछाडि यसमा बैतडेलीसरह ध्वनिव्यवस्था, रूपरचना प्रक्रिया र कर्मणी प्रयोग तथा व्याकरणिक लिङ्ग विधान जस्ता व्याकरणिक विशेषता पाइनु प्रमुख विशेषताका रूपमा देखाइएको पाइन्छ (पूर्ववत्: पृ. ६५) ।

चिर-बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषालाई डोटेलीको पश्चिमी भेद या वरपश्चिम वर्गअन्तर्गत राखिएको पाइए तापनि यस क्षेत्रको भाषिक स्वरूपका बारेमा आजसम्म कसैले पनि गहन रूपमा अध्ययन गरेको पाइदैन । अतः विद्वान्हरूका उपर्युक्त

मतहरू सामान्य अनुमानमा आधारित छन् भन्न सहजै सकिन्छ । यस अध्ययनमा बभाङको चिर तथा बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेदलाई सामान्य अर्थमा बुङ्गली भाषिका नामाकरण गरिएको छ । सम्पूर्ण क्षेत्रका भाषिक भेदहरूको तुलनात्मक अध्ययनपछि यसलाई भाषिका वा उपभाषिका के भन्न सकिन्छ भन्ने कुराको अन्तिम टुङ्गो गर्न सकिन्छ ।

२.४ बुङ्गली भाषिकाको विकास प्रक्रिया

बुङ्गली भाषिका नेपाली भाषाको एउटा भाषिका भएको हुँदा बुङ्गली भाषिकाको विकास प्रक्रियालाई पनि नेपाली भाषाको विकास प्रक्रियाजस्तै गरी तीन चरणमा वर्णन गर्न सकिन्छ । यस्ता चरणहरू हुन् - १. प्राचीनकाल, २. मध्यकाल, ३. आधुनिककाल ।

२.४.१. प्राचीन काल

नेपाली भाषाको उत्पत्ति ११औँ शताब्दीबाट मानिन्छ तर नेपाली भाषामा १४औँ शताब्दीभन्दा अघि प्रामाणिक लेख्यसामग्री पाइँदैन । यति हुँदा हुँदै पनि प्रारम्भदेखि १५औँ शताब्दीको मध्यसम्मको अवधिलाई नेपाली भाषाको प्राचीन काल मानिन्छ र यस अवधिको इतिहास नेपाली भाषाका आदिवक्ता खस जातिका आधारमा चर्चा गरिन्छ (आचार्य :२०४०) । नेपाली भाषाका आदिवक्ता खसहरू वीरोस, भद्रस, कुश, कस, कस्साइटस र खसबाहेक काशी जातिका थिए भन्ने कुरा ऐतिहासिक सामग्रीका आधारमा स्पष्ट हुन्छ (अधिकारी, २०६३) र विक्रमको सातौँ शताब्दीदेखि खस जातिको अस्तित्व अफगानिस्तान, कश्मीर तथा पश्चिम हिमालय पाद प्रदेशमा रहेको जानकारी पाइन्छ (यात्री, २०५३:५८) । खसहरूका जय-पराजयका घटना महाभारत श्रीमद्भागवत् पुराणमा उल्लेख पाइन्छ र विक्रमको १२औँ शताब्दीतिर पश्चिम हिमाल प्रदेश अथवा मानसरोवर आसपासका खरि प्रदेश र शिरामा खस जातिको प्रभुत्व र बाहुल्यता थियो भन्ने जानकारी समेत पाइन्छ (पूर्ववत्) ।

वि.सं. १२८० तिरका पश्चिम नेपालका खस राजा क्राचल्लदेवको अभिलेख संस्कृत भाषामा प्रकाशित छ । उनी खारीप्रदेशबाट सिंजामा आई खसराज्य स्थापना गर्ने

नागराजका छैटौं उत्तराधिकारी हुन् । क्राचल्लभन्दा अघि खस राज्यमा चापराज, चापिल्ल, क्राशिचल्ल र क्राधिचल्ल राजा भइसकेका छन् भने पछि क्राचल्लदेव, अशोकचल्ल, जितारिमल्ल, रिपुमल्ल, आदित्यमल्ल, पुण्यमल्ल, पृथ्वीमल्ल, सूर्यमल्ल र अभयमल्ल आदिले पश्चिम नेपालमा राज्यसञ्चालन गरेका छन् (गैरे, २०६३ :२३) । तर नागराजदेखि क्राचल्लसम्मका कुनै अभिलेख नेपाली भाषामा प्राप्त हुन नसके पनि परवर्ती सबै खस राजाका अभिलेख नेपाली भाषामा प्राप्त भएका हुँदा यो अवधि नेपाली भाषाको अभिलेखकालका रूपमा परिचित हुन पुगेको देखिन्छ ।

पूर्णप्रकाश यात्रीले राजा दामुपालको भनी शाके ९०३ तद्अनुसार वि.सं. १०३८ को भनिएको अभिलेख प्रकाशन गरेका छन् तर यात्रीले अभिलेख शुद्धसँग पढ्न नसकेको भनी इतिहासकारहरूले विभिन्न किसिमका शङ्का उत्पन्न गरेका हुँदा त्यसको प्रामाणिकता सङ्कटमा परेको छ (अधिकारी, पूर्ववत: ३५) । यसै गरी वि.सं. १२५४ को राजा भारशिव मल्लको ताम्रपत्र बझाङ भातेखोला गाउँमा प्राप्त भएको चर्चा पनि यात्रीले नै गरेका छन् तर यो अभिलेख पनि प्रामाणिक बन्न सकेको छैन ।

नेपाली भाषाको प्रामाणिक इतिहास राजा अशोक चल्लको शाके ११७७ अर्थात् संवत् १३१२ को ताम्रपत्रबाट मानिएको पाइन्छ । तिनकै पालाको साउना कार्की र साउना कार्कीनीको अर्को शिलालेख पनि नेपालीमा उपलब्ध छ । यसपछि नेपाली भाषामा सिंजाली खस राजाहरूका निम्न अभिलेख प्राप्त भएका छन् -

वि.सं. १३१७-२७ अशोकचल्लको शिलालेख,

वि.सं. १३३७ अक्षयमल्लको अभिलेख

वि.सं. १३४८ जितारीमल्लको अभिलेख

वि.सं. १३७३ आदित्यमल्लको ताम्रपत्र

वि.सं. १३७८ आदित्यमल्लको ताम्रपत्र

वि.सं. १३७८ आदित्यमल्लको ताम्रपत्र

- वि.सं. १३८५ पुण्यमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १३९३ पुण्यमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १३९४ पुण्यमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४०७ पृथ्वीमल्लको अभिलेख
- वि.सं. १४१३ पृथ्वीमल्लको अभिलेख
- वि.सं. १४१५ पृथ्वीमल्लको अभिलेख
- वि.सं. १४०९ निरयपालको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४१९ निरयपालको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४२४ सूर्यमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४३३ अभयमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४३४ अभयमल्लको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४४४ नागमल्लको अभिलेख
- वि.सं. १४४६ मलयवर्माको अभिलेख
- वि.सं. १४४८ अभयमल्लको अभिलेख
- वि.सं. १४५० मेदिनीवर्माको अभिलेख
- वि.सं. १४५३ संसारवर्माको अभिलेख
- वि.सं. १४५५ बलिराजको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४५५ बलिराजको ताम्रपत्र
- वि.सं. १४५७ बलिराजको ताम्रपत्र (गैरे, २०६३:२८/२९) ।

वस्तुतः तेह्रौं शताब्दीदेखि पन्ध्रौं शताब्दीको मध्यसम्ममात्र नेपाली भाषाको अभिलेख कालका रूपमा देखिन्छ, तापनि खस राजाहरूका नेपाली अभिलेख फेला पर्ने क्रम अभै पनि नटुङ्गइसकेको हुँदा प्रारम्भदेखि १५औं शताब्दीको मध्यसम्मको सिङ्गो अवधिलाई अभिलेखकाल मान्नु अनुपयुक्त देखिँदैन । यस अवधिमा नेपाली भाषा भरखरै अपभ्रंश चरण पार गरी अस्तित्वमा आएको हुँदा प्राचीन नेपालीमा क्षेत्रीय भेद उत्पन्न भइसकेका पाइँदैनन् । फलतः नेपाली भाषाको प्राचीन काल र बुङ्गली भाषिकाको प्राचीन कालमा कुनै अन्तर पाइँदैन ।

२.४.२ मध्यकाल

नेपाली भाषाको मध्यकाल खसराज्यको विघटनसँगसँगै प्रारम्भ भएको छ र यो अवधि आधुनिक नेपालको एकीकरण पूर्वसम्म कायम रहेको छ (आचार्यः पूर्ववत् ३७) । यही समयलाई बुङ्गली भाषिकाको पनि मध्यकाल मान्न सकिन्छ । खसराज्यको विघटन पछि नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भेदहरू बढ्दै जान्छन् । नेपाली भाषामा पूर्वेली, केन्द्रीय (जुम्ली) र पश्चिमी (डोटेली) गरी तीन भाषिक भेद जन्मन पुगेका छन् । मध्यकालमा बुङ्गल क्षेत्र डोटेलीको निकट देखिन्छ । यस कालमा डोटेलीमा प्राप्त अभिलेखहरूको सूची यस प्रकार छ -

वि.सं. १४७८ सुमतिवर्माको ताम्रपत्र

वि.सं. १४८५ इन्द्रवर्मा र चन्द्रवर्माको ताम्रपत्र

वि.सं. १५३७ कीर्तिमल्लको ताम्रपत्र

वि.सं. १६३५ मानशाहीको ताम्रपत्र

वि.सं. १७०१ पहाडि शाहीको ताम्रपत्र

वि.सं. १७६० पृथ्वीपतिको ताम्रपत्र

वि.सं. १७६१ बीरभद्र शाहीको ताम्रपत्र

वि.सं. १९९४ कल्याण सिंहको ताम्रपत्र (अधिकारी, २०५६:७६-८५)

खसराज्यको विघटनसंगसँगै नेपाली भाषामा महत्वपूर्ण परिवर्तनहरू देखापर्न थालेका हुन् । प्रथमतः यस पछिका अभिलेखमा विकसित हुँदै आएको स्तरीय र परिमार्जित लेख्य भाषाका स्थानमा स्थानीय कथ्य भाषाको प्रयोग हुन थालेको छ । यसबाट नेपाली भाषा लेख्य र कथ्य रूपमा निकै भिन्न भैसकेको जानकारी प्राप्त हुन्छ (आचार्य, पूर्ववतः ६७) । यसरी नेपाली भाषामा मध्यकालमा विविधता देखिन थालेका भएपनि मध्यकालसम्म बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषा डोटेली भाषिकाभन्दा भिन्न नभएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

२.४.३ आधुनिककाल

आधुनिक नेपालको एकीकरण सँगसँगै नेपाली भाषा आधुनिक चरणमा प्रवेश गर्दछ भने नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा विविध भाषिक भेदहरू पनि उपलब्ध हुन थालेका पाइन्छन् । एकीकरणपश्चात्को समयलाई नै बुङ्गली भाषिकाको आधुनिक काल भन्न सकिन्छ किनभने यसभन्दा पहिला यो क्षेत्र डोटी प्रदेशअन्तर्गत पर्ने हुनाले यस क्षेत्रमा बोलिने सम्पूर्ण बोलिलाई डोटेली भाषा नै भनिन्थ्यो र एकीकरणपश्चात् यो क्षेत्र छुट्टाछुट्टै जिल्लाहरूमा समेटिन पुगेका कारण जिल्लापिच्छे नै फरकफरक भाषिक भेदहरू देखिन थालेको पाइन्छ । यसै कारण अध्येताहरूले डोटीको प्रभावक्षेत्रमा रहेका प्रदेशमा बोलिने भाषालाई वरपश्चिमा, परपश्चिमा र मझपश्चिमा गरी तीनवटा उपभेदहरूमा वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । राजनैतिक र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा बुङ्गल क्षेत्र बझाङ जिल्लाभित्रै समेटिएको भएपनि यस क्षेत्रमा बोलिने भाषालाई भने बझाङ जिल्लामा बोलिने भाषिकाभन्दा परपश्चिम वर्गका भाषिकाहरूसँग निकट देखाइएको पाइन्छ (आचार्य, पूर्ववत)।

बुङ्गली भाषिका अहिलेसम्म मौखिक भाषाका रूपमा मात्र देखा पर्दछ । हालसम्म यसको कुनै पनि लिखित रूप फेला पर्न सकेको छैन । यो अध्ययन नै यस भाषिकाको पहिलो अध्ययनका रूपमा देखिन्छ । बुङ्गली भाषिका मौखिक भाषा भए पनि जीवन्त भाषा भएकाले यसलाई कुनै भाषिकाको उपभेद मान्ने वा स्वतन्त्र भाषिका मान्ने कुराको

निर्धारण यसको वर्णनात्मक अध्ययनपछि गरिने अन्य भाषिकाहरूसँगको तुलनाबाट मात्र हुन सक्ने देखिन्छ ।

२.५ सीमाङ्कन

बुङ्गल क्षेत्र सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने विकट जिल्ला बझाङको पश्चिमी क्षेत्रमा अवस्थित भौगोलिक विकटता भएको क्षेत्र हो । नेपाली भाषाका अध्येताहरूले बझाङको चिर र बुङ्गल क्षेत्रलाई एउटै भौगोलिक क्षेत्र मानेर चर्चा गर्ने गरेको पाइए पनि स्थानीय भौगोलिक एकाइका दृष्टिले चिर र बुङ्गल दुई भिन्न भौगोलिक एकाइका रूपमा देखा पर्ने हुँदा यो अध्ययन बुङ्गल क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रहेको छ । यसमा चिर क्षेत्रबाट कुनै भाषिक सामग्री लिइएको छैन ।

बुङ्गल क्षेत्र विकट पहाडी भूभागका रूपमा देखा पर्दछ । बुङ्गल क्षेत्रको पूर्वमा बभाङ्गकै भामचौर र सैनपसेला गा.वि.स., पश्चिममा बैतडी जिल्लाको सीमाक्षेत्र, उत्तरमा दार्चुला जिल्लाको मार्मा र बुङ्गलकै हिमाली क्षेत्र थानज्यावन पर्दछन् भने दक्षिणमा बझाङ जिल्लाकै सुनकुडा र बाँफ गा.वि.स. पर्दछन् । बुङ्गल क्षेत्रभित्र खासगरी खिरातडी, पिपलकोट, देउलीकोट, कफलसेरी र दहवगर गरी पाँचवटा गा.वि.स. पर्दछन् भने यसको परिधीय क्षेत्रमा सुनकुडा बाँफ, देउलेक, स्याँडी र भामचौर गा.वि.स. हरू पर्दछन् ।

२.६ भौगोलिक संरचना

बुङ्गल क्षेत्रको भौगोलिक संरचनालाई हेर्दा यो क्षेत्र हिमाली भेगका रूपमा देखा पर्दछ । किनभने यस क्षेत्रमा चारैतिर अग्लाअग्ला हिमाली डाँडाकाँडाहरू रहेका छन् । यस क्षेत्रमा बाह्रैमैना बगिरहने कालझा र सानीगाड प्रमुख सिँचाइका स्रोतहरू मानिन्छन् भने यी नदीहरूले यस क्षेत्रलाई अझै रमणीय र सुन्दर बनाएका छन् । यस क्षेत्रमा बाह्रै मैना हिउ परिरहने उच्चहिमाली क्षेत्र दहवगर र थानज्यावनदेखि लिएर कालझा र सानीगाड वरपरका समथर बगरहरूसमेत पर्दछन् । यातायात, संचार जस्ता कुराहरूको विकास भएमा यो क्षेत्र पर्यटकीय क्षेत्र बन्न सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

बुङ्गलको उत्तरी क्षेत्रमा रहेको हिमाली भूभाग वन्यसम्पदाका दृष्टिले महत्वपूर्ण भूभागका रूपमा देखा पर्दछ भने दक्षिणी क्षेत्र आवादी क्षेत्रका रूपमा देखा पर्दछ । दक्षिणी क्षेत्रमा कालङ्गा र सानीगाडले बनाएका बगरहरु उब्जाउ भूमिका रूपमा देखा पर्दछन् । यस क्षेत्रमा मुख्य कृषिवालीका रूपमा धान, मकै, गहुँ, कोदो आलु र दालवालीका रूपमा मास, भटमास, गहत मसुरो आदि देखा पर्दछन् । साधारणतया यस क्षेत्रमा दक्षिण-पश्चिमी मनसुनी हावाले पानी पाउँछ । यो क्षेत्रमा भौगोलिक विविधताले गर्दा तापक्रममा पनि भिन्नता पाइन्छ । यस्तै विकटताका कारण समयसमयमा यहाँ अनावृष्टि जस्तो दैवी प्रकोप पनि यदाकदा देखापर्दछ ।

बुङ्गल क्षेत्र प्राकृतिक विविधताले सम्पन्न छ । यस क्षेत्रको दक्षिणतर्फ सिमल, भिमल, चिउरी, टुणी, सल्लो आदि काठहरू पाइन्छन् भने हिमाली क्षेत्रमा पाइने जडिवुटीहरूमा हत्ताजडी (पाँचऔले), जटामसी, दालचिनी, कटुकी, सिलाजित, गनानो आदि पर्दछन् । यस क्षेत्रमा निगालो र बाँससमेत पाइन्छ । यहाँका जङ्गलहरूमा चितुवा ब्याँसो, घोरल, जरायो, बाँदर, स्याल, मलछेप्रो, थार, पाटेबाघ, दुम्सी आदि जनावरहरू पाइन्छन् भने पंक्षीहरूमा च्याखुरा, तीत्रा, मुनाल, डाँफे, कालिज, ढुकुर, जुरेली, गौथली, चमेरो आदि पाइन्छन् । यो क्षेत्र भौगोलिक विषमता भएको क्षेत्र भएको हुँदा यही विषमताले गर्दा ऋतुहरूको परिवर्तन सँगसँगै यहाँको हावापानीमा पनि परिवर्तन देखापर्दछ ।

२.७ सामाजिक संरचना

बभ्राड जिल्लाको कुल जनसंख्या १,६७,०६२ रहेको छ भने चिर-बुङ्गल क्षेत्रको जनसंख्या ४१,४८४ रहेको छ । यस क्षेत्रमा सबैभन्दा ठूलो गा.वि.स. खिरातडी देखिन्छ । यस गा.वि.स. मा बभ्राड जिल्लाका सबै गा.वि.स. मा भन्दा बढी जनसङ्ख्या (६,४९१) रहेको पाइन्छ (जिल्ला पार्श्वचित्र, २०५९:२) ।

बुङ्गल क्षेत्रमा बाहुन, ठकुरी र क्षेत्रीहरूको प्राधान्य छ तापनि अन्य जातिहरूमा कामी, दमाइ, सार्की आदिको पनि बसोवास छ । क्षेत्रीहरूमा कुँवर, कार्की, धामी, बोहरा,

विष्ट, भण्डारी, आधिकारी, अयडी, साउँद आदि पर्दछन् । बाहुनहरूमा प्रायः जोशीहरू नै यहाँ बसोवास गर्दछन् भने ठकुरीहरूमा सिंहको बसोवास यस क्षेत्रमा बढी पाइन्छ । यस क्षेत्रका बासिन्दाहरू भारतको कुमाउ गढवालबाट बसाइ सरेर आएका हुन् भन्ने भनाइ यहाँका बुढापाका मान्छेहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ । आफ्नो सांस्कृतिक इतिहास सभ्यता रीतिरिवाज, भेषभुषा र भाषामा विश्वास राख्ने बुङ्गलीहरू आजसम्म पनि आ-आफ्नो जातजाति र परम्पराअनुसार सुहाउँदो तरिकाले काम गर्न छाडेका छैनन् । यिनीहरूको मूल पेसा खेतीपाती हो तापनि खाली समयमा यहाँका मानिसहरू भारतका विभिन्न क्षेत्रमा गएर काम गरी अर्थोपार्जन गर्दछन् । यहाँका मानिसहरूमा एक अर्काप्रति सहयोगको भावना पनि प्रशस्त मात्रामा रहेको देख्न पाइन्छ ।

यस क्षेत्रको रहनसहन र भेषभूषाको हकमा आजकल बाहिरी प्रभाव परेको देखिन्छ, तापनि लोग्ने मानिसहरू प्रायः सर्ट, पाइन्ट, सुरुवाल, टोपी, कछाड आदि लगाउँछन् भने आइमाई मानिसहरू गुन्यू, चोलो, पटुका-पेटीकोट, लुङ्गी नै बढी लगाउँछन् । यहाँका महिलाहरू निधारमा टीका, टाउकोमा रूमाल लगाउँछन् र अन्य गहनाहरूमा कानमा मुन्द्रा, नाकका मुन्द्री र फुली, मल्लो कानमा बाली, घाँटीमा बिज, तिलहरी र हातमा चुरा, बाला, खुट्टामा पाउजु लगाउने गर्दछन् । यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बसिन्दाहरू हिन्दु धर्मावलम्बी छन् र साँस्कृतिक परम्परा पनि त्यसैअनुसारको छ । यस क्षेत्रमा मनाइने चाडपर्वहरूमा केही प्रभाव अभैसम्म पनि कुमाउ गढवालतिरको पाइन्छ भने नेपाली संस्कृतिको प्रभाव पनि पाइन्छ । यस क्षेत्रका प्रमुख साँस्कृतिक धरोहर फाग, मागल, गौरा आदि हुन् । यिनीहरू कुमाउ-गढवालको संस्कृतिसँग बढी मिल्दछन् । यहाँ मनाइने धार्मिक चाडवाडहरूमा विशेषगरी विसुतिहार वा विसु संग्राति, साउने संग्राति, रक्षावन्धन, गौरा पूजा, दशैं तिहार, ओल्गे संग्राति, माघे संग्राति, शिवरात्री, होली आदि पर्दछन् । यी पर्वहरू मनाउने तरिका भने आफ्नै प्रकारको रही आएको छ । गौरा पर्वलाई भने यस क्षेत्रको चाडपर्व वा रीतिरिवाजहरूमा एक विशेषताकै रूपमा लिइन्छ ।

बुङ्गल क्षेत्रको विद्यमान पुरानो कुरीतिमा छाउपडी प्रथालाई लिन सकिन्छ । यहाँ आइमाईहरू परसरेको पाँच दिनसम्म कसैले छुन हुँदैन र उनीहरूलाई भित्र बस्न दिनुहुँदैन भन्ने मान्यता अझै छ । उनीहरूले छोएको खानेकुराहरू खाएमा मान्छे सुक्दै जान्छ र देवता रिसाउँछन् भन्ने मान्यता छ । अर्को कुरीतिका रूपमा छुवाछुतप्रथालाई पनि लिन सकिन्छ । अरु जातिभन्दा पनि त्यहाँका ठकुरी बाहुनहरूमा यो भेदभाव अझै बढी पाइन्छ । दलितहरूले छोयो भने जात जान्छ र अशुद्ध भइन्छ भनेर छोइछिटो हाल्ने चलन अझै पनि विद्यमान नै छ । यस क्षेत्रमा धर्मप्रति बढी विश्वास गर्ने हुनाले धामीलाई साक्षात् ईश्वरको रूप मान्ने गरिन्छ । यहाँ गाईभैसी ब्याएको समयमा पन्ध्रदिन पुगेपछि मात्र शुद्धि गराएर दूध चलाउने चलन छ । यी कुराहरू अन्य ठाउँका मानिसहरूका लागि नौला हुनसक्छन् ।

शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार र यातायातका क्षेत्रमा अझै पनि यो क्षेत्र पछाडि नै छ । यहाँका पढेलेखेका शिक्षितहरूको एकमात्र पेसाका रूपमा शिक्षणलाई लिन सकिन्छ । महिला साक्षारता त अझै औँलामा गन्न सकिनेसम्मको छ । गाई-भैसी पाल्नु, घाँस-दाउरा बनाउनु र घरधन्दामा व्यस्त हुनु यहाँका महिला जातिको धर्म नै मानिन्छ । यस क्षेत्रका मानिसहरूले वर्षभरी कृषिकार्यमा समय व्यतित गरेपनि उनीहरूलाई केवल दुईछाक खान र एकसरो लगाउनसम्म पनि धौधौ परिरहेको देखिन्छ ।

परिच्छेद - तीन

बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्था

३.० भूमिका

भाषालाई व्यवस्थाहरूको पनि व्यवस्था भनिन्छ । किनभने यसमा ध्वनि, रूप, वाक्य र अर्थ जस्ता अनेक उपव्यवस्थाहरू रहेका हुन्छन् । यिनै व्यवस्था र उपव्यवस्थाका आधारमा भाषाको वैज्ञानिक र वस्तुगत अध्ययन सम्भव हुन्छ । प्रस्तुत खण्डमा बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्थालाई वर्णव्यवस्था र अक्षरसंरचना गरी दुई उपशीर्षकमा वर्णन गरिएको छ ।

३.१ वर्णव्यवस्था

कुनै पनि भाषिक व्यवस्थाको अघुतम अर्थभेदक ध्वनिलाई वर्ण भनिन्छ (आचार्य, २०५८:१) । वर्णव्यवस्थालाई प्रथमतः खण्डीय र खण्डेत्तर वर्गमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

३.१.१ खण्डीय वर्ण

खण्डीय वर्ण भन्नाले अलगअलग खण्ड वा टुकामा विभाजन हुन सक्ने वर्णहरू हुन् (पूर्ववत्:१) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने खण्डीय वर्णान्तर्गत स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णहरू पर्दछन् ।

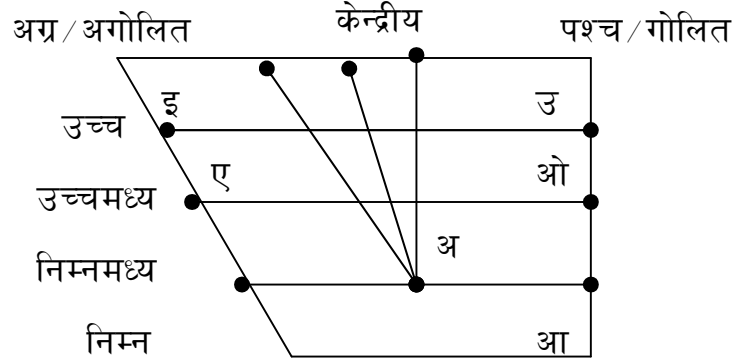
३.१.१.१ स्वरवर्ण

स्वरवर्ण भनेका उच्चारण गर्दा मुखभित्र कतै पनि सास नरोकिने वर्ण हुन् (पूर्ववत्:१) । बुङ्गली भाषिकामा स्वर वर्णहरूको सङ्ख्या ६ पाइन्छ । ती हुन् -

/अ, आ, इ, उ, ए, ओ/।

उपर्युक्त स्वर वर्णहरूलाई स्वर चतुर्भुजमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ—।

तालिका नं. १

(स्वर चतुर्भुजमा बुङ्गली भाषिकाका स्वरहरू)

उपर्युक्त चतुर्भुजमा देखाइएका बुङ्गली भाषिकाका स्वरहरूलाई जिब्राको स्थिति (उचाइ र पश्चता) र ओठको स्थितिका आधारमा यसरी देखाउन सकिन्छ -

/अ/	निम्नमध्य	पश्च	अगोलित
/आ/	निम्न	केन्द्रीय	अगोलित
/इ/	उच्च	अग्र	अगोलित
/उ/	उच्च	पश्च	गोलित
/ए/	उच्चमध्य	अग्	अगोलित
/ओ/	उच्चमध्य	पश्च	गोलित

बुङ्गली भाषिकामा पाइने यी ६ वटै स्वरवर्णहरू लघुत्तम युग्मका आधारमा व्यतिरेकी देखा पर्दछन् । तलका उदाहरणहरूबाट बुङ्गली भाषिकाका स्वरवर्णमा पाइने व्यतिरेकलाई स्पस्ट्याउन सकिन्छ -

तालिका नं. २

वर्ण	परिवेश		
	पदादि	पदमध्य	पदान्त
/अ/	/अज/ 'फेरी'	/कमल/ 'फूल'	/बस/ 'बस्नु'

/आ/	/आज/ 'आज'	/कमाल/ 'अचम्म'	/बसा/ 'बसाल्नु'
/इ/	/इजा/ 'आमा'	/अइल/ 'अहिले'	/सइ/ 'सहनु'
/उ/	/उजा/ 'शक्ति'	/अउल/ 'बेशी'	/सउ/ 'साहु'
/ए/	/एमाँइ/ 'यसमा'	/बएलो/ 'रोग'	/भए/ 'भए'
/ओ/	/ओँमाइ/ 'उसमा'	/बोलो/ 'छर्ला'	/भयो/ 'भया'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /अ/ र /आ/ को परिवेश समान भए पनि तिनले दिने अर्थमा भने भिन्नता देखिएको छ भने /इ/ /उ/ तथा /ए/ /ओ/ पनि परिवेशगत प्रयोगका दृष्टिले फरक देखिएका छन्। यस प्रकार पदादि, पदमध्य र पदान्त तीनवटै परिवेशमा एक अर्कासँग अर्थमा भिन्नता देखाएकाले यिनीहरू बुङ्गली भाषिकाका व्यतिरेकी स्वर वर्णहरू हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

परिवेशगत वितरणलाई अझ बढी स्पष्ट पार्नका निम्ति अपूर्ण साम्यका केही उदाहरण तल दिइएको छ -

तालिका नं. ३

वर्ण	परिवेश		
	पदादि	पदमध्य	पदान्त
/अ/	/अतास/ 'हतार'	/निकरी/ 'राम्ररी'	/उठ/ 'उठ्ने काम'
/आ/	/आनरो/ 'अँध्यारो'	/बतास/ 'हावा'	/गला/ 'गाला'
/इ/	/इचलो/ 'आली'	/मइलो/ 'फोहरी'	/लुकाइ/ 'लुकाउने काम'
/उ/	/उचा/ 'उचाल्नु'	/चिउलो/ 'टुक्रा'	/तमु/ 'तपाई'
/ए/	/एकलो/ 'एक्लो'	/बएलो/ 'रोग'	/भए/ 'भए'
/ओ/	/ओँलो/ 'धमिलो'	/बिहोस/ 'होसनहुनु'	/भयो/ 'भयो'

३.१.१.२ व्यञ्जन वर्ण

व्यञ्जन वर्ण भनेका उच्चारण गर्दा मुखभित्र कतै न कतै सास रोकिने वा घर्षण हुने वर्ण हुन् (पूर्ववत्:१) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने व्यञ्जनलाई घोषत्व, प्राणत्व, उच्चारण स्थान र उच्चारण प्रयत्नका आधारमा वर्गीकरण गरी देखाउन सकिन्छ । जस्तै—

तालिका नं. ४

उच्चारण प्रयत्न ↓	उच्चारण स्थान →	ओष्ठ		दन्त		वर्त्स (फलकीय)		वर्त्स (जिह्वाग्र)		तालु	कोमलता लु		स्वरयन्त्रमुख
		अ.	म.	अ.	म.	अ.	म.	अ.	म.		अ.	म.	
	प्राणत्व → घोषत्व ↓	अ. प्रा.	म. प्रा.	अ. प्रा.	म. प्रा.	अ. प्रा.	म. प्रा.	अ. प्रा.	म. प्रा.	अ. प्रा.	अ. प्रा.	म. प्रा.	म. प्रा.
स्पर्शी	अघोष	प	फ	त	थ			ट	ठ		क	ख	
	सघोष	ब	भ	द	ध			ड	ढ		ग	घ	
स्पर्श-संघर्षी	अघोष					च	छ						
	सघोष					ज	झ						
संघर्षी	अघोष						स						
	सघोष												ह
कम्पित	अघोष							र					
	सघोष												
पार्श्विक	अघोष							ल					
	सघोष												
नासिक्य	अघोष												
	सघोष		म					न			ङ		
सप्रवाही	अघोष							ण (उत्क्षिप्त)					
	सघोष		व							य			

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएका व्यञ्जन वर्णहरूका उच्चारण सम्बन्धी विशेषतालाई
एकसाथ यस प्रकार देखाउन सकिन्छ -

तालिका नं. ५

वर्ण	स्थान	प्रयत्न	घोषत्व	प्राणत्व
/क/	कोमलतालव्य	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
/ख/	कोमलतालव्य	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
/ग/	कोमलतालव्य	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
/घ/	कोमलतालव्य	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
/ङ/	कोमलतालव्य	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
/च/	वर्त्य(फलकीय)	स्पर्शसंघर्षी	अघोष	अल्पप्राण
/छ/	वर्त्य(फलकीय)	स्पर्शसंघर्षी	अघोष	महाप्राण
/ज/	वर्त्य(फलकीय)	स्पर्शसंघर्षी	घोष	अल्पप्राण
/झ/	वर्त्य(फलकीय)	स्पर्शसंघर्षी	घोष	महाप्राण
/ट/	वर्त्य(जिह्वाग्र)	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
/ठ/	वर्त्य(जिह्वाग्र)	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
/ड/	वर्त्य(जिह्वाग्र)	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
/ढ/	वर्त्य(जिह्वाग्र)	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
/ण/	वर्त्य(उत्क्षिप्त)	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
/त/	दन्त्य	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
/थ/	दन्त्य	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
/द/	दन्त्य	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण

/ध/	दन्त्य	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
/न/	वर्त्य	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
/प/	ओष्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	अल्पप्राण
/फ/	ओष्ठ्य	स्पर्शी	अघोष	महाप्राण
/ब/	ओष्ठ्य	स्पर्शी	घोष	अल्पप्राण
/भ/	ओष्ठ्य	स्पर्शी	घोष	महाप्राण
/म/	ओष्ठ्य	नासिक्य	घोष	अल्पप्राण
/य/	तालव्य	सप्रवाही	घोष	अल्पप्राण
/र/	वर्त्य	प्रकम्पित	घोष	अल्पप्राण
/ल/	वर्त्य	पार्श्वक	घोष	अल्पप्राण
/व/	ओष्ठ्य	अर्धस्वर	घोष	अल्पप्राण
/स/	वर्त्य	सङ्घर्षी	अघोष	महाप्राण
/ह/	स्वरयन्त्रमुखी	सङ्घर्षी	घोष	महाप्राण

बुङ्गली भाषिकामा व्यतिरेकी व्यञ्जन वर्णहरूको सङ्ख्या ३० पाइन्छ । मानक नेपाली भाषामा नपाइने /ण/ वर्ण बुङ्गली भाषिकामा व्यतिरेकी वर्णका रूपमा देखा परेको छ । बुङ्गली भाषिकामा /ण/ र /न/ दुवै वर्ण व्यतिरेकी पाइने हुँदा यिनीहरूका बीचको उच्चार्य विशेषतालाई स्पष्ट्याउन /ण/ को उच्चारणमा देखा पर्ने उत्क्षिप्त प्रक्रियालाई आधार मान्नु आवश्यक देखिन्छ । बुङ्गली भाषिकामा पाइने व्यतिरेकी वर्णहरूलाई लघुतम युग्मका आधारमा पदादिको परिवेशमा मात्र तल प्रस्तुत गरिएको छ—

वर्ण	परिवेश
/क/	/कन्न्/ 'कन्नु'
/ख/	/खन्न्/ 'खन्नु'
/ग/	/गन्न्/ 'गन्नु'
/घ/	/घन्न्/ 'चाँडो'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /क/, /ख/, /ग/, /घ/, वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले /क/, /ख/, /ग/, /घ/ यी चारवटै वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

/च/	/चाल/ 'केलाउनु'
/छ/	/छाल/ 'छाल'
/ज/	/जाल/ 'स्वाँड'
/झ/	/झाल/ 'मौका'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /च/, /छ/, /ज/, /झ/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले /च/, /छ/, /ज/, /झ/ यी चारवटै वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

/ट/	/टन्न/ 'प्रसस्त'
/ठ/	/ठन्न/ 'चिसो'
/ड/	/डन्न/ 'सजाय'
/ढ/	/ढन्न/ 'पेटभरी '

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/ यी चारवटै वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

/त/	/तार/ 'तार्नु'
/थ/	/थार/ 'जनावर'
/द/	/दार/ 'काठ'
/ध/	/धार/ 'धारिलो'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /त/, /थ/, /द/, /ध/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन्। त्यसैले /त/, /थ/, /द/, /ध/ यी चारवटै वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

/प/	/पालो/ 'पालुवा'
/फ/	/फालो/ 'टुक्रा'
/ब/	/बालो/ 'बालो'
/भ/	/भालो/ 'हतियार'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /प/, /फ/, /ब/, /भ/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन्। त्यसैले /प/, /फ/, /ब/, /भ/ यी चारवटै वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

/ड/	/नडरा/ 'नङ्गा'
/ण/	/साण/ 'साँढे'
/न/	/नर/ 'काँध'
/म/	/मट्टो/ 'मान्द्रो'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /ड/, /ण/, /न/, /म//स/, /ह/ ध्वनिहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन्। त्यसैले यी चार ध्वनि व्यतिरेकी वर्ण हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ। बुङ्गली भाषिकामा /ण/ध्वनि पदादि बाहेक अरू सबै परिवेशमा आउन सक्तछ। जस्तै—

/जौणो/ 'जुम्रा',   /पौणो/ 'पाडी',   /राणो/ 'विदुर'
 /राणी/ 'विधवा',   /टाण/ 'टाण',   /भराण/ 'भण्डार' ।

/य/	/यति/ 'यति'
/व/	/वर/ 'यता'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /य/, /व/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले यी दुई वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

/र/	/रति/ 'अलिकति'
/ल/	/लस/ 'ल्याउ'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /र/, /ल/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले यी दुई वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

/स/	/सार/ 'सानु'
/ह/	/हार/ 'पराजय'

उपर्युक्त उदाहरणहरूमा /स/, /ह/ वर्णहरूले समान परिवेशमा आएर पनि अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले यी दुई वर्णहरू व्यतिरेकी ध्वनि हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

अपूर्ण साम्यका आधारमा पनि वर्णहरूका परिवेशलाई प्रष्ट पार्न सकिन्छ । जस्तै-

तालिका नं. ६

वर्ण	परिवेश		
	पदादि	पदमध्य	पदान्त
/क/	/कव/ 'कहिले'	/सकलो/ 'सक्ला'	/चक्/ 'अमिलो'
/ख/	/खर्क/ 'भैंसीगोठ'	/ओखल/ 'ओखल'	/रिख/ 'उखु'

/ग/	/गवाँले/ 'गाउँले'	/मगन/ 'खुसी'	/सग्/ 'सक्नु'
/घ/	/घत्तो/ 'मलाउनु'	/विघन/ 'अति'	/भोघ्/ 'भोग्नु'
/ङ/		/अङार/ 'अंगार'	/भाङ्/ 'भाङो'
/च/	/चडा/ 'चरो'	/विचल/ 'दौड'	/किच्/ 'किच्नु'
/छ/	/छचेरो/ 'मिसावट'	/मछली/ 'माछो'	/पाँछ/ 'पाँच'
/ज/	/जामलो/ 'गाला'	/मजेलो/ 'कोठा'	/मगज्/ 'घमण्ड'
/झ/	/झन्डा/ 'झन्डा'	/रिझानो/ 'मनपर्नु'	/बुझ्/ 'बुझ्नु'
/ट/	/टरो/ 'टरो'	/चटारो/ 'व्यस्त'	/सट्/ 'चोट'
/ठ/	/ठन्न/ 'चिसो'	/उठ्म/ 'उठ'	/गाँठ्/ 'गाँठो'
/ड/	/डगन/ 'छटपटी'	/जुडानो/ 'जुराउनु'	/पड्/ 'पढ्'
/ढ/	/ढाकन/ 'विको'	/चढ्म/ 'चढ्नु'	/ओढ्/ 'ओड्नु'
/ण/		/राणन/ 'विधवाहरू'	/टीण/ 'टीन'
/त/	/तात्थो/ 'ताछ्नु'	/जतन/ 'सुरक्षित'	/सत्/ 'सत्य'
/थ/	/थलो/ 'थाल'	/मथलो/ 'सतही'	/रथ्/ 'खत'
/द/	/दलन/ 'दलान'	/बोदलो/ 'लुगा'	/गोद्/ 'घोच्नु'
/ध/	/धडो/ 'डोरी'	/गोधरा/ 'गहिरो'	/हध/ 'अति'
/न/	/नउलो/ 'नयाँ'	/सुनम/ 'सनु'	/उन्/ 'उन्नेकाम'
/प/	/पन्यार/ 'पर्धैरो'	/सापलो/ 'सप्पल'	/थप्/ 'थपकाम'
/फ/	/फसल/ 'धेरै'	/गाफम्/ 'गाभ्नु'	/राफ्/ 'तातोपना'
/ब/	/वचन/ 'वाणी'	/दाबलो/ 'हतियार'	/छाब्/ 'छापु'
/भ/	/भराण/ 'ढुकुटी'	/लभार/ 'फटाहा'	/लोभ्/ 'लालच'

/म/	/मनपडी/ 'मनपरी'	/रामडो/ 'राम्रो'	/आसम्/ 'आउ'
/य/	/यतरो/ 'यति'	/मयलो/ 'फोहर'	/मय्/ 'माया'
/र/	/रड्डो/ 'घस्रनु'	/सिरान/ 'सिरानी'	/भर्/ 'भर्नु'
/ल/	/लस/ 'लयाउ'	/कुलत/ 'नराम्रोवानी'	/भुल्/ 'भुल्लु'
/व/	/वाला/ 'अमला'	/भउत/ 'धेरै'	/कौव्/ 'काग'
/स/	/सडडी/ 'साथी'	/असल/ 'राम्रो'	/बास्/ 'बास्नु'
/ह/	/हमरो/ 'हाम्रो'	/मोहनी/ 'मोहनी'	

उपर्युक्त उदाहरणबाट के थाहा हुन्छ भने बुङ्गली भाषिकामा /ड/ र /ण/ वर्ण पदादिको परिवेशमा आउन सक्दैनन् भने /ह/ वर्ण पनि पदान्तको परिवेशमा आउँदैन । अरू वर्णहरू भने पदादि, पदमध्य र पदान्त गरी तीनै परिवेशमा आउँछन् ।

३.२ खण्डेतर वर्ण

खण्डेतर वर्ण भनेका अलगअलग खण्डमा टुक्राएर उच्चारण गर्न नसकिने र खण्डीय वर्णका सहायताले उच्चारण हुने वर्ण हुन् (पूर्ववत्:१४) । मात्रा, बल, तान अनुनासिकता आदि खण्डेतर वर्ण हुन् । बुङ्गली भाषिकामा मात्र उच्चारणका दृष्टिले व्यतिरेकी वर्णका रूपमा देखा पर्ने भए पनि परिवेशका दृष्टिले व्यतिरेकी वर्णका रूपमा देखा नपर्ने हुँदा यहाँ अनुनासिकताको मात्र चर्चा गरिएको छ । अनुनासिकता खण्डेतर ध्वनि भएको हुँदा यो वर्ण पदमध्य र पदान्त परिवेशमा मात्र आउँछ । जस्तै :

तालिका नं. ७

पदमध्य	पदान्त
/अनार/ 'रूप'	/साउ/ 'धनीमहाजन'
/अँनार/ 'फल'	/साउँ/ 'सावा'
/उन/ 'उहाँ'	/नउ/ 'नाम'

/उँन/ 'धागो'	/नउँ/ 'न्वागी'
/आसी/ 'आउनु'	/नाइ/ 'हैन'
/आँसी/ 'हसिया'	/नाइँ/ 'नुहाउनु'
/कास/ 'भार'	/उपाय/ 'जुक्ति'
/काँस/ 'खोक्नु'	/उपायँ/ 'उपिया'
/बास/ 'बसाइ'	/गाउ/ 'गाउनु'
/बाँस/ 'काठ'	/गाउँ/ 'ग्राम'
/खाम/ 'डन्डी'	/चाय/ 'चाहिए'
/खाँम/ 'खाऊ'	/चायँ/ 'चाया'
/बाड/ 'बढनु'	
/बाँड/ 'भागलगाउनु'	
/छाइ/ 'छाउनु'	
/छाँइ/ 'मही'	
/नालो/ 'नाली'	
/नाँलो/ 'कुवा'	

उपर्युक्त उदाहरणबाट अनुनासिकता बुङ्गली भाषिकाको खण्डेत्तर वर्ण हो भन्ने स्पष्ट भएको छ ।

३.३ बुङ्गली भाषिकाको अक्षर संरचना

अक्षर भनेको सासको एक झड्कामा उच्चरित हुने वर्ण वा वर्णहरूको समूह हो (पूर्ववत्:१४) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने अक्षर संरचनालाई आधारभूत ढाँचा, उच्चारण प्रक्रिया र प्रयोग क्षेत्र गरी तीन उपशीर्षकमा स्पस्ट्याउन सकिन्छ ।

३.३.१ आधारभूत ढाँचा

बुङ्गली भाषिकामा अक्षरको आधारभूत ढाँचा ७ प्रकारको पइन्छ । जस्तै—

- १) स्वर : ए, ओ, उ,
- २) व्यञ्जन + स्वर : जो, को, छ, हो,
- ३) व्यञ्जन + व्यञ्जन + स्वर : स्वाँ, म्याँ, ट्या
- ४) स्वर + व्यञ्जन : आस्, उइ, उठ्
- ५) व्यञ्जन + स्वर + व्यञ्जन : मात्, घर, बस्
- ६) व्यञ्जन + व्य + स्वर + व्य. : त्रास्, प्रेम, स्वाइ
- ७) व्यञ्जन + व्यञ्जन + व्यञ्जन + स्वर + व्यञ्जन : प्ल्यात्, ब्ल्याइ आदि ।

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने बुङ्गली भाषिकामा स्वरवर्ण नभई अक्षरको ढाँचा बन्न सक्दैन भने अक्षरको संरचनामा स्वर वर्णका अघि तीन र पछि एक व्यञ्जन मात्र आउन सक्दछन् ।

३.३.२ उच्चारण प्रक्रिया

बुङ्गली भाषिकामा अक्षरको उच्चारण प्रक्रियालाई संयुक्त स्वरवर्ण र संयुक्त व्यञ्जन वर्णका आधारमा स्पस्ट्याउन सकिन्छ ।

३.३.२.१. संयुक्त स्वरवर्ण

बुङ्गली भाषिकामा संयुक्त स्वरवर्ण १० वटा छन् । ती हुन्— अइ, आइ, उइ, एइ, ओइ, अउ, आउ, इउ, एउ, ओउ ।

बुङ्गली भाषिकामा यिनीहरूको प्रयोग यस प्रकार पाइन्छ -

अइ - ऐसेलु, पैसा, जनै ।

आइ - माइत, साइत, ।

उइ - उइले, उइ, पुइ ।
 एइ - एइ, दिएइ, हुनेइ ।
 ओइ - ओइलिनु, पोइ, जोइ ।
 अउ - अउलो, तौलो, सउ ।
 आउ - नाउ, लाउ, खाउ ।
 इउ - बिउ, ल्हिउ, जीउ ।
 एउ - भेउ, एउनो, सेउ ।
 ओउ - ओउनो, होउनो ।

३.३.२.२ संयुक्त व्यञ्जनवर्ण

बुङ्गली भाषिकामा व्यञ्जनवर्णको संयोग सीमित अवस्थामा मात्र पाइन्छ । त्यसका निम्ति पहिलो व्यञ्जन जुनसुकै पनि हुन सक्छ तर दोस्रो व्यञ्जन भने य, र, ल, व हुनै पर्दछ । यस प्रकारका केही उदाहरण तल दिइएका छन् । ती हुन्—

य - /च्याप्/प/, /ल्य/ता/, /प्या/रो/
 व- /क्वाप्/प/, /ट्वाल/ल/, /त्वार्/र/
 र - /त्रे/ता/, /प्र/भात्/, /ट्रक/
 ल - /क्लब्/, /क्लिक्/, /ख्लास्/

बुङ्गलीमा य,र,ल,व बाहेक अरु व्यञ्जनका साथ पनि व्यञ्जनसंयोगका उदाहरण देखापर्दछन् । तापनि उच्चारणमा भने तिनीहरू दुई अलगअलग अक्षरका अङ्ग बन्दछन् । जस्तै :

क्क - /वाक्/क/   त्त - /भत्/ता/
 ङ्ङ - /सङ्/क/   द्द - /गद्/दा/
 ड्ड - /गङ्/डा/   द्ढ - /लट्/ठ/
 द्द - /भट्/ट/   द्ढ - /भट्/ट/

३.३.३ आक्षरिक विभाजन

बुङ्गली भाषिकामा एक अक्षरदेखि ६ अक्षरसम्मका शब्द प्राप्त हुन्छन् । यस्ता केही शब्द आक्षरिक विभाजनसहित तल दिइएका छन्—

क) एकाक्षरी शब्द: ए, ओ, आ, इ, उ, अ, आदि ।

ख) दुई अक्षरी शब्द: अ.तास्., गद्.दो., भा. नो., टा. टु., बा. टो., चा. नन्.,
क्याच्. च्च. आदि ।

ग) तीन अक्षरी शब्द : ए.क.लो., दो.क.लो., बेल्.बु.डा., दु.ब.लो., सा.ड.लो आदि ।

घ) चार अक्षरी शब्द : चे.ला.चे.ली., ब.न.बे.त., घा.स.पा.त., त.ल.पु.र.,
भ.न्नो.बो.ल्लो. आदि ।

ङ) पाँच अक्षरी शब्द : बा.सा.कि.त.क., पा.नी.प.न्या.र., सि.का.नो.स.दान्.,
ट.डा.ब.ट.है. आदि ।

च) छ अक्षरी शब्द : आ.गा.डि.पा.छा.डि., ज.से.री.त.से.रि., जा.ना.वि.धौ.रा.न.
आदि ।

३.३.४ सन्धि प्रक्रिया

निकटमा रहेका वर्णहरू एक अर्काबाट प्रभावित भई परिवर्तित हुने प्रक्रियालाई सन्धि भनिन्छ (आचार्य पूर्ववत्) । यो प्रक्रिया विभिन्न प्रकारको हुन सक्छ तापनि बुङ्गली भाषिकामा उच्चारणका तहमा समीभवनको व्यापकता पाइने हुँदा यहाँ सन्धिप्रक्रियाअन्तर्गत समीभवनको मात्र चर्चा गरिएको छ ।

समीभवन भनेको निकटमा रहेका दुई असमान वर्ण एक अर्काको प्रभावमा परी समान बन्ने प्रक्रिया हो । यो प्रक्रिया तीन प्रकारको हुन सक्छ— प्रगत, परागत र पारस्परिक ।

३.३.४.१ प्रगत समीभवन

प्रगत समीभवन भनेको दुई असमान वर्णमध्ये दोस्रो वर्ण अघिल्लो वर्णजस्तै भई बदलिने प्रक्रिया हो । बुङ्गली भाषिकामा पाइने प्रगत समीभवनका केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ -

पङ्गो > पङ्गो   भन्दो > भन्नो
छाङ्गो > छाङ्गो   हिट्गो > हिट्टो

३.३.४.२ परागत समीभवन

परागत समीभवन भनेको दुई असमान वर्णमध्ये पहिलो वर्ण दोस्रो वर्णजस्तै भई बदलिने प्रक्रिया हो । बुङ्गली भाषिकामा पाइने परागत समीभवनका केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ -

सिस्गो > सिस्गो   खास्गो > खाट्टो
हेर्गो > हेर्गो   हाँस्गो > हाँत्तो

३.३.४.३ परस्परिक समीभवन

पारस्परिक समीभवन भनेको दुई असमान वर्णमध्ये दुवै वर्ण भिन्न वर्णमा बदलिने प्रक्रिया हो । बुङ्गली भाषिकामा पाइने पारस्परिक समीभवनका केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ -

बस्गो > बत्थो   हस्गो > हत्थ

उपर्युक्त उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन आउँछ भने बुङ्गली भाषिकामा समीकरणको प्रभाव व्यापक देखिन्छ । यो प्रभाव केन्द्रीय भाषिका र पश्चिमी वर्गका भाषिकाहरूमा पनि समान मात्रामा देखा पर्दछ ।

परिच्छेद - चार शब्द रचना

४.० भूमिका

आधार शब्दमा केही गाँसेर अर्को शब्द बनाउने प्रक्रियालाई शब्दनिर्माण भनिन्छ (शर्मा र लुइटेल, २०६०:११८) । यस परिच्छेदअन्तर्गत बुङ्गली भाषिकाका शब्दहरूको संरचना प्रक्रियाबारे चर्चा गरिएको छ । शब्द संरचनालाई चार प्रकारबाट देखाइएको छ । ती चार प्रकार हुन्- उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण, प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण, समासद्वारा शब्दनिर्माण, द्वित्वद्वारा शब्दनिर्माण ।

४.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण

आधार तत्वभन्दा अगाडि लाग्ने व्युत्पादक सर्ग वा प्रत्ययलाई उपसर्ग भनिन्छ (अधिकारी, २०६१:२४५) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने उपसर्ग वा पूर्वसर्ग र ती उपसर्गद्वारा बनेका शब्दहरू निम्नानुसार छन् -

अ - अ + गति / अगति / 'दुर्गति'

अ + चानो / अचानो / 'दाउराचिने प्रयोग गरिने काठ'

अ + नारो / अनारो / 'अँध्यारो'

अ + तास / अतास / 'हतार'

अ + निनो / अनिनो / 'अनिदो'

अ + नुने / अनुने / 'नुनु नभएको'

अ + भागि / अभागि / 'भाग्य नभएको'

अ + लच्छिन / अलच्छिन / 'नराम्रो लक्षण भएको'

अ + सजि / असजि / 'अपठ्यारो'

अ + सक्ति / असक्ति / 'दयानभएको'

अन् - अन् + काल / अन्काल / 'भोखमरी'

अन् + खनि / अन्खनि / 'गाहो'

अन् + जान / अन्जान / 'अनभिज्ञ'

अन् + जालो / अन्जालो / 'अपठ्यारो'

अन् + ठाण / अन्ठाण / 'खराव ठाउँ'

अन् + ताज / अन्ताज / 'अनुमान'

अन् + सार / अन्सार / 'बढ्याँइ'

कु - कु + काठ / कुकाठ / 'नराम्रोकाठ'

कु + जात / कुजात / 'निम्न स्तरको'

कु + बाटो / कुबाटो / 'खराव बाटो'

कु + बाणि / कुबाणि / 'नराम्रोबाणि'

कु + बिद् / कुबिद् / 'बदमास'

कु + बुद्धि / कुबुद्धि / 'उल्टाबुद्धि'

कु + मति / कुमति / 'खरावमति'

पर् - पर् + घर / पर्घर / 'पराइघर'

पर् + चाल / पर्चाल / 'जीवनपर्यन्त'

पर् + देसि / पर्देशि / 'प्रदेशी'

पर् + बाट / पर्बाट / 'अर्कोबाटो'

पर् + भात / पर्भात / 'बिहान'

पर् + माण / पर्माण / 'प्रमाण'

बि - बि + ताल / बिताल / 'बेताल'

बि + इजत / बिजत / 'बेइजत'

बि + जोग / बिजोग / 'बिजोग'

बि + जोड / बिजोड / 'बिजोर'

बि + ताल / बिताल / 'बेताल'

बि + रङ्गे / बिरङ्गे / 'रङ्गनमिलेको'

प्र - प्र + गति / प्रगति / 'प्रगति'

प्र + चार / प्रचार / 'प्रचार'

प्र + माण / प्रमाण / 'प्रमाण'

प्र + सिद्ध / प्रसिद्ध / 'प्रसिद्ध'

प्र + हार / प्रहार / 'प्रहार'

सम् - सम् + कट / सङ्कट / 'सङ्कट'

सम् + चार / समचार / 'सामाचार'

सम् + सार / संसार / 'विश्व'

सम् + बाद / संवाद / 'संवाद'

सम् + तारि / सप्तारी / 'सबैठाउँ'

सम् + आली / सम्हाली / 'समाल्नु'

अधि - अधि + कार / अधिकार / 'अधिकार'

अधि + अक्ष / अधक्ष / 'अध्यक्ष'

अधि + अयन / अध्ययन / 'अध्ययन'

अधि + राज्य / अधिराज्य / 'अधिराज्य'

अनु - अनु + भवि / अनुभवि / 'अनुभवी'

अनु + भूति / अनुभूति / 'अनुभूति'

अनु + मान / अनुमान / 'अनुमान'

अनु + सुचि / अनुसुचि / 'अनुसूची'

बुङ्गली भाषिकामा शब्दहरूको संरचना हुन यी बाहेक अन्य उपसर्गहरू पनि हुनसक्छन् तर सीमित सामग्रीका कारण यस अध्ययनमा सबै उपसर्गहरू दिन सकिएको छैन ।

४.२ प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण

आफ्नो खास अर्थ नभएको र आधार तत्वका पछाडि जोडिएर नयाँ शब्द रचना गर्ने भाषिक एकाइलाई प्रत्यय भनिन्छ (बराल र एटम, २०६१:५७) । बुङ्गली भाषिकामा प्रत्ययद्वारा बनेका शब्दहरू तल दिइएका छन् -

- आडि : खेल + आडि / खेलाडि / 'खेलनेमान्छे'

गफ् + आडि / गफाडि / 'घेरै गफ गर्ने'

भङ् + आडि / भडाडि / 'भाङ पिउने'

धन् + आडि / धनाडि / 'धानकाट्ने'

जुवा + आडि / जुवाडि / 'जुवा खेल्ने'

हल्ल् + आडि / हल्लाडि / 'हल्ला गर्ने'

- आर : गिद् + आर / गिदार / 'गीतभन्ने'

जित् + आर / जितार / 'जाँतो'

पर् + आर / परार / 'दुईवर्ष अधि'

मिज् + आर / मिजार / 'काठका भाडा बनाउने'

- इ : देश + इ / देशि / 'देशभित्र रहने'

परदेश + इ / परदेशि / 'अर्काको देशमा बस्ने'

पाहाड + इ / पहाडि / 'पहाडमा बस्ने'

मदेश + इ / मदेशि / 'मधेसमा बस्ने'

- दार : चानो + दार / चानोदार / 'नसिबवाला'

जोडि + दार / जोडिदार / 'जोरीपारी'

ठाना + दार / ठानादार / 'सइ'

दिल + दार / दिलदार / 'दिलवाला'

माना + दार / मानादार / 'अन्नवाला'

- आरि : गाज्जो + आरि / गजारि / 'गाज्जो ल्याउने'

घास + आरि / घसारि / 'घास काट्ने'

धान् + आरि / धानारि / 'धान काट्ने'

पानी + आरि / पन्यारि / 'पानी ल्याउने'

बन + आरि / बनारि / 'बनजाने मान्छे'

- नो : निकल् + नो / निकल्लो / 'निष्कनु'

बिचल् + नो / बिचल्लो / 'दौड्नु'

गल् + नो / गल्लो / 'थाक्नु'

छिडाल् + नो / छिडाल्लो / 'नाध्नु'

- हापल् + नो / हापल्लो / 'फाल्नु'
- एरि : वैश + एरि / वैशेरि / 'सायित्व'
 मित + एरि / मितेरी / 'मित्रता'
 कस + एरि / कसेरि / 'कसरी'
 तस + एरि / तसेरि / 'त्यसरी'
- ऐ : कमा + ऐ / कमै / 'कमाइ'
 जमा + ऐ / जमै / 'जम्मा गर्नु'
 नभा + ऐ / नभै / 'नभएर'
 नजा + ऐ / नजै / 'नजाएर'
- आन् : गल् + आन / गल्यान / 'थकाइ'
 घस् + आन / घसान / 'घसाउनु'
 थाक् + आन / थकान / 'थकाइ'
 बख् + आन / बखान / 'बठ्याइँ'
 मास् + आन / मसान / 'आर्यघाट'
- आउ : पैर + आउ / पैराउ / 'पहिराउनु'
 बन् + आउ / बनाउ / 'बनाउनु'
 भन् + आउ / भनाउ / 'भनाउनु'
 मान् + आउ / मनाउ / 'चित्तबुभाउ'
- आनी : देवर + आनि / देउरानी / 'देउरानी'
 घर + आनि / घरानी / 'खानदानी'

जेठ् + आनि / जेठानी / 'जेठानी'

सत् + आनि / सतानी / 'बाँकी रहेको'

- ई : जेठो + ई / जेठी / 'जेठी'

कान्सो + ई / कान्सी / 'कान्छी'

भान्च + ई / भान्ची / 'भान्छी'

गल + ई / गली / 'थाकी'

बल + ई / बली / 'बली'

हल् + ई / हली / 'हलो जोत्ने'

- एनि : खस + एनि / खसेनी / 'खस जातिकी स्त्री'

बाग + एनि / बगेनि / 'बधिनी'

सम्दी + एनि / सम्दिनी / 'सम्धिनी'

- आनि : डर + आनि / डरानि / 'डराउनु'

मिल् + आनि / मिलानि / 'मिलाउनु'

सिर् + आनि / सिरानि / 'तकिया'

- दो : तक् + दो / तक्दो / 'हेर्नु'

धेक् + दो / धेक्दो / 'देख्नु'

भोग् + दो / भोग्दो / 'भोग गर्नु'

लेख् + दो / लेख्दो / 'लेख्नु'

- को : चुम् + को / चुम्को / 'लुर्को'

थुम् + को / थुम्को / 'ढिस्को'

रुम् + को / रुम्को / 'चोइटो'

- दानी : आप् + दानि / आपदानि / 'आम्दानी'

ताब् + दानि / ताबदानि / 'तामदानी'

राह + दानि / राहादानी / 'राहदानी'

- दार : चौकि + दार / चौकिदार / 'चौकिदार'

तलव + दार / तलवदार / 'तलववाला'

काम + दार / कामदार / 'कामदार'

रिस्ता + दार / रिस्तादार / 'नातेदार'

बुङ्गली भाषिकामा यी बाहेक अन्य प्रत्ययहरू पनि प्राप्त हुनसक्छन् तर सीमित सामग्रीका कारण यस अध्ययनमा सबै प्रत्ययहरू प्राप्त हुन सकेका छैनन् ।

४.३ समासद्वारा शब्दनिर्माण

स्वतन्त्र अर्थ भएका दुई वा दुईभन्दा बढी शब्दहरूको योगबाट एउटा शब्द निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई समास भनिन्छ । (अधिकारी, पूर्ववत्:२९७) । समास शब्दनिर्माण प्रक्रियाको एउटा तरिका हो । विग्रहको भिन्नताका आधारमा समासलाई छ प्रकारले देखाउन सकिन्छ । ती हुन् - तत्पुरुष समास, कर्मधारय समास, द्विगु समास, अव्ययीभाव समास, द्वन्द्व समास, बहुव्रीहि समास ।

४.३.१ तत्पुरुष समास

विभक्ति लागेको अधिल्लो नाम र विभक्ति नलागेको पछिल्लो नामका बीचमा समास भई पछिल्लो शब्दको अर्थ प्रधान हुने समासलाई तत्पुरुष समास भनिन्छ (आचार्य, २०५८) बुङ्गली भाषिकामा तत्पुरुष समास लागेर बनेका केही शब्द निम्नानुसार छन्-

तालिका नं. ८

समस्त शब्द	विग्रह	अर्थ
कापडछान	कापडाले छान्ने	कपडाले छान्ने
घोडे जात	घोडाकी जात	घोडेजात्रा
डरछेरुवा	डरले छेद्दे	डरपोक
देशनिगालो	देशवटै निगालो	देशबाट निकालिएको
भाइमारो	भाइलाइ माद्दे	भाइलाई मार्ने आदि ।

४.३.२ कर्मधारय समास

कुनै सम्बन्धतत्त्व नभएका वा कर्ताकारकमा रहेका दुई पदका बीचमा हुने समासलाई कर्मधारय समास भनिन्छ (पूर्वतः पृ.६०) ।

तालिका नं. ९

समस्त शब्द	विग्रह	अर्थ
गउँगोरो	गउँ + गोरो	गहुगोरो
नानठूलो	नानो + ठूलो	सानाठूला
बुढापाखा	बुढा + पाखा	बूढापाका
बुढेआइलो	बुढो + आइलो	बुढीऔंला
बोगेदाडि	बोगे + दाडि	बोकेदारी
थोडा भौत	थोडा + भौत	अलिबढी

४.३.३ द्विगु समास

अघिल्लो र पछिल्लो नाम शब्दका बीचमा समास भई पछिल्लो शब्दको अर्थ प्रधान हुने समासलाई द्विगु समास भनिन्छ (एटम र बराल २०६०:२५) । द्विगु समासद्वारा बनेका केही शब्द तल देखाइएको छ -

तालिका नं. १०

समस्त शब्द	विग्रह शब्द	अर्थ
चौमास	चार मैनाजत्था	चौमास
दोबाटो	दुईबाटा मिल्ले ठउँ	दोबाटो
दोम्मिल्लो	दुईगाड मिल्लेठउँ	दोभान
पञ्चामिरत	पाँछ अम्रितो जत्था	पञ्चामृत
त्रिकोण	तिन कोणो जत्था	त्रिकोण
त्रिविणि	तिनगाड मिल्लेठउँ	त्रिवेणी
अठन्नि	आठआना भया	आठाना आदि ।

४.३.४ अव्ययीभाव समास

अव्ययीभाव समास भनेको दुई अव्यय पद वा अव्यय र अन्य पदका बीचमा हुने समास हो । अव्ययीभाव समासद्वारा निर्मित शब्दले अव्ययकै कार्य गर्दछ (आचार्य, पूर्ववत्: पृ.६८) । बुङ्गलीमा पाइने केही उदाहरण तल दिइएका छन्-

तालिका नं. ११

समस्त शब्द	विग्रह शब्द	अर्थ
तलपुर	तल + पुर	तलमाथि
बासापरभात	बासा + परभात	बिहान बेलुकी
भोलपोर्कि	भोल + पोर्कि	भोलीपर्सी
जैलैतैलो	जैलै + तैलै	जहिले तहिले
लादोभरि	लादो + भरि	पेटभरि
वारिपारि	वारि + पारि	वारिपारि

४.३.५ द्वन्द्व समास

द्वन्द्व समास भनेको समान स्तरका दुई शब्दका बीचमा हुने समास हो (पूर्ववत्:७१)। यसमा दुवै शब्दको अर्थ समान रहन्छ । बुङ्गली भाषिकामा द्वन्द्वबाट बनेका केही समस्त शब्द यस प्रकार छन्-

तालिका नं. १२

समस्त शब्द	विग्रह	अर्थ
इजाब्बा	इजा + व्वा	आमाबुवा
गोरुवाच्छा	गोरु + बाच्छा	गाइवस्तु
चेलाचेलि	चेला + चेलि	छोराछोरी
चाहापानि	चाहा + पानि	चियापानी
दइभात	दइ + भात	दहिभात
हातगोडा	हात + गोडा	हातखुट्टा
स्वाइनिबैगान	स्वाइनि + बैगान	लोग्नेस्वास्नी

४.३.६ बहुब्रीहि समास

बहुब्रीहि समास भनेको दुई अप्रधान शब्दका बीचमा हुने समास हो (आचार्य, पूर्ववत्:७०) । बुङ्गली भाषिकामा बहुब्रीहि समास बनेका केही शब्दहरू यसप्रकार छन्-

तालिका नं. १३

समस्त शब्द	विग्रह	अर्थ
कनचिरो	कान चिर्या	कनफट्टा
कुकुरपुछडे	कुकुराजसो पुछड भया	कुकुरपुच्छे
चैतेवानर	चैता मैना बानर जसो	चैतेबाँदर
मुक्कामुक्कि	मुट्कि मुटेकिकि लडाइ	मुक्कामुक्की
रतमुन्डे	रातो मुन्डो भया	रातोकपाल
सिगान्धारे	सिगाना धारा भया	सिगान वगिरहने आदि।

४.४ द्वित्वद्वारा शब्द निर्माण

कुनै शब्दलाई दोहऱ्याएर अर्को शब्द बनाउने प्रक्रियालाई द्वित्व प्रक्रिया भनिन्छ (आचार्य, पूर्ववत्: ८९) । द्वित्व प्रयोग गरी तीन तरिकाबाट शब्दनिर्माण गर्न सकिन्छ । ती प्रक्रिया हुन- पूर्ण द्वित्व, आंशिक द्वित्व, अपरिवर्तित द्वित्व ।

४.४.१ पूर्णद्वित्व

कुनै शब्दको जस्ताको त्यस्तै पुनरावृत्ति गरी, शब्दनिर्माण गर्ने प्रक्रियालाई पूर्णद्वित्व भनिन्छ (पूर्ववत्: ८९) । पूर्ण द्वित्वबाट बनेका बुङ्गली भाषिकाका शब्दहरू यसप्रकार छन्-

तालिका नं. १४

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	अर्थ
चेलाचेला	चेला + चेला	छोराछोरा
आदाआदा	आदा + आदा	आधाआधा
आफ्आफ	आफ् + आफ	आफूआफू
खाइखाइ	खाइ + खाइ	खाएरखाएर
घरघर	घर + घर	घरघर
चेलिचेलि	चेलि + चेलि	छोरीछोरी
तलतल	तल + तल	तलतल
पुरपुर	पुर + पुर	माथिमाथि

४.४.२ आंशिक द्वित्व

आंशिक द्वित्व भनेको मूल शब्दको आदि वा अन्त्य अंश मात्र दोहरिने प्रक्रिया हो (पूर्ववत्: ८९) । आंशिक द्वित्वको प्रक्रियाबाट बुङ्गली भाषिकामा बनेका शब्दहरूका केही उदाहरण तल दिइएका छन् -

तालिका नं. १५

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	अर्थ
छट्छटाई	छटाइ + छटाई	चाँडचाँडो
भक्भक्तो	भक्तो + भक्तो	भक्भक्तो
तात्तातो	तातो + तातो	तात्तातो
नम्नमाइ	नमाइ + नमाइ	अलिअलि
नान्नानो/नान्नानो	नानो + नानो	सान्सानो
ठुल्लू	ठूलो + ठूलो	ठूलूठूलो
सज्सजि	सजि + सजि	सजिलोसजिलो

४.४.३ आपरिवर्तित द्वित्व

शब्दको पुनरावृत्ति हुँदा कुनै अंशमा केही परिवर्तन भई नयाँ शब्द निर्माण गर्ने प्रक्रियालाई आपरिवर्तित द्वित्व भनिन्छ (पूर्ववत्: ९०) । बुङ्गली भाषिकामा आपरिवर्तित द्वित्वबाट सम्पन्न बनेका केही शब्दहरू यस प्रकार छन्-

तालिका नं. १६

द्वित्व शब्द	द्वित्व प्रक्रिया	अर्थ
खानोसानो	खानो + खानो	खानेकुरा
गानागुनि	गाना + गाना	गानागठिल्ला
चोरचार	चोर + चोर	चोरिचकारी
निफननाफन	निफन + निफन	निफन्नु
पान्नासान्ना	पान्ना + पान्ना	पानाहरू
डाणडुण	डाण + डाण	दण्डसण्ड
बानिसानि	बानि + बानि	बानिबेहोरा
बोलिसोलि	बोलि + बोलि	बोलीचाली
माङ्मुण	माङ् + माङ्	धकलफकल आदि ।

परिच्छेद - पाँच

पदरचना

५.१. शब्दवर्ग र पदरचना

पदपरचना भनेको वाक्यमा प्रयुक्त हुँदा शब्दको मूल रूपमा आउने परिवर्तन हो (आचार्य, २०५८:९२) । यस प्रक्रियामा कुनैकुनै शब्द विभक्ति-प्रत्यय लिएर रूपायित हुन्छन् भने कुनै शब्द विभक्ति प्रत्यय नलिइ मूल रूपमा नै पद बनी वाक्यमा प्रयुक्त हुन्छन् । त्यसैले पदपरचनाका आधारमा शब्दलाई दुई प्रमुख वर्गमा विभाजन गरिन्छ— विकारी र अविकारी ।

५.१.१ विकारी शब्द

वाक्यमा प्रयोग हुँदा विभक्तिहरू लिई रूपमा परिवर्तन हुने शब्दलाई विकारी शब्द भनिन्छ । यस अन्तर्गत सामान्यतः नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद पर्दछन् । यिनीहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कारक काल, पक्ष भाव आदि व्याकरणिक कार्यलाई बुझाउन विभक्ति-प्रत्यय लिन्छन् । बुङ्गली भाषिकामा विकारी वर्गका शब्दहरू सबै अवस्थामा विभक्ति-चिह्न लिँदैनन् र रूपायित पनि हुँदैनन् । त्यसैले विकारी वर्गका शब्दलाई पनि रूपायन प्रक्रिया र तिनीहरूका व्याकरणिक कार्य समेतका आधारमा वर्णन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

५.१.२ अविकारी शब्द

अविकारी शब्द भनेका व्याकरणिक कार्य पूरा गर्दा रूपायन नहुने शब्द हुन् । यस्ता शब्दलाई अव्यय पनि भनिन्छ । यसअन्तर्गत सामान्यतः क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात, विस्मयादिबोधक वर्गका शब्दहरू पर्दछन् । बुङ्गली भाषिकामा क्रियाविशेषण र केही नामयोगीसमेत लिङ्ग, वचन, र आदरका दृष्टिले रूपायित देखिन्छन् ।

५.२ नामको पदरचना

नाम भनेको कुनै व्यक्ति ठाउँ, भाव वा वस्तुलाई जनाउने शब्द हो (शर्मा, २०३६:११) । यसलाई व्याकरणिक कार्यका दृष्टिबाट सजीव, र निर्जीव, मानवीय र मानवेत्तर, मूर्त र अमूर्त, स्थूलता र सूक्ष्मता आदि विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरिन्छ । बुङ्गली भाषिकामा नामको पदरचना लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा पाइन्छ ।

५.२.१ लिङ्गका आधारमा पदरचना

लिङ्ग भनेको पुरुष वा स्त्रीको भिन्नतालाई बुझाउने व्याकरणिक कोटि हो (आचार्य, पूर्ववत्:९२) । बुङ्गली भाषिकामा नामले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारको भिन्नतालाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो भिन्नता मानवीय नामले प्राकृतिक आधारमा बुझाउने भएतापनि मानवेत्तर नामले व्याकरणिक आधारमा लिङ्ग भेद स्पष्ट गर्दछ । बुङ्गली भाषिकामा लिङ्ग भेद नामको रूपायन कोटिभन्दा अन्तर्निहित कोटिका रूपमा देखिन्छ । किनभने नामले प्रातिपदिकका तहमा नै पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको अन्तर धारणा गरेको पाइन्छ । त्यसैले नामको लिङ्ग निर्धारण त्यसले लिने विशेषण र वाक्यमा प्रयोग हुँदा क्रियापदसँगको सङ्गतिका आधारमा गर्न सकिन्छ ।

क) विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गति : बुङ्गली भाषिकामा विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गतिले लिङ्ग भेदलाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो सङ्गति मानवीय र मानवेत्तर दुवै प्रकारका नाममा पाइन्छ ।

मानवीय नामका साथ विशेषणको सङ्गति

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
ठूलो चेलो 'ठूलो छोरो'	ठूली चेली 'ठूली छोरी'
नान्नो मुले 'सानो केटो'	नान्गी मुलाइ 'सानी केटी'
रामडो भान्च 'राम्रो भान्ज'	रामडि भान्ची 'राम्री भान्जी'

कालो मान्स 'कालो मान्छे'
गट्टो सालो 'खराब सालो'
निगो बैगान 'असल लोग्ने'

काली मान्स 'काली मान्छे'
गट्टी साली 'खराब साली'
निगी स्वाइनी 'असल स्वास्नी'

मानवेतर नामका साथ विशेषणको सङ्गति

पुलिङ्ग

धौलो कमेज 'सेतो सर्ट'
रातो पाइन्टु 'रातो पैन्ट'
कालो जाकेट 'कालो ज्याकेट'
ठूलो बनेल 'ठूलो स्वीटर'
नान्गो कोट 'सानो कोट'

स्त्रीलिङ्ग

धौली रुमाल 'सेती रुमाल'
राती साडी 'रातो सारी'
काली कुलौ 'कालो टोपी'
ठूली गलबन्दी 'ठूलो मफलर'
नान्गी रजै 'सानो सिरग'

ख) उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति : बुङ्गली भाषिकामा उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गतिले पनि नामको लिङ्ग भेदलाई स्पष्ट गर्दछ । यस्तो सङ्गति मानवीय र मानवेत्तर दुवै प्रकारका नाममा पाइन्छ ।

मानवीय नाम (उद्देश्य) र विधेयका बीचमा पाइने सङ्गति

पुलिङ्ग

चेलो गयो । 'छोरो गयो'
मुले गयो । 'केटो गयो'
भान्च गयो । 'भान्ज गयो'
भौवा रोयो । 'भाइ रोयो'
दुदा आयो । 'दाइ आयो'

स्त्रीलिङ्ग

चेली गइ । 'छोरी गई'
मुलाइ गइ । 'केटी गई'
भान्चि गइ । 'भान्जी गई'
बइनी रोइ । 'बहिनी रोई'
दिदी आइ । 'दिदी आइन्'

बैगान आयो 'लोग्ने आयो'
सालो आयो । 'सालो आयो'
बेउलो आयो । 'बेहुलो आयो'

स्वाइनी आइ । 'स्वास्नी आई'
साली आइ । 'साली आइन'
बेउली आइ । 'बेहुली आइन'

मानवेत्तर नाम (उद्देश्य) र विधेयका बीचमा पाइने सङ्गति

पुलिङ्ग

बुवा गए 'बुवा गए'
सौरा आए 'ससुरा आए'
कुका बसे 'काका बसे'
दुदा बसे 'दाइ बसे'
पुसाँइ नसे 'फुपाजु गए'

स्त्रीलिङ्ग

इजा गए 'आमा गए'
ज्यू आए 'सासु आए'
काइखी बसे 'काकी बसे'
बौजु बसे 'भाउजु बसे'
पुइजु नसे 'फुपु गइन' आदि ।

५.२.२ वचनका आधारमा पदरचना

वचन भनेको पदबाट बुझिने सङ्ख्या हो (आचार्य, पूर्ववत्:९४) । बुङ्गली भाषिकामा नामले एकवचन र बहुवचन दुई वचनलाई स्पष्ट गर्दछ । नामको एकवचन अचिह्नित रहन्छ भने बहुवचनमा 'आन्, अन्, उन्, इन्' जस्ता प्रत्ययहरू लाग्दछन् । जस्तै :-

एकवचन

चेलो 'छोरो'
मुले 'केटो'
कुका 'काका'
दुदा 'दाइ'

बहुवचन

चेलान् 'छोराहरू'
मुल्यान् 'केटाहरू'
कुकान् 'काकाहरू'
दुदान् 'दाइहरू'

बल्ल	‘गोरु’	बल्लन्	‘गोरुहरू’
रुख	‘रुख’	रुखन्	‘रुखहरू’
पुइजु	‘फुपु’	पुइजुन्	‘फुपुहरू’
माइज	‘माइजु’	माइजुन्	‘माइजुहरू’
चेली	‘छोरी’	चेलीन्	‘छोरीहरू’
बैइनी	‘बहिनी’	बइनीन्	‘बहिनीहरू’

बुङ्गली भाषिकामा अगणनीय नामबाट भने बहुवचन बन्दैन् । जस्तै:

पानी पोख्यो ।	‘पानी पोख्यो’
धान पाके ।	‘धान पाक्यो’
सुन महङ्गो छ ।	‘सुन महङ्गो छ’

५.२.३ आदरका आधारमा पदरचना

बुङ्गली भाषिकामा अनादर र सामान्य आदर गरी दुईवटा आदरहरू पाइन्छन् । आदरको भिन्नतालाई ओकारान्त नामले रूपरचनाबाट स्पष्टयाउँछन् भने अरु प्रकारका नामले सन्दर्भबाट मात्र आदरको भिन्नतालाई बुझाउँछन् । जस्तै—

क) ओकारान्त नाम : बुङ्गली भाषिकामा ओकारान्तको आकारान्त रूपले सामान्य आदरलाई जनाउँछ भने तिर्यक् रूपमा रहँदा उच्च आदरलाई जनाउँछ । जस्तै:

अनादर	आदर
चेलो आयो	चेलो आए
‘छोरो आयो’	‘छोरो आए’

ख) अन्य नाम : ओकार रूपमा नहुने नाममा आदरका दृष्टिबाट रूपभेद पाइँदैन तापनि त्यस्ता नामले सन्दर्भबाट आदरको भिन्नतालाई जनाउँदछन् । यस्तो सन्दर्भलाई त्यस्ता शब्दले लिने विशेषण र क्रियापदसँगको सङ्गतिबाट स्पष्ट गर्न सकिन्छ ।

विशेषण र विशेष्यको सङ्गति

अनादर	आदर
नान्नो कुका 'सानो काका'	नान्ना कुका 'साना काका'
ठूलो दुदा 'ठूलो दाइ'	ठुला दुदा 'ठुला दाइ'
निगो भान्च 'असल भानिज'	निगा भान्च 'असल भानिज'
गट्टो मुले 'खराब केटो'	गट्टा मुले 'खराब केटा'
निगो ममा 'राम्रो मामा'	निगा ममा 'राम्रा मामा'
गिट्टो भिनाज 'गिट्टो भिनाजु'	गिट्टा भिनाज 'गिट्टो भिनाजु'

उद्देश्य र विधेयका बीचको सङ्गति

अनादर	आदर
कुका आयो । 'काका आयो'	कुका आए । 'काका आउनुभयो'
दुदा नस्यो । 'दाइ गयो'	दुदा नस्याहन । 'दाइ जानुभयो'
भान्च बस्यो । 'भानिज बस्यो'	भान्च बसे । 'भानिज बस्नुभयो'
ममा खान्ला छ । 'मामा खाँदैछ'	ममा खान्लाछन् । 'मामा खाँदैहुनुहुन्छ'
पुसाइँ आयो । 'फुपाजु आयो'	पुसाँइ आए । 'फुपाजु आउनुभयो'
भिनाज हाँस्यो । 'भिनाजु हाँस्यो'	भिनाजु हाँसे । 'भिनाजु हाँस्नुभयो'
तेरो ब्वा आइयो ।	तेरा ब्वा आइगे ।
'तेरो बुवा आयो'	'तिम्रा बुवा आउनुभयो' ।

स्त्रीलिङ्ग वाचक नामले पनि सन्दर्भबाट आदरको भिन्नतालाई बुझाउँछन् । जस्तै:

अनादर

भान्चि आइ । 'भान्जी आइ'
चेली आइ । 'छोरी आइ'
बौजु काँ छ । 'भाउजु कता छ'
दिदी हाँत्तलाछ । 'दिदी हाँस्दैछे'
इजा काँ गइ । 'आमा कता गई'

आदर

भान्चि आइन् । 'भान्जी आइन'
चेली आइन् । 'छोरी आइन'
बौजु काँ छन् । 'भाउजु कता हुनुहुन्छ'
दिदी हाँत्तलाछन् । 'दिदी हाँस्दै हुनुहुन्छ'
इजा काँ गए । 'आमा कताँ जानुभयो'

५.२.४ कारकका आधारमा रूपरचना

कारक भनेको वाक्यमा नाम वा सर्वनामको क्रियापदसँगको सम्बन्ध हो (पूर्ववत् :९५) । बुङ्गली भाषिकामा कारकलाई रूपरचनाका आधारमा सरल र तिर्यक् गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । यस्तो भिन्नता दुई आधारमा स्पष्ट हुन्छ - रूपरचना र विभक्तिको प्रयोग ।

क) रूपरचना : बुङ्गली भाषिकामा ओकारान्त नामले मूल रूपमा सरल कारकलाई र आकारमा परिवर्तित भई तिर्यक् कारकलाई बुझाउँछन् । जस्तै:

सरल कारक

चेलो आयो । 'छोरो आयो'
देलो उगाडोइ छ । 'ढोका खुला छ'
मेलो काट्टो छ । 'मेलो काट्नु छ'

तिर्यक् कारक

चेलाले काम गयो । 'छोराले काम गयो'
देलामाई भाणो छ । 'ढोकामा भाडा छ'
मेलोउनो गाज्यो छ । 'मेलामा गाज्जो छ'

ख) विभक्तिको योग : ओकार अन्त्यमा नहुने नाम सरल र तिर्यक् गरी भिन्न रूपमा परिवर्तित हुँदैनन् तापनि सरल कारकमा कुनै विभक्ति नलिई वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् भने तिर्यक् कारकमा 'उडो, उना, माइ, खाँइ, मणो' आदि विभक्ति लिई वाक्यमा प्रयुक्त हुन्छन् । जस्तै :

सरल कारक

अगास उगाडो छ ।
'आकाश खुला छ ।'
ताल गइलो छ ।
'ताल गहिरो छ ।'
भाडे खाली छ ।
'भार खाली छ ।'
पन्ने निगोइ छ ।
'पन्यु सफा छ ।'
डाडु रितिछ ।
'डाडु खाली छ ।'
बौज घरै छन ।
'भाउजु घरमै छिन ।'
दुदा घर नाइछिन ।
'दाइ घरमा छैनन् ।'
आँम चुकिलो छ ।
'आँप अमिलो छ ।'
रुख उचो छ ।
'रुख अग्लो छ ।'

तिर्यक कारक

अगासउडो बादल छ ।
'आकासमा बादल छ ।'
तालउना माछा छन ।
'तालमा माछा छन् ।'
भाडेमाइ धान सुकायाछन् ।
'भारमा धान सुकाएको छ ।'
पन्नेमणो के लागिरेछ ।
'पन्यूमा के लागेको छ ।'
डाडुभाइ घी छ ।
'डाडुमा ध्यू छ ।'
बौजखाँइ यँ आस भन् ।
'भाउजुसँग यता आउ भन ।'
दुदाखाँइ घर आस भन ।
'दाइसँग घर आउ भन ।'
आमबटै चोप निकल्यो ।
'आँपबाट चोप निस्क्यो ।'
रुखमाइ चल्ला बस्याछन् ।
'रुखमा चराहरू बसेका छन् ।'

ओकारान्त नाम पनि बहुवचनमा भने सरल र तिर्यक् कारकको भेदलाई
रूपरचनाबाट स्पष्ट गर्न सकदैनन् । जस्तै :

सरल

ठुला चेलान् घर गए ।
'ठुला छोरा घर गए ।'

तिर्यक्

ठुला चेलान्ले घर बनायो ।
'ठुला छोराहरूले घर बनायो ।'

नान्ना मूल्यान् घरै छन् ।
 'साना केटा घरमै छन् ।'
 मजिल्ला दुदा नाइआए ।
 'माहिला दाइ आएनन् ।'
 निगि चेलिन् घर छन् ।
 'असल छोरी घरमै छिन् ।'
 वड्डा बाज्यान् बाँठा छन् ।
 'बुढा बाजेहरू चलाख छन् ।'

नान्ना मुल्यानले कल गयो ।
 'साना केटाहरूले भगडा गयो ।'
 मजिल्ला दुदान्खि भन्दिइ ।
 'माहिला दाइहरूसित भन्दिनु ।'
 निगि चेलिन्ले घरै रनो हो ।
 'असल छोरीहरूले घरमै रहनुपर्छ ।'
 वड्डा बाज्यान्ले मो भुल्यायो ।
 'बुढा बाजेहरूले मलाई फकायो ।'

५.३ सर्वनामको पदरचना

नामको सट्टामा प्रयोग हुने शब्द नै सर्वनाम हो (आचार्य, पूर्ववत्:४५) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने सर्वनामका चार प्रमुख भेद छन्- पुरुषवाचक सर्वनाम, सम्बन्धवाचक सर्वनाम, प्रश्नवाचक सर्वनाम र आत्मवाचक सर्वनाम ।

पुरुषवाचक सर्वनामका तीन भेद हुन्छन् । ती हुन्- प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष । यिनीहरूका प्रतिपदिक अलग-अलग हुन्छन् । जस्तै :

प्रथम पुरुष – मो/मु 'म'

द्वितीय पुरुष - तो/तु 'तँ'

तृतीय पुरुष - ओ/व 'ऊ'

यो 'यो'

त्यो 'त्यो'

सम्बन्धवाचक सर्वनाम - जो, जे

प्रश्नवाचक सर्वनाम - के, को

आत्मवाचक सर्वनाम - आफ 'आफू'

माथि दिइएका सर्वनामको रूपरचना वचन, आदर र कारकका आधारमा हुन्छ ।

५.३.१ वचनका आधारमा रूपरचना

रूपरचनाका दृष्टिले सर्वनामलाई दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ, वर्ग १ र वर्ग २ । वर्ग १ अन्तर्गत पुरुष वाचक सर्वनाम पर्दछन् भने वर्ग २ अन्तर्गत अन्य सर्वनाम पर्दछन् ।

क) वर्ग १ का सर्वनामको रूपरचना : यस वर्गका सर्वनाम भिन्नभिन्न प्रातिपादिकहरूबाट वचनभेद स्पष्ट गर्दछन् । त्यस्ता रूपहरूमा आधारभूत ध्वनिमा भने समानता पाइन्छ । जस्तै :

एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष - मो/मु 'म'	हम/हाम 'हामी'
द्वितीय पुरुष - तो/तु 'तँ'	तम/तमु 'तपाईँ'
तृतीय पुरुष - ओ 'ऊ'	उन 'उनी'
त्यो 'त्यो'	तिन 'तिनी'
यो 'यो'	यिन 'यिनी'
आत्मवाचक - आफ 'आफू'	आफन् 'आफूहरू'

ख) वर्ग २ : यस वर्गका सर्वनाम द्वित्व प्रक्रियाबाट बहुवचनलाई जनाउँछन् । जस्तै :

एकवचन	बहुवचन
सम्बन्धवाचक - जो	जोजो
जे	जेजे
प्रश्नाचक - को	कोको
के	केक्या 'केके'

वर्ग १ र २ का सर्वनामका एकवचन र बहुवचनका रूप वाक्यमा यस प्रकार प्रयोग हुन्छन्-

एकवचन

मो/मु लेख्दलाछु ।
'म लेख्दै छु'
तो/तु घास काटिलय ।
'तँ घास काटेर ल्या'
ओ इस्कूल गयो ।
'ऊ स्कूल गयो'
त्यो फाटा छ ।
'त्यो फटाहा छ'
आफ त घरै छु ।
'आफू त घरमै छु'
जो गइथ्यो उसै आयो ।
'जो गएको थियो उही आयो'
को आइथ्यो ।
'को आएको थियो'
के लसि आइ ।
'के ल्याएर आइस्'

बहुवचन

हम लेख्दलाछु ।
'हामीहरू लेख्दैछौं'
तम/तमु घासँ काटि लस ।
'तपाईंहरू घास काटेर ल्याउ'
उन् इस्कूल गय ।
'उनीहरू स्कूल गए'
तिन् फटा छन् ।
'तिनीहरू फटाहा छन्'
आफून् घरै बत्थे हौ ।
'आफूहरू घरमै बस्छौं'
जोजो गइथे उनै आए ।
'जोजो गएका थिए उनीहरू नै आए'
कोको आइथे ।
'कोको आएका थिए'
केक्या लसि आया ।
'केके ल्याएर आयौ'

५.३.२ आदरका आधारमा रूपरचना

बुङ्गली भाषिकामा आदर दुई प्रकारका पाइन्छन्— सामान्य आदर र निम्न आदर । आदरको भिन्नता तीनै पुरुषको एकवचनमा पाइन्छ । खासगरी मूल सर्वनामले निम्न आदरलाई जनाउँछन् भने तिनका बहुवचनका रूपले सामान्य आदरलाई जनाउँछन् ।

त्यसैले सर्वनामबाट बुझिने आदरको भिन्नतालाई वाक्यमा प्रयोग गरेर मात्र स्पष्ट्याउन सकिन्छ ।

निम्न आदर

तो/तु काँ भानेहोइ ।

‘तँ कहाँ जान्छस् ।’

ओ/बन गया छ ।

‘ऊ बन गएको छ ।’

त्यो कब आया हो ।

‘त्यो कहिले आयो’

यो खराब छ ।

‘यो खराब छ’

सामान्य आदर

तम्/तम् कब आनेहौ ।

‘तपाईँ कहिले आउनुहुन्छ ।’

उन् घर नाइछिन् ।

‘उहाँ घरमा हुनुहुन्न ।’

तिन् कब भनिहुन् ।

‘त्यहाँ कहिले जानुहुन्छ ।’

यिन खराब छन् ।

‘यहाँ खराब हुनुहुन्छ ।’

बुङ्गली भाषिकामा प्रथमपुरुषमा पनि आदरको भिन्नता पाइन्छ । खासगरी आफूलाई सामाजिक दृष्टिले उच्चवर्ग ठान्ने व्यक्तिहरू प्रथम पुरुषमा सामान्य आदर प्रयोग गर्दछन् भने सामान्य वर्ग ठान्ने व्यक्तिहरू निम्न आदरको प्रयोग गर्दछन् । जस्तै :

निम्न आदर

मो/मु इस्कूल भानेहुँ ।

‘म स्कूल जान्छु ।’

मु/मो काम गद्दोछु ।

‘म काम गर्छु ।’

सामान्य आदर

हम/हमू इस्कूल भानौँ ।

‘हामी स्कूल जान्छौँ’

हाम काम गद्देहुँ ।

‘हामी काम गर्नेछौँ ।’

बुङ्गली भाषिकामा मानवेतर प्राणी र निर्जीव वस्तुका लागि भने अनादरको नै प्रयोग गरिन्छ ।

५.३.३ कारकका आधारमा रूपरचना

सर्वनाममा कारकका आधारमा हुने रूपरचना विभिन्न प्रकारको पाइन्छ । यसैले रूपरचनाको भिन्नतालाई स्पष्ट्याउन कारकीय रूपरचनाका आधारमा सर्वनामलाई तीन वर्गमा विभाजन गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

क) वर्ग १ : वर्ग १ अन्तर्गत प्रथम पुरुष र द्वितीय पुरुषका सर्वनाम पर्दछन् । यिनीहरूको रूपरचनामा सरल र तिर्यक् रूपहरूका साथै सम्बन्धवाचक रूपहरू समेत प्राप्त हुन्छन् । यस्ता रूप एकवचनमा मात्र देखा पर्दछन् । जस्तै:

सरल	तिर्यक्	सम्बन्ध
प्र.पु.-मो/मु 'म'	मोइले 'मैले'	मेरो 'मेरो'
द्वि.पु. - तो/तु 'तँ'	तोइले 'तैले'	तेरो 'तिम्रो'

वर्ग १ का सर्वनाम बहुवचनमा भने रूपभेदबाट भन्दा विभक्तिहरूको प्रयोगबाट सरल, तिर्यक् र सम्बन्धकारकको भिन्नतालाई स्पष्ट गर्दछन् । जस्तै :

सरल	तिर्यक्	सम्बन्ध
प्र.पु.- हम 'हामी'	हमले 'हामीले'	हमरो 'हाम्रो'
द्वि.पु. - तम 'तपाईँ'	तमबटै 'तपाईँबाट'	तमरो 'तपाईँको'

ख) वर्ग २ : वर्ग २ अन्तर्गत तृतीयपुरुष र आत्मवाचक सर्वनामहरू पर्दछन् । यिनीहरूको रूपरचना सरल र तिर्यक् गरी दुई वर्गमा मात्र पाइन्छ । यस्तो रूपरचना पनि एकवचनमा मात्र पाइन्छ । जस्तै :

सरल	तिर्यक	सम्बन्ध
ओ 'ऊ'	उइले 'उस्ले'	उइको 'उस्को'
यो 'यो'	यइले 'यस्ले'	यइको 'यस्को'

त्यो 'त्यो'	तइले 'त्यस्ले'	तइको 'त्यस्को'
जो 'जो'	जइले 'जस्ले'	जइको 'जस्को'
को 'को'	कइले 'कस्ले'	कइको 'कस्को'

वर्ग २ का सर्वनाममा पनि बहुवचनमा रूपरचनाबाट भन्दा विभक्तिको प्रयोगबाट तिर्यक् कारकलाई स्पष्ट गर्दछन् । जस्तै-

सरल	तिर्यक	सम्बन्ध
उन 'उनी'	उनबटै 'उनीबाट'	उनरो 'उनको'
यिन 'यिनी'	यिनबटै 'यिनीबाट'	यिनरो 'यिनको'
तिन 'तिनी'	तिनबटै 'तिनीबाट'	तिनरो 'तिनको'
आफन 'आफू'	आफनबटै 'आफनाबाट'	आफनो 'आफ्नो'

ग) वर्ग ३ : प्रश्नवाचक र सम्बन्धवाचक सर्वनाम वर्ग ३ अन्तर्गत पर्दछन् । यिनीहरूले द्वित्व प्रक्रियाबाट बहुवचन जनाउने हुँदा सोही प्रक्रियाबाट नै सरल र तिर्यकको भेदलाई स्पष्ट गर्न सकिन्छ । जस्तै :

सरल	तिर्यक्	सम्बन्ध
जो 'जो'	जजै 'जजसले'	जजइको 'जजसको'
को 'को'	ककैले/कइले 'ककसले'	ककैको 'ककसको'

ग) वर्ग ३ : वर्ग ४ अन्तर्गत आत्मवाचक र सम्बन्धवाचक तथा प्रश्नवाचक सर्वनामका केही रूप पर्दछन् । यिनीहरू मूल रूपमा कुनै परिवर्तन नआई विभक्तिहरूको प्रयोगबाट मात्र कारक सम्बन्धलाई स्पष्ट पार्दछन् । यस्ता सर्वनाम हुन्-

आत्मवाचक - आफ 'आफू'

सम्बन्धवाचक - जे

प्रश्नवाचक - के

५.४ विशेषण

नाम वा सर्वनामको विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (आचार्यः पूर्ववत्:४८) । बुङ्गली भाषिकामा विशेषणको रूपरचना लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा पाइन्छ । रूपरचनाका दृष्टिबाट बुङ्गली भाषिकामा पाइने विशेषणलाई दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ती हुन्- ओकारान्त र अन्य विशेषण । ओकारान्त विशेषण लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा रूपायित हुन्छन भने अन्य विशेषण रूपायित हुदैनन् ।

५.४.१ लिङ्गका आधारमा रूपरचना

लिङ्गका आधारमा विशेषणका पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग दुई रूप हुन्छन् । त्यस्ता रूप ओकारान्त विशेषणमा प्रष्ट हुन्छन् । पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग बीचको सङ्गति मानवीय नाममा प्राकृतिक आधारमा नै पाइन्छ भने मानवेत्तर नाममा व्याकरणिक आधारमा सङ्गति पाइन्छ । जस्तै :

पुलिङ्ग

निगो मुले 'राम्रो केटा'

धौलो कमेज 'सेतो कमिज'

नान्गो चेलो 'सानो छोरो'

रामडो मुले 'राम्रो केटो'

खसरो चाडल 'खस्रो चामल'

रातो कोट 'रातो कोट'

स्त्रीलिङ्ग

निगि मुलाइ 'राम्री केटी'

धौली कुलौ 'सेती टोपी'

नान्गी चेली 'सानि छोरी'

रामडी मुलाइ 'राम्री केटी'

खसरी दाल 'खस्री दाल'

राती रुमाल 'राती रुमाल'

निगो फूल 'राम्रो फूल'
अल्गो बैगान 'अग्लो लोग्ने'
ठूलो दुदा 'ठूलो दाइ'
कालो मान्स 'कालो मान्छे'

निगि कुरेडी 'राम्रो कुरा'
अल्गी स्वाइनी 'अग्ली स्वास्नी'
ठूली दिदी 'ठूली दिदी'
काली मान्स 'काली मान्छे'

५.४.२ वचनका आधारमा रूपरचना

बुङ्गली भाषिकामा विशेषणका एकवचन र बहुवचन गरी दुईरूप प्राप्त हुन्छन् ।
त्यस्ता रूप ओकारान्त विशेषणमा मात्र हुन्छन् । जस्तै—

एकवचन

रामडो मान्स आयो ।
'राम्रो मान्छे आयो'
धौलो कमेज घाममाइ छ ।
'सेता कमिज घाममा छ ।'
नान्गो चेलो इस्कूल गयो ।
'सानो छोरो स्कूल गयो ।'
गोरो मान्स रामडो हुन्छ ।
'गोरो मान्छे राम्रो हुन्छ ।'
ठूलो दुदा घर नाइछि ।
'ठूलो दाइ घरमा छैन ।'
कालो मान्स नस्यो ।
'कालो मान्छे गयो ।'

बहुवचन

रामडा मान्सन् आए ।
'राम्रा मान्छेहरू आए'
धौला कमेजन् घाममाइ छन् ।
'सेता कमिजहरू घाममा छन् ।'
नान्गा चेलान् इस्कूल गए ।
'साना छोराहरू स्कूल गए ।'
गोरा मान्सन् रामडा हुनान् ।
'गोरा मान्छेहरू राम्रा हुन्छन् ।'
ठूला दुदान् घर नाइछिन् ।
'ठूला दाइहरू घरमा छैनन् ।'
काला मान्सन् नस्याहुन् ।
'काला मान्छेहरू गइसके ।'

कालो भाले आयो ।

‘कालो भाले आयो ।’

पेलो सुरवाल लस् ।

‘पहेलो सुरवाल ल्याउ ।’

काला भाल्यान् आए ।

‘काला भालेहरू आए ।’

पेला सुरवालन् लस ।

‘पहेला सुरवालहरू ल्याओ ।’

बुङ्गली भाषिकामा ओकार अन्त्यमा नहुने विशेषणहरू एकवचन र बहुवचनमा समान रूपमा प्रयोग हुन्छन् । जस्तै:

एकवचन

निगि चेली ‘राम्री छोरी’

रामडी बइनी ‘राम्री बहिनी’

काली मुलाइ ‘काली केटी’

दुवली दिदी ‘पातली दिदी’

बहुवचन

निगि चेलिन् ‘राम्री छोरीहरू’

रामडी बइनीन् ‘राम्री बहिनीहरू आए’

काली मुलाइनीन् ‘काली केटीहरू’

‘दुवली दिदीन् ‘पातली दिदीहरू’

बुङ्गली भाषिकामा बहुवचनका विशेषण लागेका विशेष्यमा बहुवचनको विशेष्य चिह्न नलगाए पनि हुन्छ ।

५.४.३ आदरका आधारमा रूपरचना

बुङ्गली भाषिकामा विशेषणका सरल रूपले निम्नआदरलाई जनाउँछन् भने तिर्यक् रूपले सामान्य आदरलाई जनाउँछन् । तिर्यक् रूपबाट बहुवचन र उच्चआदर दुवै बुझिने हुँदा यी दुई अवस्थाका भेद प्रयोगसन्दर्भबाट मात्र बुझ्न सकिन्छ । केही उदाहरणहरू यसप्रकार छन्—

निम्नआदर

नान्गो भौवा काँछ ।

‘सानो भाइ कता छ ।’

ठूलो दुदा घरै छ ।

सामान्यआदर

नान्गा भौवा काँ छन् ।

‘सानाभाइ कता छन् ।’

ठूला दुदा घरै छन् ।

‘ठूलो दाइ घरमै छ ।’	‘ठूला दाइ घरमै छन् ।’
यो कान्सी दिदी हो ।	यिन कान्सा दिदी हुन ।
‘यो कान्छी दिदी हो ।’	‘यी कान्छी दिदी हुन् ।’
जेठा इज्या बदमास छ ।	जेठा इज्या निगा छन् ।
‘ठूली आमा बदमास छे ।’	‘ठूली आमा असल छिन् ।’
अल्लो मान्स धेगी ।	अल्ला मान्स धेग्या ।
‘अग्लो मान्छे देखिस् ।’	‘अग्ला मानिस देख्नुभयो ।’
लाटो भिनाज सिदा छ ।	लाटा भिनाज सिदा छन् ।
‘लाटो भिनाजु सोभो छ ।’	‘लाटा भिनाजु सोभा छन् ।’
जेठो ब्वा काँ छ ।	जेठा ब्वा काँ छन् ।
‘ठूलो बुवा कहाँ छ ।’	‘ठूला बुवा कहाँ हुनुहुन्छ ।’
मजिल्लो कुका वन छ ।	मजिल्ला कुका वन छन् ।
‘माहिलो काका बम छ ।’	‘माहिला काका वन हुनुहुन्छ ।’
गिठो पुसाँइ नंसिग्यो ।	गिठ्ठा पुसाँइ नंसिगए ।
‘पुड्के फुपाजु गइसक्यो ।’	‘पुड्के फुपाजु गइसकनुभयो ।’

५.४.४ कारकका आधारमा रूपायन

बुङ्गली भाषिकामा विशेषणहरू पनि कारकका आधारमा सरल र तिर्यक् गरी दुई रूपमा परिवर्तन हुन्छन् । यस्तो रूपभेद ओकारान्त विशेषणमा पाइन्छ । यस्ता रूपहरूले विषेयका साथ सङ्गति राख्ने हुँदा विशेषणको रूपरचनालाई प्रयोगबाट मात्र स्पष्ट पार्न सकिन्छ । जस्तै—

सरल कारक	तिर्यक् करक
जेठो भौवा घरै छ ।	जेठा भौवाले घर बनायो ।

'जेठो भाइ घरमै छ ।'
 कान्सो भौवा घर नाइछिन् ।
 'कान्छो भाइ घरमा छैन ।'
 कालो मान्स नस्यो ।
 'कालो मान्छे गयो ।'
 त्यो रामडो मान्स छ ।
 'त्यो राम्रो मान्छे छ ।'
 अल्गो मुले बसिरैछ ।
 'अग्लो केटो बसेको छ ।'
 धौलो मान्स काँ छन् ।
 'सेतो मान्छे कहाँ छन् ।'
 नान्गो बल्ल नाइहिट्टो ।
 'सानो गोरु हिड्दैन ।'

'जेठा भाइले घर बनायो ।'
 कान्सा भौवाले घर आत्थ्योहो ।
 'कान्छा भाइले घर आउनु हो ।'
 काला मान्सले नत्थो हो ।
 'काला मान्छेले जानु हो ।'
 तिन रामडा मान्सले के गद्दो हो ।
 'ती राम्रा मान्छेले के गर्ने हो ।'
 अल्गा मुल्यानले बसिरनो हो ।
 'अग्ला केटाहरूले बसिराख्नु हो ।'
 धौला मान्सले के गद्दो हो ।
 'सेता मान्छेहरूले के गर्ने हो ।'
 नान्गा बल्लले नाहिटेले हुनेइहो ।
 'साना गोरुले नहिडे पनि हुन्छ ।'

विशेषणहरूलाई नामवत् प्रयोग गर्दा भने विशेषणले पनि नामवत् बहुवचनका विभक्तिहरू लिन्छन् । जस्तै :

जेठान्ले घर बनायो ।
 धौलान्ले के गद्दो हो ।
 कालान्ले भात पकायो ।
 रामडान्ले पाछो नाइछ्याड्यो ।
 कान्सान्ले भकार लस्यो ।

'जेठाहरूले घर बनायो ।'
 'सेताहरूले के गर्ने हो ।'
 'कालाहरूले भात पकाए ।'
 'राम्राहरूले पिछ्छा छोडेनन् ।'
 'कान्छाहरूले भकारी ल्याए ।'

५.५ क्रियाको रूपरचना

वाक्यमा कार्य व्यापार बुझाउने शब्द/पदलाई क्रियापद भनिन्छ । यसले वाक्यलाई पूर्णता दिने काम पनि गर्दछ (शर्मा, २०६३:१२) । क्रियाको आधार पदलाई धातु भनिन्छ ।

धातुहरू नै काल, पक्ष, भाव आदि जनाउने प्रत्यय (विभक्ति) हरूलाई क्रियापद बन्दछन् ।
जस्तै :

धातु	प्रत्यय	=	क्रियापद
खा +	यो	=	खायो
खा +	लो	=	खालो
उठ् +	यो	=	उठ्यो
उठ् +	लो	=	उठलो
बस् +	यो	=	बस्यो
बस् +	लो	=	बसलो
हिट् +	यो	=	हित्यो
हिट् +	लो	=	हितलो

कतिपय क्रियापद धातुबाट बनेका कृदन्त पदमा सहायक क्रियाहरू जोडिएर पनि बन्दछन् । जस्तै :

धातु	कृतप्रत्यय	=	कृदन्तशब्द	समापकक्रिया	=	क्रियापद
पङ् +	दो	=	पङ्दो +	छ	=	पङ्दो छ
गर् +	दो	=	गर्दो +	छ	=	गर्दो छ
सक् +	दो	=	सक्दो +	छ	=	सक्दो छ
मर् +	दो	=	मर्दो +	छ	=	मर्दो छ

कतिपय क्रियापद एकभन्दा बढी क्रियापदहरू मिलेर पनि बन्दछन् । त्यस्ता क्रियापदहरूमा पहिलो क्रिया (कृदन्त शब्द) मुख्य क्रिया हुन्छ भने दोस्रो क्रिया सहायक मात्र हुन्छ । जस्तै:

मुख्य क्रिया		सहायक क्रिया		क्रियापद
खान्	+	ला (छ)	=	खान्लाछ
भान्	+	ला (छ)	=	भान्लाछ
आन्	+	ला (छ)	=	आन्लाछ
खेल्	+	ला (छ)	=	खेल्लाछ

क्रियापदको रचनामा काल, पक्ष र भाव प्रमुख व्याकरणिक कोटिका रूपमा देखापर्दछन् । यी तीन कोटि क्रियापदमा मात्र रहन्छन् । साथै क्रियापदहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदका आधारमा समेत रूपायित हुन्छन् । यसैले क्रियापदको विवरण दिँदा काल, पक्ष र भावलाई प्रमुख व्याकरणिक कोटि मान्नु आवश्यक देखिन्छ ।

५.५.१ कालका आधारमा क्रियाको रूपरचना

बुङ्गली भाषिकामा क्रियाको रूपरचना भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन कालमा भएको पाइन्छ ।

५.५.१.१ भूतकाल

भूतकाल भनेको बितिसकेको समय हो (आचार्य, २०५८:९७) । यसलाई जनाउन धातुमा 'इ, ए' जस्ता प्रत्यय जोडी क्रियापदको रचना हुन्छ । यसरी बन्ने क्रियापद लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदका आधारमा समेत रूपायित हुन्छन् । जस्तै :

‘पड्’ - धातुको भूतकालको रूपावली
तालिका नं. १७

	एकवचन	बहुवचन	
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	पडें	पडें	पड्यौँ
द्वितीय पुरुष अनादर	पडि	पडि	पड्या

सामान्यआदर	पड्या	पड्या	पड्या
तृतीय पुरुष अनादर	पड्यो	पडि	पडे
सामान्यआदर	पडे	पडे	पडे

तालिका नं. १७ मा दिइएका रूपहरू वाक्यमा यसरी प्रयोग हुन्छन् -

मोइले किताब पडे । (प्र.पु., ए.व.)

‘मैले किताब पढेँ ।’

हमले किताब पड्यौं । (प्र.पु., ब.व.)

‘हामीले किताब पढ्यौं ।’

तोइले किताब पडि । (द्वि.पु., ए.व., अनादर पु./स्त्री.)

‘तैले किताब पढिस् ।’

तमनुले किताब पड्या । (द्वि.पु., ब.व., सा.आदर)

‘तपाईंहरूले किताब पढ्यौ ।’

ओ किताब पड्यो । (तृ.पु., ए.व., अनादर, पु.)

‘उ किताब पढ्यो ।’

ओ किताब पडि । (तृ.पु., ए.व. अनादर, स्त्री)

‘उ किताब पढी ।’

उन किताब पडे । (तृ.पु., ए.व., अनादर, पु./स्त्री)

‘उनी किताब पढे/पढिन् ।’

उनन् किताब पडे । (तृ.पु., व.व., सामान्य आदर)

‘उहाँहरू किताब पढे ।’

५.५.१.२ वर्तमानकाल

वर्तमानकाल भनेको तत्कालको समय हो (पूर्ववत्: ९७) । यस्तो समयलाई जनाउन धातुमा तो/दो प्रत्यय लागेका कृदन्त पदका साथ छ, छुँ, छौँ, हुँ, जस्ता कालबोधक सहायक क्रिया जोडिन्छन् । यस्ता क्रियापदहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा समेत रूपायित हुन्छन् । जस्तै :

‘गर्’ - धातुको वर्तमान कालको रूपावली

तालिका नं. १८

	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	गद्दो छुँ	गद्दी छुँ	गद्दा छुँ
द्वितीय पुरुष अनादर	गद्दो छै	गद्दी छै	गद्दा छौ
सामान्यआदर	गद्दा छौ	गद्दी छौ	गद्दा छौ
तृतीय पुरुष अनादर	गद्दो छ	गद्दी छ	गद्दा छन्
सामान्यआदर	गद्दा छन्	गद्दी छन्	गद्दाछन्

तालिका नं. १८ मा दिइएका रूपहरूको वाक्यमा प्रयोग यसप्रकार छ -

मो काम गद्दो छुँ । (प्र.पु., ए.व., पु.)

‘म काम गछुँ ।’

मो काम गद्दी छुँ । (प्र.पु., ए.व., स्त्री)

‘म काम गछुँ ।’

हमुन् काम गद्दा छन् । (प्र.पु., ब.व.)

‘हामीहरू काम गछौं ।’

तो काम गद्दो छै । (द्वि.पु., ए.व.,अनादर पु.)

‘तँ काम गछ्छस् ।’

तो काम गद्दी छै । (द्वि.पु., ए.व.,अनादर, पु.)

‘तँ काम गछ्छेस् ।’

तमुन् काम गद्दा छौं/गद्दी छौं । (द्वि.पु., व.व.,सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईंहरू काम गछौं ।’

ओ काम गद्दो छ । (तृ.पु., ए.व.,अनादर, पु.)

‘उ काम गछ्छ ।’

ओ काम गद्दि छ । (तृ.पु., ए.व.,अनादर, स्त्री)

‘उ काम गछ्छे ।’

उन काम गद्दा छन् । (तृ.पु., ए.व.,सामान्य आदर, पु.)

‘उनी काम गर्दैछन् ।’

उन काम गद्दी छन् । (तृ.पु., ए.व.,सामान्य आदर, स्त्री)

‘उनी काम गर्दैछिन् ।’

उनुन् काम गद्दा छन्/गद्दिछन् । (तृ.पु., व.व.,पु./स्त्री)

‘उहाँहरू काम गर्दैछन् ।’

५.५.१.३ भविष्यत्काल

भविष्यत्काल भनेको पछि आउने समय हो (पूर्ववत्:१७) । जुन क्रियापदले पछि आउने समयमा सम्पन्न हुने कार्यव्यापारलाई जनाउँछ त्यस्तो क्रियापदलाई भविष्यत्कालिक क्रियापद भनिन्छ । यस्तो क्रियापदको रचना धातुका पछाडि हुँ, निउँ, है

जस्ता प्रत्ययहरू जोडेर गरिन्छ । यसरी बन्ने क्रियापद लिङ्ग, वचन, पुरुष, र आदरका आधारमा समेत रूपायित हुन्छन् । जस्तै :

‘खा’ - धातुको भूतकालको रूपावली
तालिका नं. १९

	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	भाने हुँ/भानिउँ	भाने हुँ/भानिउँ	भाने हुँ/भानेउँ
द्वितीय पुरुष अनादर	भाने होइ/भानेइ	भाने होइ/भानेइ	भाने हौ/भानेउँ
सामान्यआदर	भाने हौ/भानेउ	भाने हौ/भानेउ	भाने हौ/भानेउँ
तृतीय पुरुष अनादर	भाने हो/भान्यो	भाने हो/भान्या	भाने हुन्/भान्युन्
सामान्यआदर	भाने हुन्/भान्युन्	भाने हुन्/भान्युन्	भाने हुन्/भान्युन्

तालिका नं. १९ मा दिइएका रूपहरूको वाक्यमा प्रयोग यसप्रकार छ -

मो पोखरा भानिउँ/भाने हुँ । (प्र.पु., ए.व., पु./स्त्री.)

‘म पोखरा जानेछु ।’

हमुन् पोखरा भानिहुँ । (प्र.पु., ब.व.)

‘हामीहरू पोखरा जानेछौं ।’

तो पोखरा भाने होइ/भानेइ । (द्वि.पु., ए.व., अनादर पु./स्त्री.)

‘तँ पोखरा जानेछस् ।’

तम पोखरा भाने हौ/भानेउँ । (द्वि.पु., ए.व., सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईं पोखरा जानेछौ ।’

तमुन् पोखरा भाने हौ/भानेउ । (तृ.पु., व.व.,सा. आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईंहरू पोखरा जानेछौ ।’

ओ पोखरा भाने हो/भान्यो । (तृ.पु., ए.व.,अनादर, पु./स्त्री.)

‘उ पोखरा जानेछ ।’

उन् पोखरा भाने हुन्/भन्युन् । (तृ.पु., ए.व.सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘उहाँ पोखरा जानेछन्/जानेछिन् ।’

उनुन् पोखरा भाने हुन्/भन्युन् । (तृ.पु., व.व.,सा. आदर, पु./स्त्री)

‘उहाँहरू पोखरा जानेछन्/छिन् ।’

५.६ पक्षका आधारमा क्रियाको रूपरचना

पक्ष भनेको क्रिया व्यापारको स्थिति वा अवस्था हो (पूर्ववत्: ९८) । बुङ्गली भाषिकाका क्रियाभेदलाई पक्षका आधारमा सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात, र अभ्यस्त गरी पाँच वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

५.६.१ सामान्य पक्ष

सामान्य पक्ष भनेको कालको सामान्य विधान मात्र हो (पूर्ववत्:९८) । यस्तो पक्षलाई कालबोधक क्रियाहरूले जनाउँछन् । बुङ्गली भाषिकामा सामान्य पक्ष जनाउने क्रियापदहरू यस प्रकार छन् :

‘लाग्’ - धातुका सामान्य पक्षका रूपहरू

सामान्य भूत : लाग्यो

सामान्य वर्तमान : लाग्दो छ ।

सामान्य भविष्यत् : लाग्ने हो ।

५.६.२ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले कार्यको अपूर्णता वा निरन्तरतालाई जनाउँछ (अधिकारी, २०६१:१२०) । बुङ्गलीमा यस्ता क्रियापदहरू संयुक्त क्रियाका रूपमा बन्दछन् । यस्ता क्रियाहरूमा सामान्यतः पहिलो क्रियाले कार्यलाई जनाउँछ भने दोस्रो क्रियाले कार्यको निरन्तरतालाई र तेस्रो क्रियाले कालको भेदलाई जनाउँछ । अपूर्ण पक्षका क्रियापदमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरको भिन्नता सहायक क्रियाहरूले मात्र जनाउँछन् । यस्ता क्रियाको रूपरचना कालबोधक क्रियाको रचनाभन्दा भिन्न हुँदैन । जस्तै :

‘खेल’ - धातुका अपूर्ण पक्षका रूपहरू

मुख्यक्रिया	गौण क्रिया	सहायक क्रिया	क्रियापद
खेल्ल	ला	थ्यो/थे	खेल्लला थ्यो/थे
बोल्ल	ला	थ्यो/थे	बोल्लला थ्यो/थे
पड्ड	ला	थ्यो/थे	पड्डला थ्यो/थे

अपूर्ण पक्षका सहायक क्रियाहरूले कालको भिन्नतालाई जनाउने हुँदा यस्ता क्रिया भूत, वर्तमान, र भविष्यत् कालमा बन्दछन् । जस्तै:

	एकवचन	बहुवचन
अपूर्ण भूत :	खेल्लला थ्यो ।	खेल्लला थे ।
अपूर्ण वर्तमान :	खेल्लला छ ।	खेल्लला छन् ।
अपूर्ण भविष्यत् :	खेल्लला हुनेहो ।	खेल्लला हुनेहुन् ।

५.६.३ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्ष भनेको कथनको समयबिन्दुभन्दा अघि नै कार्य सम्पन्न भइसकेको तर त्यसको असर बाँकी रहिरहेको अवस्था हो (आचार्य, पूर्ववत्:९९) । बुङ्गली भाषिकामा

मुख्य क्रियामा 'या' प्रत्यय लागेका कृदन्त पदहरूमा सहायक क्रिया थपेर पूर्ण पक्षको रूपरचना गरिन्छ । जस्तै:

पूर्ण पक्षका रूपहरू

मुख्यक्रिया	कृत् प्रत्यय	सहायक क्रिया	क्रियापद
जा	या	थ्यो/थे	गयाथ्यो/थे
गर्	या	थ्यो/थे	गरयाथ्यो/थे
खा	या	थ्यो/थे	खायाथ्यो/थे

पूर्णपक्षका क्रियापदमा सहायक क्रियाले काललाई जनाउने हुँदा यस्ता क्रिया भूत, वर्तमान र भविष्यत् तीनै कालमा बन्दछन् । यस क्रममा थे/थ्यो जस्ता सहायक क्रियाले पूर्ण भूतको बोध गराउँछन् भने हुँ/हुन् सहायक क्रियाले पूर्ण वर्तमानको बोध गराउँछन् र हुने हुँ/हुने हुन् जस्ता सहायक क्रियापदले पूर्ण भविष्यत्को बोध गराउँछन् । जस्तै :

पूर्ण भूत :	गया थे ।
पूर्ण वर्तमान :	गया हुँ ।
पूर्ण भविष्यत् :	गया हुनेहुँ ।

५.६.४ अज्ञात पक्ष

अज्ञात पक्ष भनेको घटना पहिले नै घटिसकेको तर त्यसको ज्ञान पछि मात्र भएको अवस्था हो (आचार्य, पूर्ववत्:९९) । यसको रचना धातुमा 'इछ' प्रत्यय लगाएर गरिन्छ । बुङ्गली भाषिकामा अज्ञात पक्षका क्रियापदको रूपरचना लिङ्ग, वचन, पुरुष, र आदरका आधारमा गरिन्छ । जस्तै :

'पड्' - धातुको अज्ञात पक्षका रूपहरू
तालिका नं. २०

	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	पडिछुँ	पडिछुँ	पडिछौँ
द्वितीय पुरुष, अनादर	पडिछइ	पडिछइ	पडिछौ
सामान्यआदर	पडिछौ	पडिछौ	पडिछौ
तृतीय पुरुष अनादर	पडिछ	पडिछ	पडिछन्
सामान्यआदर	पडिछन्	पडिछन्	पडिछन्

तालिका नं. २० मा दिइएका रूपहरूको वाक्यमा प्रयोग यसप्रकार छ -

मोइले किताब पडिछुँ । (प्र.पु.,ए.व.)

‘मैले किताब पढेछुँ ।’

हमुन्ले किताब पडिछौँ । (प्र.पु.,ब.व.)

‘हामीहरूले किताब पढेछौँ ।’

तोइले किताब पडिछइ । (द्वि.पु., ए.व., अनादर, पु./स्त्री)

‘तैले किताब पढेछस् ।’

तमले किताब पडिछौ । (द्वि.पु., ए.व.सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईंले किताब पढेछौ ।’

तमुन्ले किताब पडिछौ । (द्वि.पु., व.व.,सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईंहरूले किताब पढेछौ ।’

उइले किताब पडिछ । (तृ.पु., ए.व. अनादर, पु./स्त्री)

‘उसले किताब पढेछ ।’

उनले किताब पडिछन् । (तृ.पु., ए.व.सा. आदर, पु./स्त्री)

‘उहाँले किताब पढेछन् ।’

उनुन्ले किताब पडिछन् । (तृ.पु., व.व.,सामान्य आदर, पु./स्त्री) ।

‘उहाँहरूले किताब पढेछन् ।’

५.६.५ अभ्यस्त पक्ष

अभ्यस्त पक्ष भनेको कार्यको आवृत्ति वा नियमितता हो (पूर्ववत्: १००) । बुङ्गली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षका क्रियापदको रूपरचना धातुबाट बनेका वर्तमान कृदन्त र भूत कृदन्त पदका साथ भूतकालका सहायक क्रियासमानका रूपहरू जोडेर गरिन्छ । यिनमा पनि लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर संयुक्त रूपमा रहन्छन् । जस्तै :

‘खेल्’ - धातुका अभ्यस्त पक्षका रूपहरू

तालिका नं. २१

	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	खेल्लोथे/खेल्लेथे	खेल्लिथि/खेल्लेथि	खेल्लाथ्यौ
द्वितीय पुरुष अनादर	खेल्लोथिइ/खेल्लोथि	खेल्लिथि /खेल्लेथि	खेल्लेथ्या
सामान्यआदर	खेल्लेथ्या	खेल्लेथ्या	खेल्लाथ्या
तृतीय पुरुष अनादर	खेल्लोथ्यो	खेल्लिथि	खेल्लेथे
सामान्यआदर	खेल्लाथे	खेल्लेथिन्	खेल्लाथे

तालिका नं. २१ मा दिइएका रूपहरूको वाक्यमा प्रयोग यसप्रकार छ -

मो बौल खेल्लोथे/खेल्लेथे । (प्र.पु.,ए.व.,पु.)

‘म बल खेल्लेथे ।’

मो बौल खेल्लिथे/खेल्लेथि । (प्र.पु., ए.व., स्त्री)

‘म बल खेल्लेथे ।’

हमुन् बौल खेल्लाथ्यौ/खेल्लिथ्यौ । (प्र.पु., व.व., पु./स्त्री)

‘हामीहरू बल खेल्ल्यौ ।’

तो बौल खेल्लेथिइ/खेल्लोथि । (द्वि.पु., ए.व., अनादर, पु.)

‘तँ बल खेल्लिथस् ।’

तो बौल खेल्लिथि/खेल्लेथि । (द्वि.पु., ए.व., अनादर, स्त्री)

‘तँ बल खेल्लिथस् ।’

तम बौल खेल्लेथ्या । (द्वि.पु., ए.व., सा.आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईं बल खेल्ल्यौ ।’

तमुन् बौल खेल्लाथ्या । (द्वि.पु., व.व., सा. आदर, पु./स्त्री)

‘तपाईंहरू बल खेल्ल्यौ ।’

ओ बौल खेल्लोथ्यो । (तृ.पु., ए.व.अनादर, पु.)

‘उ बल खेल्ल्यो ।’

ओ बौल खेल्लिथि । (तृ.पु., ए.व.अनादर, स्त्री)

‘उ बल खेल्लिथी ।’

उन बौल खेल्लाथे/खेल्लिथिन् । (तृ.पु., ए.व., सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘उहाँ बल खेल्लेथे ।’

उनुन् बौल खेल्लाथे/खेल्लिथिन् । (तृ.पु., व.व., सामान्य आदर, पु./स्त्री)

‘उहाँहरू बल खेल्लेथे ।’

५.७ भावका आधारमा क्रियाको रूपरचना

क्रियाद्वारा जनाउने वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्तिलाई भाव भनिन्छ (अधिकारी, पूर्ववत्: १२२) । बुङ्गली भाषिकामा क्रियापदलाई भावका आधारमा निश्चयार्थ, इच्छार्थ, अज्ञार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी पाँच वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

५.७.१ निश्चयार्थ

निश्चयार्थ भनेको कुनै काम हुन्छ वा हुँदैन भनी सामान्य रूपमा प्रकट गरिने मनोभाव हो । यस्तो भाव क्रियापदका कालबोधक सामान्य रूपले व्यक्त गर्दछन् (आचार्य, पूर्ववत्:१०१) । बुङ्गली भाषिकामा निश्चयार्थ जनाउने क्रियापद यस प्रकार छन्-

‘जा’ - धातुका निश्चयार्थक रूपहरू

तालिका नं. २२

	भूत निश्चयार्थ	वर्तमान निश्चयार्थ	भविष्यत् निश्चयार्थ
	गएँ/गयौँ	भानोछुँ/भानौँ	भानेउँ/भानिउँ
	गइ/गया	भानोइ/भानाओ	भानेहइ/भानेओ
	गयो/गइन्	भान्छ/भान्छन्	भानेओ/भानेहुन

तालिका नं. २२ मा दिइएका रूपहरूको प्रयोग कालको विवरण दिँदा देखाइसकिएको छ ।

५.७.२ आज्ञार्थ

आज्ञा वा आदेश बुझाउने क्रियापद आज्ञार्थक हुन्छन् (पूर्ववत्:१०१) । यिनीहरू द्वितीय पुरुषमा मात्रै बन्दछन् । यिनीहरूको रूपायन वचन, पुरुष र आदरअनुसार हुन्छ । जस्तै :

गर, खा, धो धातुका आज्ञार्थक रूपहरू

	आदर	एकवचन	बहुवचन
द्वितीय पुरुष	अनादर	गर, खा, धो, दे	गर, खाआ, धोओ, देउ
	सामान्य आदर	गर, खाआ, धोओ, देउ	गर, खाआ, धोओ, देउ

माथि दिइएका रूपहरूमध्ये खा धातुका रूपहरूको वाक्यमा प्रयोग यस प्रकार छ -

- क) तो खानो खा । (द्वि.पु., ए.व., अनादर) 'त खाना खा ।'
 ख) तमुन् खानो खाआ । (द्वि.पु., व.व.) 'तपाईंहरू खाना खाओ ।'
 ग) तम खानो खाआ । (द्वि.पु., ए.व., सा. आदर) 'तिमी खाना खाऊ ।'
 घ) तमुन् खानो खाआ (द्वि.पु.व.व., सा.आदर) 'तपाईंहरू खाना खानुहोस् ।'

५.७.३ इच्छार्थ

इच्छार्थक क्रियापदले वक्ताको इच्छा वा मनको चाहनालाई व्यक्त गर्दछन् । यिनीहरूको रूपरचना वचन र पुरुषानुसार हुन्छ । बुङ्गलीमा यस्ता क्रियापदहरू निम्नानुसार छन्-

भा, पड्, खा धातुका इच्छार्थक रूपहरू
तालिका नं. २३

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम पुरुष	भउँ/भौँ, पडुँ, खौँ/खउँ	भौँ/भउँ, पडुँ, खौँ/खौँ
द्वितीय पुरुष	भाएइ, पडेइ, खाएइ	भाया, पड्या, खाया
तृतीय पुरुष	भौ/भउ, पड, खउ	भउन्, पडन्, खउन्

तालिका नं. २३ मा दिइएका रूपहरूमध्ये भा धातुका रूपहरूको प्रयोग यसप्रकार छ -

एकवचन	बहुवचन
क) मो घर <u>भउँ/भौँ</u> । (प्र.पु., ए.व.) 'म घर जाउँ ।'	हमुन् घर <u>भौ/भउँ</u> । (प्र.पु., व.व.) 'हामीहरू घर जाऔँ ।'
ख) तो घर <u>भाएइ</u> । (द्वि.पु., ए.व.) 'तँ घर गएस् ।'	तमुन घर <u>भाया</u> । (द्वि.पु., व.व.) 'तिमीहरू घर गए ।'

ग) ओ घर भउ/भौ । (तृ.पु.,ए.व.)

उनुन् घर भउन् । (तृ.पु, व.व.)

‘ऊ घर जाओस् ।’

‘उनीहरू घर जाउन् ।’

प्रथम पुरुषका रूपहरू एकवचनमा छोटो समयमा उच्चारण हुन्छन् भने बहुवचनमा लामो समय लगाई उच्चारण हुन्छन् ।

५.७.४ सम्भावनार्थ

अङ्कल, अनुमान आदि मनोभाव जनाउने क्रियापद सम्भावनार्थक हुन्छन् । यिनीहरूहरूले कुनै पनि कार्यलाई अनिश्चित रूपमा बुझाउँछन् । यसैले यस्ता क्रियापदलाई अनिश्चयार्थक क्रियापद भनिन्छ (पूर्ववत्: १०१) । यिनीहरूको रूपरचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । यस्ता पदहरूमा ला-लो, ना, प्रत्ययको योग अनिवार्य हुन्छ । जस्तै:

‘खा’ - धातुका सम्भावनार्थक रूपहरू

तालिका नं. २४

	एकवचन		बहुवचन
	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	
प्रथम पुरुष	खाँलो	खाँलो	खाँला
द्वितीय पुरुष अनादर	खालाइ	खालि	खाला
सामान्यआदर	खाला	खाला	खाला
तृतीय पुरुष अनादर	खालो	खाली	खान्ना
सामान्यआदर	खान्ना	खान्ना	खान्ना

तालिका नं. २४ मा दिइएका रूपहरू वाक्यमा यसरी प्रयोग हुन्छन्-

क) मो भात खाँलो । (प्र.पु.,ए.व, पु./स्त्री)

‘म भात खाउँला ।’

ख) हमुन् भात खाँला । (प्र.पु., ब.व.)

‘हामीहरू भात खाऔंला ।’

ग) तो भात खालै । (द्वि.पु., ए.व., अनादर, प्र.)

‘तँ भात खालास् ।’

घ) तो भात खाली । (द्वि.पु., ए.व., अनादर स्त्री)

‘तँ भात खालिस् ।’

ङ) तम भात खाला । (द्वि.पु., ए.व.सा.आदर पु./स्त्री)

‘तपाईं भात खाऔंला ।’

च) तमुन् भात खाला । (द्वि.पु., ब.व., सा.आदर पु./स्त्री)

‘तपाईंहरू भात खाऔंला ।’

छ) ओ भात खालो । (तृ.पु., ए.व., आदर, पु.)

‘ऊ भात खाला ।’

ज) ओ भात खाली । (तृ.पु., ए.व., अनादर, स्त्री)

‘ऊ भात खाली ।’

झ) उन भात खान्ना/खान्नी । (तृ.पु., ए.व., सा.आदर पु./स्त्री)

‘उनी भात खालान्/खालीन् ।’

ञ) उनुन् भात खान्ना/खान्नी । (तृ.पु., ब.व., सा.आदर, पु./स्त्री)

‘उनीहरू भात खालान्/खालीन् ।’

५.७.५ सङ्केतार्थक

कारण र कार्य दुवैलाई एकैसाथ बुझाउने क्रियापद सङ्केतार्थक हुन्छन् (पूर्ववत्:१०२) । बुङ्गली भाषिकामा रूपरचनाका तहमा यस्ता क्रिया पाइदैनन् । वाक्य रचनाका तहमा भने दुई अलग क्रिया मिलेर सङ्केतार्थक वाक्य बन्दछन् । जस्तै:

क) पानी लागेबटि खेती सपड्यो ।

‘पानी पच्यो भने खेती सप्रन्छ ।’

ख)बादल फाटेबटि घाम लाग्दथ्यो ।

‘बादल हट्यो भने घाम लाग्थ्यो ।’

ग) गोडनेल गरेबटि उब्जा हुन्थ्यो ।

‘गोडमेल गच्यो भने उब्जनी हुन्थ्यो ।’

घ) निक्केरी पडेबटि पास होइनेहो ।

‘राम्ररी पढेभने उत्तीर्ण भइन्थ्यो ।’

५.८ अकरणका आधारमा क्रियाको रूपरचना

वाक्यमा क्रियाले स्वीकारोक्ति जनाउने प्रक्रिया करण हो भने निषेधात्मक अर्थ जनाउने प्रक्रिया अकरण हो (पूर्वतत्: १०२) । यस भीषकामा अकरण जनाउनका लागि क्रियाका अगाडि ‘नाइ’ र ‘जन’ जस्ता उपसर्गहरू गासिन्छन् । जस्तै :

तालिका नं. २५

करण	अकरण
खानो ‘खानु’	नाइखानो ‘खादैन’
भानो ‘जानु’	नाइभानो ‘जादैन’
आनो ‘आउनु’	नाइआनो ‘आउदैन’
हिट् ‘हिड्’	जनहिटै ‘नहिड्’
पड् ‘पढ्’	जनपडै ‘नपढ्’
सिनो ‘सुत्नु’	नाइसिनो ‘नसुत्’

तालिका नं. २५ मा दिइएका अकरण क्रियाहरू वाक्यमा यस प्रकार प्रयुक्त हुन्छन् -

क) हरि भात खानो छ ।

हरि भात नाइखानो ।

‘हरि भात खान्छ ।’

‘हरि भात खादैन ।’

ख) राम इस्कूल भान्छ ।	राम इस्कूल <u>नाइभानो</u> ।
'राम स्कूल जान्छ ।'	'राम स्कूल जाँदैन ।'
ग) तोइले भोल एँ आनो ।	तोइले भोल यँ <u>नाइआनो</u> ।
'तैले भोली यता आउनु ।'	'तैले भोली यता नआउनु ।'
घ) तो केइ कुरेडि त बोल् ।	तो केइ कुरेडी <u>जनबोलै</u> ।
'तँ केही कुरो त बोल् ।'	'तँ केही कुरो नबोल ।'
ङ) तो किताव पड् ।	तो किताव <u>जनपडै</u> ।
'तँ किताव पढ् ।'	'तँ किताव नपढ् ।'
च) तमुन् घरभाइ सेउ ।	तमुन् घर भाइवटि <u>जनसेउ</u> ।
'तिमीहरू घर गएर सुत ।'	'तिमीहरू घर गएर नसुत ।'

५.९. क्रियाविशेषण

क्रियापदलाई संशोधित वा विशेषित गर्ने पदलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ (आचार्य, पूर्ववत्:५४) । यसले क्रियापदको स्थान, समय परिमाण, रीति अनुकरण आदि विशेषता बुझाउँछ । बुङ्गली भाषिकामा प्रयोग हुने केही क्रियाविशेषणहरू निम्नानुसार छन्-

५.९.१. स्थानवाचक

वाक्यमा प्रयोग भएको क्रियापदको स्थानसम्बन्धी विशेषता बताउने शब्दलाई स्थानवाचक क्रियाविशेषण भनिन्छ (पूर्ववत्:५४) । जस्तै :

भितर	'भित्र'	बाइर	'बाहिर'
वारि	'वारि'	पारि	'पारि'
यँ	'यता'	वाँ	'उता'
काँ	'कता'	ताँ	'त्यता'

ओडो 'वर'	पुँडो 'पर'
मथि 'माथि'	मुणि 'तल/मुनी'

५.९.२ समयवाचक

काल जनाउने क्रियायोगीले वाक्यमा कहिले र कतिन्जेलको सूचना दिने काम गर्छ । बुङ्गली भाषिकामा पाइने यस्ता क्रियाविशेषण हुन्—

आज 'आज'	बेली 'हिजो'
भोल 'भोली'	पोकी 'पसी'
अगिल्लादिन 'अस्ति'	प्रभात 'बिहान'
दोफरि 'दिउँसो'	पाछा 'भरे'
बासाइतक 'बेलुका'	रात 'रात'
अइलै 'अहिले'	रोज 'सधै'
उन्जेइ 'उतिवेले'	कन्ज्या 'कतिबेला'
अज 'अभै'	

५.९.३ परिमाणवाचक

वाक्यमा प्रयोग भएको क्रियापदका कार्यव्यापारको परिमाण बुझाउने पदलाई परिमाणवाचक क्रियाविशेषण भनिन्छ । बुङ्गली भाषामा पाइने परिमाणवाचक क्रियाविशेषण यस प्रकार छन्—

अन्धेर 'ज्यादै'	भिककै 'प्रशस्त'
नमाइ/नमि 'थोरै'	भौति 'धेरै'
थोकाइ 'अलिकति'	

५.९.४ रीतिवाचक

यसले क्रियाका कार्यको ढङ्ग वा प्रक्रियालाई जनाउँछ (अधिकारी, पूर्ववत्: १०९) ।
बुङ्गली भाषिकामा पाइने रीतिवाचक क्रियाविशेषण यस प्रकार छन्-

निक्केरी 'राम्ररी'	सजाले 'सुस्तरी'
बेसकन 'बेस्सरी'	सयाट्ट 'चाँडै'
थ्याच्च 'थुचुक्क'	फटाफट 'फटाफट'

५.९.५ कारणवाचक

कारणवाचक क्रियाविशेषणले क्रियाका कार्यको कारणलाई जनाउँछ (ऐजन) । यस्ता
क्रियापद निम्नानुसार छन्-

खान 'खान'	बत्थ 'बस्न'
सिन 'सुत्न'	नात्त 'नाच्च'
पड्ड 'पढ्न'	खेल्ल 'खेल्न'
सिक्क 'सिक्न'	भन्न 'भन्न'

५.१०. नामयोगी

नामयोगी भनेका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाविशेषणका पछि जोडिने शब्द
हुन् । यिनीहरूको अन्यवर्गका शब्दका जस्तो स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन (आचार्य, पूर्ववत्:५३) ।
बुङ्गली भाषिकामा पाइने नामयोगी यसप्रकार छन्-

माइ 'माथि'	बटै 'मार्फत/बाट'
अन्सार 'बमोजिम'	सित 'सँग'
मुणी 'मुनि'	जेइ 'बितिकै'
आगा 'अघि'	पाछा 'पछि'

पछ्यार 'पश्चात्'	फेर 'ताका'
भित्तर 'भित्र'	बाइर 'बाहिर'
तिर 'तर्फ'	आगाडि 'सामु'
जसो 'भै'	अन्सार 'अनुसार'
जसोइ 'जस्तै'	भन्ना 'भन्दा'
निम्ति 'निम्ति'	लाखि 'लागि'
माज 'मध्ये'	सम्ब 'सम्म'
तिर 'तर्फ'	बाहिक 'बाहेक'

केही नामयोगीको वाक्यमा प्रयोग यस प्रकार छ -

रुखमाइ कौवा बस्या छ ।	'रुखमाथि काग बसेको छ ।'
सीताले हुलाकबट्टै चिठी पठायो ।	'सीताले हुलाकबाट चिठी पठाइ ।'
चोरले नियमअन्सार डन्न पायो ।	'चोरले नियमबमोजिम सजाय पायो ।'
मेरा भाग्यसित खेलवाड गयो ।	'मेरो भाग्यसँग खेलवाड गयो ।'
आल माटामुणि फल्लो छ ।	'आलु माटामुनि फल्छ ।'
मो भापासम्ब भानेहुँ ।	'म भापासम्म जान्छु ।'

बुङ्गली भाषिकामा कारक र भेदक सम्बन्ध जनाउनका निम्ति पनि नाम र सर्वनाममा नामयोगीसमानका चिह्नहरू जोडिन्छन् । यसैले नामयोगीअन्तर्गत यिनीहरूको पनि चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

कारक भनेको वाक्यमा प्रयुक्त नामिकपद (नाम, सर्वनाम र विशेषण) को क्रियापदसँगको सम्बन्ध हो भने भेदक सम्बन्ध भनेको वाक्यरचनामा एउटा नामपदको अर्को नामपदसँगको सम्बन्ध हो । यी सम्बन्धलाई स्पष्टता दिन नाम वा सर्वनामका साथ

आउने चीचहन विभक्ति हुन् (पूर्ववत्: १२२) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने कारक र भेदक सम्बन्ध तथा तिनका विभक्ति-चिहन यस प्रकार छन् -

कारक	विभक्ति	चिहन
कर्ता	प्रथमा	ले, बटि/बटै,
कर्म	द्वितीया	लाइ, खाँइ तिर
करण	तृतीया	ले, बटै, बटि
सम्प्रादान	चतुर्थी	लाखि, कि, खि, लाई, निम्ति
अपादान	पञ्चमी	बटै, है, धेगि,
सम्बन्ध	षष्ठी	को,का,की, रो,रा,री,नो,ना,नी,
अधिकारण	सप्तमी	माइ, उनो, उडो/मुडि/मुणी

कारक र भेदक सम्बन्ध जनाउने चिह्नहरूको प्रयोग यस प्रकार पाइन्छ-

सीताले गीत गायो । (कर्ता)

‘सीताले गीत गाइन् ।’

उनबटै काम गरायो । (कर्ता)

‘उनीबाट काम गराइयो ।’

रामले मुलमुलीतिर हाण्यो । (कर्म)

‘रामले केटाकेटीलाई पिट्यो ।’

उइले मोखाँइ भन्यो । (कर्म)

‘उसले मलाई भन्यो ।’

गीताले उइलाई भन्यो । (कर्म)

‘गीताले उसलाई भन्यो ।’

लोगेले सीतातिर फेरायो । (कर्म)

‘लोगेले सीतालाई घुमायो ।’
मोइले माग्देखि भिक्षा दिए । (कर्म)
‘मैले माग्नेलाई भिक्षा दिए ।’
जय निडालाले लेख्दोछ । (करण)
‘जय निगालोले लेख्छ ।’
जुनाले हुलाकबटै चिठ्ठी पठायो ।(करण)
‘जुनाले हुलाकवाट चिठ्ठी पठाई ।’
ओ पूजाकि फूल टिप्दोछ । (सम्प्रदान)
‘ऊ पूजालाई फूल टिप्छ ।’
मुलमुली लेख्दाकि बस्याछन् । (सम्प्रदान)
‘केटाकेटी लेख्नलाई बसेकाछन् ।’
उइले मेरा निमित्त भागडा गयो । (सम्प्रदान)
‘उसले मेरो निमित्त भगडा गयो ।’
हरि अमेरिकाबटै घर आया छ । (अपादान)
‘हरि अमेरिकावाट घर आएको छ ।’
मो घरबटै आए । (अपादान)
‘म घरवाट आए ।’
रुखहै पात भड्यो । (अपादान)
‘रुखवाट पात खस्यो ।’
सीता चैनपुरधेगि एकली आइ । (अपादान)

‘सीता चैनपुरदेखि एकलै आइ ।’
हम घरधेगि साथै हुँ । (अपादान)
‘हामी घरदेखि संगै छौं ।’
उइको भौवा पास भयो । (सम्बन्ध)
‘उसको भाइ पास भयो ।’
रामका घर भानौ । (सम्बन्ध)
‘रामका घर जान्छौं ।’
उइकी इजा काँ छ । (सम्बन्ध)
‘उसकी आमा कता छिन् ।’
तेरो घर काँ हो । (सम्बन्ध)
‘तिम्रो घर कहाँ हो ।’
आफनो भाग मागिहाल् । (सम्बन्ध)
‘आफ्नो भाग मागिहाल ।’
इसो त राणाशासना पालामाइ लै नाइहुन्थ्यो । (अधिकरण)
‘यस्तो त राणाशासनको पालामा पनि हुँदैनथ्यो ।’
किताब बगसउनो छ । (अधिकरण)
‘किताब बाकसमा छ ।’
घाम डाणाउडो छ । (अधिकरण)
‘घाम डाडामा छ ।’
इस्कूलमुडि पढाइ कतिकी हुन्छे । (अधिकरण)

‘स्कूलमा पढाई कतिको हुन्छ ।’

चडो रुखमाइ बसिरैछ । (अधिकरण)

‘चरो रुखमा बसेको छ ।’

५.११. संयोजक

संयोजक भनेको दुई वा दुईभन्दा बढी पद, पदावली, उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीच व्याकरणिक सम्बन्ध स्थापित गरी तिनलाई एउटै एकाइका रूपमा संयोजन गर्ने शब्द हुन् (आचार्य, पूर्ववत्:५४) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने संयोजक यस प्रकार छन्-

रे	‘र’	जन्जेइ	‘जब’
त्यो	‘त्यो’	जाँ	‘जहा’
जसेरी	‘जसरी’	तसेरी	‘त्यसरी’
तैल	‘तहिले’	क्याइभने	‘किनभने’
नति	‘नत्र’	अब	‘अव’
तन्जेइ	‘तव’	तसिव्यार	‘त्यसैले’
ताँ	‘त्यहा’	भन्ने	‘भन्ने’
जैल	‘जहिले’		

केही संयोजकहरूको प्रयोग यस प्रकार रहेको छ -

लै-मोलाई भौवा लै वइनी दुएई मन पड्डान् ।

‘मलाई भाइ र बहिनी दुवै मनपर्छन् ।’

पइ-मो भौलो पइ तो लत्याकी लौलो ।

‘म जान्छु अनि तिमिलाई लिन पठाउँछु ।’

कि-तो आत्येइ कि मो आउँ ।

'त आउछस् कि म आउँ ।'
 के-के तो भा के मो भान्दे ।
 'कि तिमी जाऊ कि मलाई जान देऊ ।'
 नै-नै आफू गद्दो नै मो गद्ददिनो ।
 'न आफू गछ्छ न मलाई गर्न दिन्छ ।'
 तैपनि-उइ भिट्याहुँ तैपनि कुरेडि नाइभई ।
 'उसलाई भेटेको हुँ तर पनि कुरा भएन ।'
 भनी-उइले तम आत्थे हो भनी भन्याहो ।
 'उसले तपाईं आउनुहुन्छ भनी भनेको हो ।'
 भने-ब्वारीकी गाली दिऊँ भने चेलो रिसाने हो ।
 'बुहारीलाई गाली गरुँ भने छोरो रिसाउँछ ।'

५.९.४ निपात

निपात भनेका वाक्यमा कुनै खास शब्द वा सिङ्गो वाक्यमा आश्रित रही तिनमा निश्चय, आग्रह, स्वीकृति, बल, आदि भाव थप गर्ने शब्द हुन् (पूर्ववत्:५६) । यिनीहरूको स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन र यिनीहरू पनि अव्यय वर्गअन्तर्गत पर्दछन् । बुङ्गाली भाषिकामा पाइने निपातहरूलाई वाक्यमा यस प्रकार प्रयोग गर्न सकिन्छ -

ता - तो यँ आइ ता ।	'तिमी यहाँ आउ त ।'
हाँ - तेरो घर काँ छ हँ ।	'तिम्रो घर कहाँ छ हँ ।'
ब - तो एकलोइ ब आइ ।	'तिमी एकलै पो आयौ ।'
हाँ - ओ अब्बइ अउने हो हाँ ।	'ऊ पछि आउँछ है ।'
त - भात त ठन्न भैछ ।	'भात त चिसो भएछ ।'

अँ - अँ उइ भिट्ट भौले भनिवटि है ।	‘अँ उसलाई भेट्न जाउला भनेर हो ।’
ए - ए भात पाक्या हो ।	‘ए भात पाकिसकेका हो ।’
लौ - लौ काँवटै आइ ।	‘लौ कहाँबाट आइस् ।’
हे - राम आया भैछ हे ।	‘राम आएको रहेछ है ।’
धैं - धैं के लसी ।	‘खोइ के ल्याइस् ।’
चा - चा घर विगाड्या ।	‘च्च घर विगाच्यौ ।’
आपा - आपा निक्कोइ मान्स विगड्यो ।	‘अरे राम्रै मान्छे विग्रियो ।’
बटि- श्याम कामबटि गद्दे हो ।	‘श्याम काम गर्नेहो ।’
होगि - काठमाडौं बटै रूप्पे आया होगी ।	‘काठमाडौंबाट पैसा आयो हगि ।’

५.९.५ विस्मयादिबोधक

विस्मयादिबोधक भनेको सिङ्गो वाक्य समानको एकाइ हो । यसले हर्ष, शोक, विस्मय आदि मनोभावलाई व्यक्त गर्दछ । विस्मयादिबोधक स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन्छन् र वाक्यसमान कार्य गर्दछन् (पूर्ववत्:५७) । बुङ्गली भाषिकामा पाइने विस्मयादिबोधकरूपलाई वाक्यमा यसप्रकार प्रयोग गर्न सकिन्छ-

आपा ! राम विदेश गयो ।	
ओहो ! उइले पास गच्यो ।	‘ओहे ! उसले पास गच्यो ।’
हरे ! सीता मरि ।	‘अरे ! सीता मरि ।’
आहा ! कृष्णे अमेरिका गइछ ।	‘आहा ! कृष्ण अमेरिका गएछ ।’
कठै ! पल्लाघरा बाजे मरिछन् ।	‘कठै ! पल्लो घरका बाजे मर्नुभएछ ।’
विचारा ! श्यामले फाल हालिछ ।	‘विचरा ! श्यामले हाम फालेछ ।’
धन्यवाद ! पास भइछौ ।	‘धन्यवाद ! पास भएकोमा ।’

वा ! निगो काम गरिछै ।

‘वाह ! राम्रो काम गरिछस् ।’

च्याबास् ! चेलो जरमेपछ्यार इसोइ गद्दो हो । ‘स्यावास ! छोरो जन्मेपछि यस्तै
गर्नुपछ ।’

छि ! पापी साले धेगन्जेइ घिन लाग्दिछे । ‘छि ! पापी देख्दै घिनलाग्छ ।’

थुक्क ! यँलाई तो छटाइ नस । ‘थुइक्क ! यहाँबाट तँ चाडो गैहाल ।’

धिक्कार ! हातगोडा छनाछनै गरिखाइ नसक्देइ । ‘धिक्कार ! हातखुट्टा छदाछ्दै काम
गरेर खान नसक्ने ।’

एइ ! तो पारलाई गइबटि बस् ।

‘ए ! तँ उता गएर बस् ।’

धत् ! तसो काम को गरलो ।

‘धत् ! त्यस्तो कम को गर्ला ।’

परिच्छेद - छ निष्कर्ष

यस शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा यस शोधपत्रको सामान्य स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ । यस खण्डमा शोधको शीर्षकदेखि लिएर शोधसमस्या, शोधप्रयोजन आदिका साथै यस विषयसँग सम्बन्धित के कस्ता कार्यहरू यसपूर्व भएका छन् भन्ने पनि चर्चा गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा नेपाली भाषा र भाषिकाहरूको चर्चा गर्ने क्रममा अहिलेसम्मका अध्ययनहरूबाट नेपाली भाषाका तीनदेखि तेह्र/चौध भेदसम्म रहेको चर्चा पाइन्छ भन्ने विवरणका साथै भाषाशास्त्रीहरूले बझाङ जिल्लाको चीर-बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने भाषा बझाङको शेष भागमा बोलिने भाषासँग भन्दा बैतडीमा बोलिने परपश्चिमा भाषिकासँग निकट मानेका छन् भन्ने विवरण दिइएको छ र भाषाशास्त्रीहरूले चीर-बुङ्गल क्षेत्रलाई एकैसाथ चर्चा गरेका भएतापनि यी दुई क्षेत्र भौगोलिक आधारमा दुई भिन्न खण्ड हुन् बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषालाई मात्र बुङ्गली भाषिका भनी नामाकरण गरिएको छ । यसै खण्डमा बुङ्गली भाषिकाको विकास प्रक्रियालाई नेपाली भाषाको विकास प्रक्रिया जस्तै गरी अभिलेखकाल, मध्यकाल र आधुनिककाल तीन चरणमा राखेर चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा अभिलेखकालको प्रारम्भ ११औं शताब्दीदेखि भनिए पनि तेह्रौं शताब्दीभन्दा पहिलेका लेख्यसामग्री नपाइने हुँदा तेह्रौं शताब्दीदेखि पन्ध्रौं शताब्दीको मध्यसम्मको समयलाई अभिलेखकाल मानिएको छ, र यस समयमा प्राप्त अभिलेखको विवरणसमेत दिइएको छ । यसै गरी खस राज्यको विघटनदेखि एकीकरण पूर्वको समयलाई बुङ्गली भाषिकाको मध्यकाल मानिएको छ र यस समयमा डोटेलीमा प्राप्त अभिलेखहरूको विवरण पनि दिँदै यस समयसम्म बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषा डोटेलीभन्दा भिन्न नभएको कुरा चर्चा गरिएको छ । एकीकरणपश्चात्को समयलाई बुङ्गली भाषिकाको आधुनिककाल मानिएको छ । यसै समयमा बुङ्गल क्षेत्रमा बोलिने

नेपाली भाषा डोटीली भाषिकाबाट मुक्त भई स्वतन्त्र भाषाका रूपमा देखिन थालेको धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसै गरी बुङ्गल क्षेत्रको भौगोलिक संरचनालाई हिमाली क्षेत्रसहितको पहाडी क्षेत्रअन्तर्गत राखिएको छ र यो क्षेत्र प्राकृतिक वनस्पतिले सम्पन्न विकट भौगोलिक विषमता भएको क्षेत्र हो भन्ने कुरा चर्चा गरिएको छ । सामाजिक संरचनाका आधारमा बाहुन क्षेत्री र ठकुरीहरूको प्राधान्य यस क्षेत्रमा पाइने र यहाँको संस्कृति चालचलन र भेषभूषा पनि आफ्नै प्रकारको रहेको कुरा यस परिच्छेदमा चर्चा गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्थाका सम्बन्धमा सामान्य चर्चा छ । यस परिच्छेदमा बुङ्गली भाषिकामा पाइने खण्डीय र खण्डेतर वर्णहरूको चर्चा गरिएको छ । बुङ्गली भाषिकामा अ, आ, इ, उ, ए, ओ गरी ६ वटा स्वरवर्णहरू र क वर्ग च वर्ग, ट वर्ग त वर्ग प वर्ग सहित ड, ण, न, म, य, र, ल, व, स, ह गरी ३० वटा व्यञ्जन वर्णहरू पाइने कुरा यसमा चर्चा गरिएको छ । त्यसैगरी खण्डेतर वर्णका रूपमा / ॰ / अनुनासिकताको चर्चा गरिएको छ र यसै परिच्छेदको अन्तमा बुङ्गली भाषिकामा पाइने एकल स्वरवर्ण, व्यञ्जन वर्णसहित संयुक्त स्वरहरू भएका अक्षर संरचनाको सामान्य ढाँचा, उच्चारण प्रक्रिया र प्रयोगविधिको चर्चाका साथ सन्धिव्यवस्थाअन्तर्गत समीभवनका प्रक्रियाहरूको पनि चर्चा गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा शब्द संरचनाअन्तर्गत उपसर्ग, प्रत्यय समास र द्वित्व प्रक्रियालाई देखाइएको छ । यसमा ९ वटा उपसर्गहरू १८ वटा परसर्गहरूसहित तिनबाट बनेका शब्दहरू दिइएका छन् भने तत्पुरुष, कर्मधारय, द्विगु, अव्ययीभाव, द्वन्द्व र बहुब्रीहि समासलाई बुङ्गली भाषिकाकै उदाहरणबाट चिन्तइएको छ । त्यसैगरी शब्दसंरचनाकै अर्को प्रक्रियाअन्तर्गत पूर्ण, आंशिक र आपरिवर्तित द्वित्वलाई समेत उदाहरणसहित चर्चा गरिएको छ ।

पाँचौं परिच्छेदमा बुङ्गली भाषिकाको पदरचना प्रक्रिया देखाइएको छ । त्यस क्रममा बुङ्गली भाषिकाका शब्दलाई विकारी र अविकारी गरी दुई वर्गमा विभाजन

गरिएको छ र विकारी वर्गअन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापद र अविकारी वर्गअन्तर्गत क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विष्मयादिवोधकको चर्चा गरिएको छ ।

नामको रूपरचनालाई लिङ्ग, वचन आदर र कारकका आधारमा देखाइएको छ । बुङ्गली भाषिकामा लिङ्ग भेद नामको रूपायन कोटिभन्दा अन्तर्निहित कोटिका रूपमा र लिङ्ग निर्धारण प्राकृतिक आधारमा नभई व्याकरणिक आधारमा हुने गरेको पाइन्छ । बुङ्गली भाषिकामा रहेका नामपद एकवचनमा अचिह्नित रहन्छन् भने बहुवचनमा आन्, अन्, इन्, उन् प्रत्ययहरू लागि भिन्न रूपमा परिवर्तन हुन्छन् । यस भाषिकामा सामान्यतया दुईवटा आदर मात्र पाइन्छन् र ओकरान्त नामले रूपरचनाबाट आदर स्पष्ट्याउँछ भने अरु नामले सन्दर्भबाट आदरको भिन्नता बुझाउने कुरालाई उदाहरणद्वारा चर्चा गरिएको छ । यस भाषिकामा ओकार अन्त्यमा हुने नामले सरल कारकलाई र आकार रूपमा हुने नामले तिर्यक् कारकलाई बुझाउँछ भने ओकार अन्त्यमा नहुने नामले सरल कारकमा कुनै विभक्तिचिह्न नलिई तिर्यक् कारकमा मात्र 'उडो, उना, माई, खाइ, मणो' जस्ता विभक्तिचिह्न धारण गर्ने कुरा देखाइएको छ ।

सर्वनामको रूपरचना प्रक्रियालाई वचन, आदर र कारकका आधारमा देखाइएको छ । वचनको रूपरचनाका दृष्टिले सर्वनामलाई २ वर्गमा विभाजन गरी वर्ग १ अन्तर्गत पुरुषवाचक सर्वनाम र वर्ग २ अन्तर्गत अन्य सर्वनामलाई राखिएको छ । वर्ग १ का सर्वनामहरू भिन्नभिन्न प्रातिपादिकबाट वचन भेद देखाउँछन् भने वर्ग २ का सर्वनामले द्वित्वप्रक्रियाबाट वचन भेद देखाउँछन् । कारकका आधारमा सर्वनामलाई तीन वर्गमा विभाजन गरी वर्ग १ अन्तर्गत प्रथम र द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनामहरूका साथै सम्बन्धवाचक रूपहरू दिइएको छ भने वर्ग २ अन्तर्गत तृतीयपुरुष र आत्मवाचक सर्वनामको रूपरचना देखाइएको छ । त्यसैगरी वर्ग ३ अन्तर्गत रूप नचल्ने प्रश्नवाचक र सम्बन्धवाचक सर्वनामका केही भेद देखाइएको छ ।

बुङ्गली भाषिकामा विशेषणलाई ओकारान्त र अन्य गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको छ । ओकारान्त विशेषण लिङ्ग, वचन, आदर र कारकका आधारमा रूपायित हुन्छन् भने अन्य विशेषणहरू रूपायित हुँदैनन् । लिङ्गका आधारमा विशेषणका पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई रूप बन्दछन् । विशेषणहरू वचनका आधारमा पनि एकवचन र बहुवचन गरी दुई रूपमा परिवर्तित हुन्छन् तर विशेषणमा लिङ्ग र वचनको रूपभेद ओकारान्त विशेषणमा मात्र पाइन्छ, अरू विशेषणमा पाइँदैन । विशेषणमा आदरको भिन्नता पनि पाइन्छ । खास गरी सरल रूपले अनादर र तिर्यक् रूपले उच्चआदर दुवैलाई जनाउँछन् ।

बुङ्गली भाषिकामा क्रियापदको रूपरचना काल, पक्ष र भावका आधारमा देखाइएको छ । यस भाषिकाका क्रियापदहरूको रचना प्रक्रियामा एकथरी धातुहरू नै काल, पक्ष, भाव आदि जनाउने प्रत्यय लिई क्रियापद बन्दछन् र अर्काथरी क्रियापद धातुबाट बनेका कृदन्त पदमा सहायक क्रियाहरू जोडिएर पनि बन्दछन् भने कतिपय क्रियापद एकभन्दा बढी क्रियापद मिलेर बन्दछन् । त्यस्ता क्रियापदमा पहिलो क्रिया मुख्य क्रिया र दोस्रो क्रिया सहायक मात्र हुन्छ । बुङ्गली भाषिकामा क्रियापदहरू भूत, वर्तमान र भविष्यत् गरी तीन कालमा रूपायित हुन्छन् भने लिङ्ग वचन पुरुष र आदरका आधारमा समेत यिनीहरूको रूपायन गरिएको छ । भूतकालीन क्रियापद बन्नका लागि धातुमा 'इ', 'ए', 'या' जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् र वर्तमानकाल जनाउन 'छ', छुँ, छौँ, हुँ जस्ता प्रत्ययहरू जोडिन्छन् भने भविष्यत्काल जनाउन हुँ, निउँ, है जस्ता प्रत्यय प्रयोग हुने कुरा देखाइएको छ । यसै गरी बुङ्गली भाषिकामा सामान्य पक्ष जनाउन धातुसँग यो, देहो, दोछ प्रत्यय गाँसिन्छन् भने अपूर्ण पक्षका क्रियाहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरुष आदरको भिन्नता सहायक क्रियाले जनाउँछ र ती सहायक क्रियाहरू 'थ्यो/थे, छ/छन्, हुनेहो/हुनेहुन् जस्ता रूपहरू हुन् । पूर्णपक्ष जनाउन पनि धातुमा 'थ्यौ/थे, हुँ/हुन्, हुनेहुँ/हुनेहुन् जस्ता सहायक क्रिया जोडिन्छन् भने अज्ञात पक्ष जनाउन धातुमा 'इछ' प्रत्यय गाँसिन्छ र अभ्यस्त पक्ष जनाउने क्रियापद बनाउन धातुबाट बनेका वर्तमान कृदन्त र भूत कृदन्तकासाथ

भूतकालका सहायक क्रिया समानका रूपहरू जोडिन्छन् । बुङ्गली भाषिकामा भावका आधारमा क्रियाका निश्चयार्थ, इच्छार्थ, अज्ञार्थ, सम्भावनार्थ, र सङ्केतार्थ गरी पाँच भेद देखाइएको छ । यस भाषिकामा भूतकालीन क्रियाको धातुमा 'ए/यौ, इ/या, यो/इ प्रत्यय जोडेर निश्चयार्थ भाव प्रकट गरिन्छ, भने वर्तमान क्रियाको धातुमा 'नोछु/नउँ, नोछु/नाऔँ, नछ/नछे प्रत्ययहरू गाँसिन्छन् र भविष्यतकालको क्रियाको धातुमा 'नेउँ/निउँ, नेहइ/नेऔँ, नेओ/नेहुन' जस्ता प्रत्यय गाँसेर रूपरचना प्रक्रिया हुने देखाइएको छ । यसैगरी अज्ञार्थ भाव प्रकट गर्न एकवचन अनादरमा गर, खा, धो जस्ता उच्चारणमा छोटो समय लाग्ने क्रिया प्रयोग हुन्छन् भने बहुवचन सामान्य आदर जनाउन गर खाआ, धोओ जस्ता दीर्घरूप प्रयोग हुन्छन् भन्ने देखाइएको छ । यसरी नै इच्छार्थ भाव प्रकट गर्न प्रथमपुरुष एकवचनका धातुसँग 'उँ अ, एइ' जस्ता प्रत्यय जोडिन्छन् भने बहुवचन बनाउन उँ, औँ, या, उन जस्ता प्रत्ययहरू लाग्दछन् र सम्भावना जनाउन त्यस्ता रूपहरूमा 'लो,ला,ना' प्रत्ययहरूको योग हुन्छ । अनि सङ्केतार्थ भाव प्रकट गर्न वाक्यका तहमा मात्र दुई अलग अलग क्रिया मिलेर जनाउँछन् भन्ने कुरा देखाइएको छ । बुङ्गली भाषिकामा करण-अकरणका आधारमा क्रियाको रूपरचना गर्दा क्रियाको अगाडिपट्टि नाइ र जन जस्ता निषेधार्थक रूपहरू लागेर करण क्रियालाई अकरण बनाइन्छ भन्ने चर्चा गरिएको छ ।

यसै परिच्छेदमा बुङ्गली भाषिकाका अविकारी शब्दहरूको पनि सामान्य वर्णन गरिएको छ । यसअन्तर्गत क्रियाविशेषणलाई स्थानवाचक, समयवाचक, परिमाणवाचक, रीतिवाचक र कारणवाचक गरी सूचीबद्ध गरिएको छ । त्यसैगरी नामयोगीहरूको पनि अर्थसहित सूची प्रस्तुत गर्नुका साथै केहीको प्रयोग समेत दिइएको छ र नामयोगीअन्तर्गत कारक र भेदकसम्बन्ध जनाउने चिह्नहरूको पनि चर्चा गरिएको छ । यस क्रममा कर्ताकारक जनाउन ले, बटै/बटि, कर्मकारक जनाउन लाइ, खाँइ, तिर, करण जनाउन ले, बटै/बटि, सम्प्रदानकारक जनाउन लाखि/खि,कि, लाई, निम्ति, अपादान कारक जनाउन बटै/है/धेगि र अधिकरण कारक जनाउन माइ, उनो, उडो, मुणी जस्ता विभक्ति चिह्नहरूको योग हुने कुरा देखाइएको छ । बुङ्गली भाषिकामा प्रयोग हुने संयोजकहरूलाई

वाक्यमा प्रयोग गरी देखाइएको छ भने निपात र विस्मयादिबोधकको पनि उदाहरणसहित स्पष्ट चर्चा गरिएको छ । यसै परिच्छेदको अन्त्यमा बुङ्गली भाषिकाका कारक र विभक्तिहरूको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

छैटौँ परिच्छेद यस सम्पूर्ण शोधपत्रको सारको रूपमा रहेको छ र अध्ययनबाट निष्केका सम्पूर्ण कुराहरूलाई यसै खण्डमा वर्णन गरिएको छ भने यस शोधपत्रको अन्त्यमा परिशिष्ट खण्डअन्तर्गत खण्ड 'क' 'ख' 'ग' र 'घ' गरी छुट्टाछुट्टै सामग्री पेश गरिएको छ र सन्दर्भग्रन्थसूची पछाडि छुट्टै देखाइएको छ ।

परिशिष्ट १

बुङ्गली भाषिकाको आधारभूत शब्दभण्डार

बुङ्गली भाषिकाको आधारभूत शब्दभण्डारअन्तर्गत गाउँघरमा दैनिक प्रयोग र चलनचल्तीमा आउने गरेका विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग हुने शब्द वा सामग्रीहरूको सूची यहाँ दिइएको छ । यस अन्तर्गत ५७० नामवर्गका, १९० विशेषणवर्गका, र १७२ क्रियावर्गका गरी जम्मा ९३२ वटा शब्दहरूको सूची प्रस्तुत गरिएको छ । कुनै पनि भाषा वा भाषिकाका आ-आफ्नै शब्दभण्डार हुने गर्दछ, र तिनै शब्दहरूको प्रयोगमा आधारित भएर उक्त भाषा वा भाषिका बोलिने गर्दछ । यसर्थ बुङ्गली भाषिकामा के कस्ता शब्दहरू प्रयोग हुने गर्दछन् भन्नेकुरा तल दिइएका शब्दसूचीका आधारमा थाहा पाउन सकिन्छ ।

क) नामवर्गका शब्दहरू

बुङ्गली	नेपाली	बुङ्गली	नेपाली
शरील, आड	शरीर	दाडा	दाँत
नसा, नसो	नसा	कनपोट	कनसिरी
मासु, मासु	मासु	काँन	काँध
आँखा पोडेलो	आँखाको परेला	पिठिनी	पिठिउँ
जुडा	जुँगा	पुछट्टा डल	पुठ्ठा
मुन्टो, मुन्डो	टाउको	चुची	स्तन
रुवाँ	रौँ	मुठ	मुटु
गिद्द	गिदी	काखी	कोख
ताल्	तालु	कन्ड	करड
गला, जामला	गाला	आँखाडिविल्को	आँखाको गेडी
नखपोडा	नाकको पोरा	दाडी	दाही

थोल	ओठ	खोपडी	खप्पर
गोठिनी	टाउकोको पछाडिको भाग	फेउसे	फोक्सो
जुडी	टुप्पी	फिलो	फिला
सिउन	सिउँदो	हाताशंख	हातकोशंख
चानी	निधार	हत्तोलो	हत्केला
वाडडा	बङ्गारा	बुडे आड्लो	बुढीऔलो
जिवाडो	जिब्रो	कान्सो आड्लो	कान्छी औलो
भोकरो	घाँटी	तिगडा	तिघ्रा
घिचट्टो	गर्दन	गोडा	खुट्टा
आनाडा	आन्द्रा	पिरणा	पिडुला
कालोकोटी	कालोकोठी	ओखाल	बान्ता
जलमासी	मासी	सुकदे कठ्ठ	सुकेनास
कन्कन्नो	कानेगुजी	खाटी	पेटको रोग
राल/य्याल	राल	आँखा पाक्दे	आँखा पाक्ने
गिज्ला	चिप्रा	गोरवाच्छा	गाईबस्तु
मइल/मैल	मयल	बल्ल	गोरु
नेउटो	नाइटो	बोड	बहर
पाखुडा	पाखुरा	भैसा	भैसी
हाताचक्र	हातको रेखा	थोरो	पाडी
आड्ला	औला	बोके	बोका
घुणा	घुँडा	साँड	साँढे

कुरकुच्चो	कुर्कुच्चो	कलडो	कोरेली
पैतोला	पैतला	राडो	राँगो
जोड	जोर्नी	बाखरा	बाखा
आँस	आँसु	पाठो	पाठी
लाखो	भाले भेडा	कचुन्नो	कल्चौडो
सुडर	सुँगुर	कट्टो	छाला
विल्लो	बिरालो	जगोर	चामर
नामली	माल	कुनौडो	भुसा
दाडा	दाँत	खुयान	खुरेतो
थन	थुन	छुचुन्नुरो	छुचुन्द्रो
नडरो	नङ्गो	काकड	रतुवा मृग
खोलानी	कुडो	हाती	हात्ती
खेच्चर	खच्चड	घोरड	घोरल
खराय/ससो	खरायो	भाल	भालु
पुछड	पुच्छर	मलछेपाडो	मलसाप्रो
जुडी	जुरो	सडो	दुम्सी
बानर	बाँदर	बनमान्स	बनमान्छे
बाग	बाघ	बागा नडरा	बाघको नङ्गा
ढडिल्लो	बनविरालो	एकले बानर	एकलो बादर
गुना	ढेडु	सुवाचडो	सुगा
सडाँ बीन	दुम्सीको काँडा	चाखुडो	च्याखुरा

बनभैसी	अर्ना	भाले कुकुडो	कुखुराको भाले
गेउडो	भंगेरा	चिमडो	चमेरो
कौवा	काग	होल्लेसो	हलेसो
पोती कुकुडो	पोथी कुखुरा	नेउलो	न्याउली
तितरो	तित्रा	लामपुछडे	लाम्पुछे
बनकुकुडा	कालीज	मालेचडो	मालेचरो
भङ्गेउडो	भंगेरो	पाख	पवाँख
लाटो कोसेडो	लाटो कोसेरो	घोल	गुँड
कुङ्डे	ढुकुर	चडो	चरो
रानीचडो	रानीचरी	सिर	सिउर
भेकुडो	भ्याकुडो	किडो	किरो
माटोकोर	मटकोरे	भेगुत्तो	भ्यागुतो
सिट्टेउलो	सारौं	गड्याल	खोबटे
पख्यार	पखेटा	छेपाडो	छेपारो
चुचुडो	चुच्चो	स्याप	सर्प
पुछड	पुछर	गनगच्छे	गंगटो
माखा	भिंगा	जुगा	जुका
किरमुलो	कमिलो	गनिउला	गडेउला
जउणो	जुम्रा	बड्वाकी जाली	माकुराको जालो
उपाँए	उपियाँ	धेउडो	धमिरो
पुडो	साड्लो	लिखो	लिखा

दाडेकिरमुलो	बारुलो	जुनकिडी	जुनकिरी
मौरा घाडो	मौरिकोघार	पटिङ्गो	फट्याङ्गो
गोडे	गुणकिरो	मौरा	माहुरी
कनसडाइली	कन्सुल्ली	अङ्ग्याल	अरिङ्गाल
भाड	जंगल	किन्नो	किर्ना
बोटो	बोट	सुलमुला	सुलसुले
ठुणा	काठ	पुतलो	पुत्लो
बड	वर	भुसेकिडो	भुसिल्किरा
आरिवारी	बारिवगैचा	बड्वा	माकुरो
भाडपात	भारपात	उतीस	उत्तीस
मुणा	मुठा	घास	घाँस
खसेर	खसेतो	निडालो	निगालो
सिस्सो	सिसौं	कोद्या बोट	कोदोको बोट
जावन	जामुन	गउका बोट	गुहुको बोट
किरमुणा	चुथ्रो	खनयको बोट	खनिउको बोट
चिउरो	चिउरी	बाँज	बाँभ
आलुपहरी	आलुबखडा	धङ्गे	धदेरो
कटौज	कटुस	टुणी	टुनी
हाडो	हाँगो	अम्भा	अम्बा
बोकडा	बोक्रा	आम	आँप
बुराँस	गुराँस	नासपती	नासपाती

राइसल्लो	धुपि	सन्तोला	सुन्तला
तिम्लो	तिमीलो	डाला	डाला
बेडु	बेडु	जडा	जरा
हजारीफूल	सयपत्रीको फूल	बी	बिउं
सिन्नो	सिस्नो	गोबरे सल्लो	सल्लो
ऐसेलको बोटो	ऐसेलुको बोट	ओखड	ओखर
कउँछो	काउँछो	पङ्गे	पैयूँ
भट्ट	भटमास	घोगाबोटा	मकैको बोट
बककाणे	बकाइनो	धानोबोटो	धानको बोट
दुदिलो	दुधिलो	डाडसालो	जुनेलो
कुरे	कुरिल	हल्दाबोट	हलेदाको बोट
बरडो	बरो	लालपाते	लालुपाते
हताजडी	पाँचऔँले	तुलछो	तुलसी
उनए	उनिउँ	तिमुर	टिमुर
सिउँडो	सिउडी	भलाए	भलायो
भैल	भ्याड	घडारु	घगारो
बइँस	वैश	अडारे	अँगेरी
पाडर	पाँगर	श्रीखन्न	श्रीखण्ड
भेउल	भिमल	कुल्जो	तितेपाती
कोइयाल	कोइरालो	हरडो	हरो
पतेनो	पुदिनो	बेन्नो	बेर्ना

काला ऐसेलु	काला ऐसेलु	चिराइँतो	चिरैतो
वाला	अमला	गोदावरी	गोदावरी
तिम्लो	तिमिलो	केतुके	केतुके
रिखु/रिख्	उखु	मखमली	मखमली
नरिउल	नरिवल	गुधौलो	गुधौलो
सकलगञ्जे	सखरखण्ड	घण्टाफूल	घण्टाफूल
मौसमी	मौसम	कमल	कमल
पवितो	मेवा	गुलाब	गुलाब
घडी	केरा	चिमाली	चमेली
गडा	गरा	सिरपाते	सिरपाते
इचला	आली	वउसे फूल	वउसे फूल
बाँजो	बाँभो	हजारी	सयपत्री
बनवेत	मेलावारी	बुराँस	गुराँस
स्वाडो	बारी	पारिजात	पारिजात
बल्फु	चीम	शिरिष	शिरिष
कानला	कान्ला	इन्द्रकमल	इन्द्रकमल
भ्वाँ	पाखोबारी	खुर्सानी फूल	खुर्सानी फूल
हलौडो	हल्लुडो	सुनगाभा	सुनगाभा
बउसो	बाउसो	वेली	वेली
रोप्यारी	रोपारी	जाइपत्री	जाइपत्री
मई	दाँते	लाइपाते	लाइपाते

मुठो	मुठो	स्यामजिरो	स्यामजिरो
धुम्को	ढिस्को	काले	काले
बेठ	बेठ	व्याङ्लोरे	व्याङ्लोरे
बोगड	बगर	चैतेचार	चैतेचार
पुतिसार	रोपाइको शुभारम्भ	चामडे	चामडे
चाडल	चामल	घोगा खोसेडा	मकैको पोथ्रा
थापाचिनी	थापाचिनी	पुट्को	घोगा
मासोँ	मासोँ	रोटा	रोटी
कलिउरे	कलिउरे	गउँ	गहुँ
भिममा	भिममा	चिलो	भुस
जुँ	जुँवा	मुसुर	मसुर
हलानो	हरिस	मरमाल्ले	मरमाल्ले
उगाएँ	अनौ	कुबिन्नो	कुविन्डो
बउसे	बाउसे	चेउँ	च्याउँ
खेताला	कामदार	राय	रायो
खात	चाड	पाल्डो	पालुङ्गो
बाड	बार	तोडो	तोरी
कुलो पानलो	कुलो पानलो	तितेकोरेला	तितेकरेला
पडिम	पैचो	घोगा कोइलो	मकैको खोया
धानाफूल	धानको फूल	घोगा चोर	मकैको जुँघा
कनिका	कनिका	कठिबाडा	च्याख्ला

मुडा	ठुटा	धुलो	पिठो
मनसुली	मनसुली	गउँको नल	गहुँको नल
बासमती	बासमती	गत	गहत
हैसराज	हंसराज	आल	आलु
चिउडी	चिउडी	लसौन	लसुन
चन्नसुर	चम्सुर	कद	फर्सी
चोतो	मुला	गुरास	गुरास
धनिय	धनियो	परमल	परवल
लिउडो	निउरो	हल्दो	बेसार
घिरौला	घिरौला	तिमुर	टिमुर
रामतोरिया	रामतोरिया	अलैछी	अलैची
चिचिन्नो	चिचिन्डो	तमाख	तमाखु
गोवि	काउली	चिलिम	चिलिम
पिडौं	पिडालु	सोल्या	सुल्या
गुनुरो	गुन्द्रक	अतर	कालोपदार्थ
पतेनो	पुदिनो	काकन	कागन
जिरो	जिरा	सनेसार / सड्सार	संसार
आदो	अदुवा	अगास	आकास
मेथी	मेथी	पुर्भ	पूर्व
ज्वानो	ज्वानो	सुर्ज	सूर्य
सुकमेल	सुकमेल	सूर्यग्रहन	सूर्यग्रहण

सुर्ती	सुर्ती	भुड	वर्षा
बिँडी	बिँडी	अडार	अंगार
हुक्का	हुक्का	ध्वाँलो	ध्वासो
नली	नली	पाहाड	पहाड
सराब	रक्सी	साजी	खरानी
कोदे	कोदो	पोड	भिर
जौं	जहुँ	डाणो	डाडो
चाहापत्ति	चियापत्ति	खारड	खाडल
बैकन	भण्टा	नालो	पानि निकास हुने बाटो
टमेट्टर	टमाटर	रअ	ताल
गिठा	भ्याकुर	ओराड	ओढार
पिरथिबी / धर्ती	पृथ्वी	ठउँ	ठाउँ
पश्चिम	पश्चिम	सिमर	दबदबे
दखिन	दक्षिण	प्रभात	बिहान
जुन	चन्द्रमा	दोफरी	दिउसो
भैचालो	भुईचालो	वासा	बेलुकी
कुइडो	कुहिरो	मजेउली रात	मध्यरात
धुगाल	धुवा	घमभुल्का	घामलाग्ने बेला
चुचुडो	टाकुरो	बेलबुडा	घामडुब्ने बेला
हिउचुली	हिमचुली	हउता	हप्ता
दुडा	दुङ्गा	अठ्ठीमी	अष्टमि

चौड	मैदान	बेली रात	हिजोराती
डउंठो	खाल्टो	ठन्नी / जाडी	चिसो
दोलो	प्वॉल	पोर्की	पर्सी
नाँलो	कुवा	पुनिउं	पूर्णमा
छडो	छागो	पडेवा	पञ्चमी
छालो	छाल	चद्दसी	चर्तुदशी
सपन्नर	समुद्र	दुत्य	द्वादशी
गाड	नदी	आजरात	आजराती
चाल	किनार	भोल	भोली
भोरो	भुवरी	नेर्गी	निपर्सी
मसान	मसाघाट	रुडा	लामो समयसम्म पानी नपर्नु
सउं	साँघु	यइपाला	यसपाली
चिड्को	चट्याड	औनावर्ष	आउदोसाल
ओस	सित	वर्षाऋतु	वर्षाऋतु
बयाल	बतास	सौवार	सोमवार
ढाणो पानि	आँधी	शुकवार	शुक्रवार
डाल	असिना	छन्चरवार	शनिवार
बल्वा	बालुवा	बोवार	बुधवार
जडार	जड्घार	बिफैवार	बिहिवार
लेग	लेक	बैशाक	बैशाख
खामो	खावा	असाड	असार

भाँटा	काठका दलान	सउन	श्रावण
जलेखो	भञ्ज्याल	भदौ	भाद्र
रोस्से	भान्सा	अशौज	आश्विन
चुलो	चुल्हो	कात्तिक	कार्तिक
हगुल्टो	अगुल्टो	मौसिर	मंसिर
बाड	बार	माग	माघ
चाख	बुइगल	फागुन	फाल्गुन
देलो/द्वार	ढोका	चैत	चैत्र
भराण	भण्डार	छटाइ	चाडो
अगेठो	अगेनो	सगराती	संक्रान्ति
मजेलो	सुत्नेकोठा	बरिखा	बर्खा
बैठेक	बैठक	पोरकावर्ष	पोहरसाल
खुट्कुणा	खुट्किला	हिउनेऋतु	हिउँदेऋतु
ओङ्डे	ओढ्ने	सिलो	सिलौटो
कामलो	कम्बल	लोडो	लोहरो
खाट्टो	खास्टो	कुर्ची	कुर्सी
सिराइनो	सिरानी	भकार	भकारी
डिस्यान	ओछ्यान	आगलो	आग्लो
कचार	हिलो	दरवाँ	दाउरा
जितार	जाँतो	रागो	राको
हत्तो	हतासो	मुणेठो	रुमाल

बगस	बाकस	चखु	चक्कु
साडलो	साड्लो	आँसी	हँसिया
ताच्चा	ताला	जाबो	भोला
कमेडो	कमेरो	ठेल्लो	बेलना
द्यालो	दियालो	जेउडो	रसी
बातो	बत्ति	सुए	सुई
घुइतडो	घुयत्रो	आँफर	भाडाकुडा बनाउने ठाउँ
बान्नो	पर्खाल	तराइनो	बेलना
बलधारी	बलेसी	भिण	भिँड
खोपो	बिको	दमौ	दमाहा
सिँडी	काठको भय्याड	बासुली	बाँसुरी
डिस्याने	बिछ्याउने	सौनाइ	सहनाइ
ओन्नो	च्यादर	घाट	घण्ट
विस्तरा	डसना	सिट्टी	सिठी
रजै	शिरक	कमेज	सर्ट
मट्टो	मान्द्रो	लुड्डे	लुङ्गी
भुणेलो	कोको	दाइनो	ठलो दमाहा
पिपिरी	पिपिरी	हारपिन	हार्मोनियम
लत्ता	लुगा	विनाइ	विनायो
बिलौच	बलाउज	किताप	किताब
पटुका	कम्मरमा बाध्ने	फुल्टिन	कलम

कुलौ	टोपी	खडी	खरी
कच्छा	हाप पाइन्ट/कट्टु	पिन्सनी	सिसाकलम
पेटकोट	पेटिकोट	खोल	गाता
सापन	साबुन	अच्छेर	अक्षर
हुक	हुग	मुसी	मसी
हतास	हतास	पान्ना	पाना
व्यासाडो	लगनगाँठो	टाँको	निब
साडी	सारी	ढाकन	विको
गुन्ने	गुन्यू	पडाइ	पढाइ
पगडी	पगरी	चिठ्ठी	चिठी
सुरुवाल फत्तु	दौरा सुरवाल	कागत	कागज
जुराफ	मोजा	गाडी	गाडी
वनेल	सुइटर	रेल	रेल
मौनो	बर्साति	बस	बस
ताना	तुना	रिक्सा	रिक्सा
खल्ली	गोजी	सिट	सिट
चेइन	चेन	भारे	भरिया
कठेलो	कठालो	मोटर	मोटर
पेटी	कम्मरमा बाध्ने	जीप	जीप

ख) विशेषण वर्गका शब्दहरू

बुङ्गली	नेपाली	बुङ्गली	नेपाली
ताजो	स्वस्थ	भाँच्या	भाचेको
डुणो	लङ्गडो	टुसाया	पलाएको
दुवलो	दुब्लो	ओइलाया	ओइलाएको
गोरो	गोरो वर्ण	बाडो	बाङ्गे
छोटो/छोटी	होचा/होची	पाक्या	पाकेको
धौलो	सेतो	काचोइ	काचो
माले	टाटेपाटे	भङ्ग्या	भरेको
दुदाल	दुधालु	चुकिलो	अमिलो
बगिन्नो	बगिन्नो	स्वादी	स्वादिलो
नानो	सानो	गनाया	गन्हाएको
पेलो	पहेलो	रसिलो	धेरै रस भएको
घसङ्डे	घस्रने	कुया	कुहिएको
काट्टे	काट्ने	बाया	जोतेको
घुमडे	घुमाउरो	पजल्या	सम्म पारेको
उफङ्डे	उफ्रने	फिज्या	फिजाएर राखेको
हरिय	हरियो	जिलाया	जिलाया
लहरे	लहरो	रोप्या	रोपेको
फल्या	फलेको	छान्या	छानेको
रसिलो	रसिलो	पकाया	पकाएको

रोगारी	रोगी	दड्ड्या	छिप्पेको
मटो	मोटो	ढल्या	ढलेको
उचो/उची	अग्ला/अग्ली	उगालो	उकालो
कानो	अन्धो	करालो	भिरालो
कैलो	खैरो	फाँट्या	फाटेको
जङ्गली	जङ्गली	पजलो	सिधा
गाबिनो	गाबिनो	फूल्या	फूलेको
बैलो	थारो	छोल्या	ताछेको
पोती	पोथी	टिप्या	टिपेको
ठूलो	ठूलो	गुल्ले	गुलियो
उड्डे	उड्ने	डाइलो	पिरो
चिल्ले	टोक्ने	निगो	मीठो
विखालु	विशालु	फेसापड्या	फेसापरेको
आलो	नसुकेको	कोचमड्या	कच्याकुचुक परेको
सुक्या	सुकेको	चमड्या	चारउरिएको
बुज्जिने	बुझिने	गिठ्ठो	पुड्को
जाँच्या	जाँचेको	गोड्या	गोडमेल गरेको
मेट्या	मेट्नु	बेड्या	पट्याएको
बाक्लो	बाक्लो	पिन्या	पिसेको
आनरो	अँध्यारो	निफल्या	निफलेको
गैरो	गहिरो	चाल्या	चालेको

साणो	साँघुरो	लाया	लगाएको
रामणो	राम्रो	बस्या	बसेको
ठन्न	चिसो	तेच्छ्रो	सिघा टाढा सम्म
बड्डो	बुढो	घुमडे	घुमाउरो
छटाँइ	चाँडो	बोचो	तिखो नभएको
सेट	धनि	टकिलो	चम्किलो
मर्द	मर्ध	पतलो	पातलो
कान्सो	कान्छ्रो	उजालो	उज्यालो
जुवारी	धेरै तास खेल्ने	विथरो	चौडा
नाबुज्जिने	नबुझिने	मुख्तो	खुला
जानेपछेन्या	चिनेजानेको	गट्टो	नराम्रो
विहोसी	बेहोसी	बालो	तन्नेरी
विशवासी	विशवासिलो	माठो	ढिला
सुखारी	सुखी	छटाई	छिटो
प्रेमी	प्रेमी	नमद्दे	अमर
उदार	उदार	टडा	टाढा
पापी	पापी	लग	नजिक
शान्त	शान्त	मजिल्लो	माइलो
वीर	वीर	फेरवा	घुमन्ते
लजालु	लजालु	भुइला टिप्नु	बिनाकाम घुम्नु
अल्सी	अल्छि	सजी	सजिलो

इमान्दार	इमान्दार	असजी	अफ्ठ्यारो
बिटुलो	बिटुलो	गाउँवाले	गाउँले
जमिनदार	जमिनदार	पहाडी	पहाडी
घरधनी	घरधनी	जुठो	जुठो
मन्जुर	मन्जुर	टल्क्या	चम्केको
भगडिया	भगडिया	बद्दे	बज्ने
पुरानो	पुरानो	चर्तो	चर्को
घिनापट्ट	फोहर	बासी	बासी
सहरिया	सहरिया	सनिउतो	ताजा
मदेसी	मधेसी	नुन्ने	नुनिलो
चोखो	शुद्ध	खल्लो	नमिठो
धोया	सफा राखेको	कुलो	कुलो
घन्कने	घन्कने	बल्या	बलेको
मसिनो	मसिनो	बसाया	बसाया
पाको	पाकेको	धोया	सफा गरेको
धोकेबाज	धोकेबाज	मिल्या	मिलेको
दुखारी	दुःखी	लेख्या	लेखेको
मयालु	मायालु	केर्या	केरकार गरेको
घमण्डी	घमण्डी	कच्ची	कच्ची
हत्यारो	हत्यारो	भरी	भरी
दोषी	दोषी	भद्दा	भद्दा

साहसी	साहसी	चिल्लो	चिल्लो
बलिय	बलवान	सारो	सारो
छेरकाटो	डरछेरुवा	कोलो	नरम
रिसकाटो	रिसाहा	पनेलो	पातलो
बिमानी	बेइमानी	पखाल्या	सफा गरेको
सेट	साहु	उगल्या	रड गएको
जग्गा धनी	जग्गा धनी	सुकिलो	एकदम सफा
विउपारी	व्यापारी	भुप्रो	भुप्रो
रिनारी	धेरै रिन परेको	स्वाइया	सुहायको
बेमन्जुर	बेमन्जुर	विस्वाइलो	नसुहायको
नय	नयाँ	जेड्ल्या	चिप्केको
साप	साप	पड्या	सुतेको
पक्क	पक्क	मेट्या	मेटाएको

ग) क्रियाहरू

भानो	जानु	फर्कनो	फर्कनु
आनो	आउनु	गैट्टो	गाड्नु
हिट्टो	हिड्नु	खेल्लो	खेल्नु
बच्यो	बस्नु	फेद्दो	घुम्नु
फर्कनो	फर्कनु	माग्दो	माग्नु
तान्नो	तान्नु	कोत्तो	खाद्नु

लथ्थो	ल्याउनु	उगल्लो	उक्लनु
छिरानो	छिराउनु	छाड्डो	छोड्डु
निकाल्लो	निकाल्नु	समानो	समात्नु
पत्थो	पस्नु	निकल्लो	निस्कनु
विचल्लो	दर्गुनु	घसाड्डो	घिसानु
घोत्तो	घोच्नु	छिड्डाल्लो	नाधु
लौभानो	लैजानु	निउड्डो	कुप्रिनु
ओरल्लो	ओर्लनु	टेकानो	टेक्नु
खेद्दो/खेदानो	धपाउनु	कचौट्टो	मिलाउनु
नथ्थो	जानु	हापल्लो	फाल्नु
गल्लो	थाक्नु	हल्लिनो	हल्लिनु
उफड्डो	उफ्रनु	पड्डो	पद्नु
फालहाल्लो	हामफाल्नु	ठोक्किनो	ठोक्किनु
बजानो	बजाउनु	पोख्दो	पोख्नु
थित्तो	थिच्नु	मसाद्दो	मर्सानु
हान्नो	हान्नु	छुनो	छुनु
तर्किनो	तर्सनु	लोट्टो	लड्डु
हल्यानो	हल्लाउनु	टोल्लिनो	टोलाउनु
काथ्थो	खोक्नु	कल्लिनो	उभिनु
सनो	सहनु	आतास्सिनो	हतारिनु
मण्कनो	मर्कनु	छाड्डो	छोड्डु

डाइनो	जलनु	छिरानो	छिराउनु
बाद्दो	बाध्नु	काट्टो	काट्नु
लाग्दो	लाग्नु	माणिनो	मडारिनु
चरानो	चराउनु	रोगिगनो	रोगाउनु
मुरक्यानो	मुरक्याउनु	खुनो	फुकाउनु
भुक्दो	भुक्नु	बाद्दो	बाध्नु
उड्डो	उड्नु	ओकाद्दो	उग्राउनु
मच्चिनो	खेलनु	प्यानो	पियाउनु
लोट्टो	लड्नु	कतद्दो	खौरनु
बथ्थो	बस्नु	ताथ्थो	ताछ्नु
उचानो	उचाल्नु	तकिनो	तर्सिनु
लत्यानो	लात्याउनु	ख्वानो	खुवाउनु
काम्दो	काम्नु	खेल्लो	खेलनु
छिद्दो	छिर्नु	लैभानो	लैजानु
ढल्लो	ढल्लु	भोगानो	भोकाउनु
काटानो	कटाउनु	हग्दो	हग्नु
चपानो	चपाउनु	उड्डो	उड्नु
छट्पट्टिनो	छट्पटाउनु	वेडिनो	बेरिनु
चिलानो	चिलाउनु	गाड्डो	निकाल्नु
ओसानो	सुन्निनु	सोड्डो	हिर्काउनु
खाइनो	दुख्नु	लानो	लैजानु

खानो	खानु	टुसानो	टुसाउनु
जाँचानो	जाँचु	दल्लो	दल्लु
पाल्लो	पालु	उचेड्डो	उखेलु
चाख्दो	चाख्नु	चिडठ्ठो	चिमोटनु
उकल्लो	उकलनु	फैल्लिनो	फैलाउनु
खेदानो	खेदनु	गिणयानो	गिण्याउनु
बथ्थो	बस्नु	निगाल्लो	निकालु
अगानो	अघाउनु	भट्कानो	भट्कार्नु
दल्लिनो	दलिनु	बनानो	बनाउनु
मुत्तो	पिसाव फेर्नु	हुल्लो	बन्दगर्नु
चिफट्टो	चिप्लनु	बगुद्दो	बगुर्नु
उफड्डो	उफ्रनु	जोत्तो	जोत्नु
चुचेड्डो	चुस्नु	खेदानो	खेदाउनु
निगाल्लो	निकालु	राख्दो	राख्नु
सद्दो/साद्दो	सार्नु	बाद्दो	बाध्नु
लाग्दो	लाग्नु	पेल्लो	पेल्लु
अडुद्दो	अँकुरण हुनु	समानो	समात्नु
ओइलानो	ओइलाउनु	भुट्टो	भुट्टनु
सुकदो	सुकनु	लाग्दो	लाग्नु
ठूलोहुनो	बढनु	आइपुग्दो	आइपुग्नु
फुल्लो	फुल्लु	लुट्टो	लुट्टनु

भाँच्चिनो	भाच्चनु	जोड्डो	जोड्नु
पन्यानो	सिचाइ गर्नु	छोड्डो	छर्कनु
फाड्डो	चिर्नु	फल्लो	फलु
फुलानो	फुलाउनु	फलानो	फलाउनु
छाड्डो	छोड्नु	टिप्पो	टिप्नु
कुनो	कुहुनु	लानो	लगाउनु
गोड्डो	गोडमेल गर्नु	चाख्दो	चाख्नु
हाल्लो	हाल्लु	जोड्डिनो	जोडिनु
सिउड्डो	सिउर्नु	सानो	रोपाँइ गर्नु
उब्जानो	उब्जाउनु	फिद्दो	फिज्नु
घरय्यानो	भित्र्याउनु	बनानो	बनाउनु
कुट्टो	कुट्नु	चाल्लो	चाल्नु
बतानो	बताउनु	कमानो	कमाउनु
पजल्लो	सम्याउनु	धपानो	धपाउनु
पिन्नो	पिस्नु	भुण्णानो	भुण्ड्याउनु
उम्कनो	उम्कनु	सल्कानो	सल्काउनु
टाम्दो	सिउनु	पाड्डो	पार्नु

परिशिष्ट 'ख'

कथ्य संवाद-१

यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि सामग्री सङ्कलनका क्रममा स्वयम् शोधकर्ता ध्रुवबहादुर कुँवरले मिति २०६२ माघ १५ गतेका दिन देउलीकोट गा.वि.स. निवासी साउँद थरका व्यक्तिसँग गरिएको संवाद यस प्रकार छ -

कुँवर : साउद जी, अचेल गउँ घरमडो अवस्था कसो छ ? तमुत घरै बस्थे मान्स जान्या होला ।

साउँद : के भनु हजुर, कवै निगा मान्स औनान कवै गट्टा औनान, तवै निगी कुरेडी गद्दलै डरै गट्टी कुरेडी गद्दलै डरै के भन्नो हो । हमखित तातो दुद निल्लोइन ओखाल्लो भैरैछ । कवै खानो बना भनिबटि खानो खोद्दे औनान् कवै सिनदे भन्ने औनान् नाइछिन भनेबटि उल्टा डर धाक धेकाईबटि भानान् छ, त देइ नाइछि लै देइ भन्नान् । इसो त अगन राणा शासना पालामाइ लै नाइथ्यो । के गद्दे भ्या मोत वडो पुडो भौँले का भौँ कसेरी भौँ, यी घरमडा हालखवर धेकीबटि दिग्दार लागिरेछ । ये है वढी जन सोदौ ।

कुँवर : मुलमुली तिर इस्कूल भान दिनान कि नाइदिना । इस्कूलमुडि पडाइ कतिकि हुन्छे, जे भ्यालै जसेरी भ्यालै इस्कूल त लानोइ पड्योन पै कसो ?

साउँद : नौ मान्तरैको इस्कूल होरे, के गद्दा घरलाइ हैत लौनाइ छु । इस्कूलमाइ त कवै कार्यक्रम भन्नान्, कवै अभियान भन्नान्, कवै बैठक भन्नान्, वर्षदिनभरी जम्माइ तीनचार मइनाजति लै पडाइ नाइ हुनि । इस्कूल भान त दिनाइछन् । उनरी मनमर्जि छ । हमले भनेबटि हुन्छ भन्नेहौ । पडाइको नउ मान्तर हो, हमले घरलाइ लौनो हो रे लौनाइछुँ अव इस्कूलकी बात हम के जानु हजुर न । तम पडे लेख्या मान्स समतारी पुग्या तमुइले जान्या होला ।

कुँवर : गँउ घरोडा उवाहुना मुल्यान् कोइ नाइ घेक्किना कसो हो ? सबै नसिसक्या हुनकि कसव हँ ।

साउँद : बथोवाटो नाहुन्ज्या के गद्दान, यउँडा काँव ल्हनान कालाई व माद्दान भनिबटि सबै नसिसक्के कोइ भारत लागे कोइ मलेसिया, दुवै काँ काँ भनु नसिसक्यात हुन् । सबैले मुन्टो लुगानोइ छ के गरु हजुर न, मन लाग्या ठउँ भान पाइनोइन औन पाइनो, सबै सोधी बटि काम गद्दो हो रे गर भने केइ गद्दो जन गरौ भने नाइ गद्दो के गरु कसा जुग जमाना आए अब कलिजुग सक्किनो आया हो मान्से मान्स मारामार गद्द पसे मद्देको गन्ति नाइछिन् । गरिवले भन इसो तसो मद्दोइछ । मल्ला गउँलाई वाबसाबा रौतेला पुलिसमाइँ थे माउवादीले पोरका वर्ष माय्यौ, यइपाला कास्ना रौतेला माय्यो घरउडी रुवाबासी छ अब के गद्दो हो । नेपालकी नौकरी खाए सुकनाइन नखाए । बरु तम पड्डे ठौका हालखवर के छन् बमसम हान्नानकी नाइ हजुर, विचार ग्या फेद्द जनभाया काँ लाई कसिब हुनी को जान्नो छ ।

कुँवर : हजुर हुनात वाँ तिर लै छनाइ छन् रे यउँडा जसो नाइछिन् हमत प्रायः तसातिर भानौ लै नाइ कालै पुगेवटि अब को जान्नो छ ।

साउँद : कतिमाइ पड्डा छौ तम, अब कति छ पड्डो सक्या हौकी अज छ ?

कुँवर : हजुर एम.ए. हो रे अब सक्किभान्छ अब तीनचार मैना जति लागलो भनिमानि राइछु ।

साउँद : पडिबटिलै के गद्दो हो हजुर देशा हालसमाचार इसा छन् । नौकरी लै पाइने नपाइने केइ था नाइछिन् । जे भेलै पड्या मान्स खड त नाइ भानो निगोइ ग्या त । तमत सरकी मोसित कुरा गद्दाइ सरकी लेख्दाइ गद्दलाछौ क्यार्ई लाखा हो केइ अन्ठाण त नाइ पड्डे हो ।

कुँवर : जे भेलै पड्डा त पडिगयो नोकरी पाइए ठिकै छ नपाए केइ अखौ काम गरि खाउला कसो हजुर । तम केइ अन्ठाण नाइ पड्डे हो । मु हमरा यइ ठौ (बुङ्गल) मणी बोल्लिने भाषा कसि छ भनि बटि खोजी गद्दलाछु, उसी व्यार तम सित गरेकी कुरेडी लेख्या हुँ अब यो काठमाडौ भाइबटि निक्केरी लेख्दो पड्डे हो । तमरा विचारमाइ हमरी यो बोल्लिने भाषा काँ काँसित मिल्ली छ जसो लागिरेछ ।

साउँद : हमरा यइ चीर-बुङ्गलकी भाषा, सबै मिल्लीछ, नमनमाइकी त भिन्नै हुनेइभै जे भएलै पाच छ, गा.वि.स. की भाषा मिल्ली छ ।

कुँवर : धन्यवाद छ तमलाई इतिवारसम्ब टाइम दिया । (देउलीकोट गा.वि.सं.)

कथ्य संवाद-२

यो संवाद स्याँडी गा.वि.स. निवासी गणेशबहादुर बोहराले तयार पार्नुभएको एम.एड. दोस्रो वर्षको शोधपत्रबाट लिइएको हो ।

बोहरा : के गद्दलाछौ काखी ? काका काँ छन् ?

बोहरा : मुलाई के गद्देथ्यू बा, केइ गरी सक्दो त नाइ तेरा काका सोर गइरइछन् । जिनभा घरउडा काम गद्दे मान्स नाइथिन् भन्या हुँ उन्ज्या नाइमाने अछेल अगिल्ला दिन चिट्टी दिइराख्थे रे अब बैशाख विशुकी लाखि घर आइभाउलो उन्ज्यासम्म सुख दुःख काम चलाएइ भन्याथ्यो बा ।

बोहरा : और त घरउडा निकाइ छन् कि त ? रम्मो काँ छ, धन्नो कतिमाइ पड्डुछ, बेलमती इस्कूल भान पसिकी नाई ?

बोहरा : के हुन्थे बा नु जामाना इसा लागे कई लाउँ कई, नाई, इस्कूल लै । यिनुन् इस्कूल लाउँ भने घरउडो काम को गद्दुछ रे नुलाउ भने अछेलकी चेलिनसुद्ध इस्कूल भान्छेन्, भने यिनुनखाँई जिनभा कसिगरी, भनुँ । रम्मो ग्वालो गइरइछ

व दसमाईं पड्डुछ । धन्नो पन्यार पानी लथ्यु गइरइछ , व लै अइल सातमाइ पड्डुछ । बेलमती बन गइरइछ ।

बोहरा : उसो भए बेलमती इस्कूल नाइलाया होत काखी ? उई इस्कूल लाईहाल नति तमराइ जसी उईकी जीन्धगी लै घाँसै काट्टामाई बित्ते हो । इस्कूल पडाएबटि धेरै कुरा जान्निछे, बुद्धिछे, तमलाई लै सुख दिन सक्दिछे, पडेबटि के नाइछिन् पडेकी चेलीनलै डाडढर, इन्जिनेर, मास्टर सबै हुन सक्दिछेन् ।

बोहरा : कसेगरी लाउं बा नु मु बुडीग्यू तेरा कुगा घर बास नाइथिन् चेलान छाडी तै बटि इस्कूल कसिगरी लाऊं अब तमुनै सित लै लाउ भने मु घरउडी कसो गलौं । हुनात तुइँले भन्या निकोइ हो रे गरु के ।

बोहरा : तसो त जिनभनौ काखी तमरा दुःखमाई उइका सुखलै मिसा । तमले दुःख पाइबटि उइले सुखकी जीवन बनाउनु सके त तमरो जीवन चेला चेलीनखी लाखि त हो । भोल उइको जीन्धगी त तमरा जसो नाइहुनो ।

बोहरा : हुनात त्यो लै इस्कूल भाना त भान्छे रे पुइँ अब जेइ हुन्छ भानुछु भने भाली पुइँ हमरो त आफनो मान्स भन्या तुइँहैरे, तुइँले लै तसो भनेबटि भाली । सुख दुःख तइका बुवा लै मुलै लागि बटि काम चलाइ हाल्ला ।

बोहरा : लौ पुइँ, काखी मुत अइल नसिभानू रे तई बेलमती भोलुइबटि इस्कूल लाया हा ।

बोहरा : हुन्छ रे पुइँ, तु खान खाइबटि भानैन बा ।

बोहरा : नाई काखी भैगयो मु निसिभानु ।

बोहरा : हुन्छ पुइँ लौ आनेइ गरेइ विराना जन मानेइ ।

स्याँडी गा.वि.स

स्रोत : गणेशबहादुर बोहरा

कथ्य संवाद-३

यो संवाद शोधकर्ताले पिपलकोट गा.वि.स. निवासी भण्डारी थरका व्यक्तिसँग मिति २०६२ माघ २३ गतेका दिन गरेको कुराकानीमा आधारित छ -

कुँवर : हजुर तमसित केइ कुरेडि गद्दो थ्यो रे सक्कवार बथ्थ सक्देहौ ।

भण्डारी : बथ्था त बसिलै भौला रे, पल्ली तमरो घर काँ हो, काँबटै आया हौ, के कुरेडी हो भनिबटि हालम पै ।

कुँवर : मेरो घर इसै ठौ हो, तल टम्टना । मो अइले काठमाडौ पड्डो छु । मो हमरा बुङ्गल भरी बोल्लिने भाषा अध्ययन गद्दलाछुँ, उसीब्यार तमसित लै इसोई नमाइबार कुरेडि गरिबटि पिपलकोट गा.वि.स. माई बोल्लिने भाषा मिल्ले नमिल्ले कुरा हेद्दलाछु ।

भण्डारी : तमलै इसै ठौका मान्स हो हमले के भन्नोछ तमलाई था छनाइछन् पै । तमरी लै हमरी लै बोल्लिने भाषा एकै त छ । वरु मथिम्बा गउतिर थोक्थोक्काई भिन्नै छ । उसेरी तमरा ख्यातडी गा.वि.स. भयो पिपलकोट, कपलसेरी, देउलिकोटतिर बोल्लिने भाषामाई तसो फरक के छ रे ? खास भन्ने हो भने हमरा सुन्नामाइ आए अन्सार यै ठौर बोल्लिने यो भाषा तमरा दार्चुला बैतडी सित मिल्ली छे । दार्चुला, बैतडीकी लै भाषा पारिबटै (कुमाउ, गड्वाल) आएकी भाषा हो । भिग त हमले केइन जानेउँ रे हजुर, अब सुन्नामाइ आए अन्सार तसोइ हो भनिबटि बुडापाका भन्नाथे ।

कुँवर : तम के काम गद्दा छौ ? घरै मडा हौत प्रदेश लै गया हो कबै ।

भण्डारी : के काम भनु हजुर न, घरैमडो छु इसो गोरखाच्छा ग्वालो मुलमुलीको ग्वालो के हुन्थ्यो भन्नेहौ हमरा हात । पर सोर मडो त दुईतीनसेर गया हुँ और काइन गए ।

कुँवर : तमरा घरउडा कतिजना परिवार/मौकपिला छन् ?

भण्डारी : छनात दुई चेलान् तीन चेलीन् छन् रे भैबटि के गद्दो हो चेलान काब बिताइ रैछन् पर भारतौना, चेली दुई पठाइहाले अज एक छ । दुई ब्बारी छन्, नातिनातीना छन्, बड्डी भै, मो भए ठूली मौ छ ।

कुँवर : तमरा चेलाचेलीनले स्कुल पड्या हुन कि नाई ?

भण्डारी : मूलयानकी मौत तामडा आठ, दश कलाससम्म लाया हुँ रे पडेलै नाई पडाइ सक्दे सकतलै नाई छाडिदियो चेली त स्कुलैन गइन ।

कुँवर : तसो भए कान्सीहुने पठाउनी छ भन्या, कतिवर्ष भए, कब पठाने हो ?

भण्डारी : वर्षत तैले १८ पुगिगए अब पराए माल एक फेरैन एकफेर त पठाउनोइ पड्डे हो रे । काइमणो पालिखानेसम्मो मान्स आएवटि पठाइदिन्थे । जुग जमाना इसाछन् कामो सोजो हेरिबटी कतिदिनसम्म राखु ।

कुँवर : तसो भैबटि हमरा गउँ एक जनो छ रे । इसो कन्या बिचार गद्दलाछन्, मुले निककोइ छ । लाइकदार भया हुनाले मोइले लै तमसित कुरेडि उठायो हुँ कसो गद्दे हो ? मन भए कुरेडि पुच्याइ दिउलो ।

भण्डारी : अछेलको जमाना इसोइ छ के भनु हजुर न । चेलीकोलै चित्त बुज्जेवटि हम नाइ क्याइ भन्तौ । अब पालिखाने सम्मोलै भएवटि ठिकै छ । के गद्दोछ त्यो मान्स ?

कुँवर : पढे लेख्या नाइछिन् । इज्या समाइ अगनै मरेकी भो दुइ भाइ छन्, ब्वा छनाइछन्, नानतिनो खाने गुजरा लै घरमडो छनाइ छ । आफू मूले ब्याङ्लोर काम गद्दोछ । निकोइ छ पैशा पानी लै आफ अन्सार बनाएइको छ । अब तमरो बिचार हो ।

भण्डारी : ठीकै छ पँइ, मिल्ला मित्तुर नाइ कसेरी भन्ला एकदिन आया भन्या रे बिचार गरला । हुनो नाहुनो उनुइ भगवाना हातकि बात हो ।

कुँवर : हुनेइ हो पँइ । अब दुई चार दिनपाछा लाइदिउलो । तमलै मस्त अवेला भैगे इतिवार बसिवटि कुरेडिकाइन गरिदिया, चिनाजानी भयो खुसी लाग्यो । अब छुट्टिउ पै हाँ । धन्यवाद छ तमलाई ।

भण्डारी : भग पँइ, इसो आयाबेला काइलाई बसिभाया । इस्ट मित्तुरो इतित हो भेटघाट और के हुन्थ्यो । अन्न पकानौ खाइवटि भाम पै ।

कुँवर : नाई नाई दुईजना छु । अब नसिभानौ काइलाइ बसिभौला दुःख जनमान्या हजुर बस पै हाँ ।

(पिपलकोट गा.वि.स.)

कथ्य संवाद-४

यो संवाद खिरातडी गा.वि.स. निवासी कुँवर थरका केहि व्यक्तिहरूका बीचमा भएको कुराकानीमा आधारित छ ।

कुँवर १ : जुग जमाना कसा लागे कसानाई अछेलका मान्स इसेरी के बिगडे, नै कसैको भन्या मान्नान नै कसैको बोल्या । आफनाखाई आफनो भन्न नाइपाइनो निगाखाँइ निगो भन्न नाइपाइनो, गट्टाखाई गट्टो भनेबटि त भन माद्दाकी बट्टिनान् इसाइ जुग जमाना रय मान्स कति बाचन्ना धेग्या पै दुदा ।

कुँवर २ : छाड कुरेडी जन गरै । अछेल त आफनी कोरिजुनी गरिखाने मान्सैलै सुखसित खान बथ्य नाइपौनलानाई एक अर्खाकी कुरेडी कोइन गद्दो बेला लै नाइछिन् । नमाइको केइ सुनेबटि भोलुई गउँ छाडि नसे भैग्यो के गद्दौ जमाना का गयो कानाई ।

कुँवर ३ : इसोइ रए हुनीखानी केइन्नाई हमराई जान्नालै गउमडो कति एक अर्खा सार सारिदिथ्ये । बैगानमान्स परदेश भयाबेला घरमडा कामकाज गवाँलेले चलाइ दिथ्ये । कुला पानला, खेडी कटक भएजतिका सबे

गइबटि साहेता गद्दाथ्ये । जैको काम रयो उइका सबै गइबटि सारसारि दिन्थे
अछेल अब पैशावाला पैशाले काम चलौनान् नभयाहुने गरीब गुर्घा मरे तसाइ ।

कुँवर ४ : समस्ये थप्पिनोइ भानलागयो अब अगन आठ दश पड्डे मान्स नोकरी पौन्थे
अछेल हेरम अब सत्तर पडिबटी लै नोकरी नाइपाइन्लानाई उलिबटि के गरुन् ।
नै काम गरि खाइ सक्दे भए । उलिबटि गउँमडा गट्टा कामतिर सबै लागद
पसे निगाकाम थोकाइ मान्तर गद्दाछन् । माउवादीतिर लागदपसे परदेश,
भागदपसे, घरमुडा त स्वाइनीपुताइनी, चेलाचेली बाहेक कोइ घेक्यात । बैगाने
काम गद्द खेडी कटक सामाजिक काममाई को औनेहो धै भन्ना, अनत अगना
जसेरी खेतिपाती गोरवाच्छा पुछ्छ लागिबटि हुने जमानात नाइछिन् ।

कुँवर : तो घर कब आया है लाटा न । निगोइ होइबटि पुगिकी त, कसाछन् काठमाडौँतिर
हालखबर अब कब भानेहोइ ?

कुँवर : वार तेर दिनजति भैगे कुगा, निगोइहोई पुगोमोत । तम निगाइ छौत । काठमाडौँ
तिरलै इसोइ छ अवस्था देशै इसोइ छ का कसो हुन्थ्यो भन्नेहो त अब पन्नर,
बीस दिनपाछा भानो पड्डेहो ।

कुँवर : बाँ भया और मुल्यानसितलै भिटघाट हुनि छकित उनरा कसाछन् हालखबर ?

कुँवर : भिटघाट भैरन्छे, निगाइछन् । अइल घर कोइन औना अब एक मैना जति क्याम्पस
छुट्टि छ । आयबटि अब दशैतिर औन्ना ।

कुँवर : काठमाडौँतिर माववादी हुनानकी नाई लाटा, यमडा त धेकीहालि बासा प्रभात
आया आएइ छन् । खानोबना भनिबटि चार पाँच जना आउनान कबै काइहिट
भन्नान कबै काइहिट भन्नान के गरु नभउलै उसोइ । घरछाडि अन्तलागु भने
घरउडा बनौने कोइनाई के गद्दैहै । तेरलै घरउडो तसोइ छ काइमडि
नानतिनो नौकरि खोद्दो पड्योन । अब इति वर्ष पडिहाली अब त पाइहाललैन
काइमणि नानतिनकी नौकरी त ।

कुँवर : छनात मावबादी वाँलै छनाइछन रे एउँडा जसेरी खुला नाइघेक्किना लुगिलुगि बटि हिट्टाछन् । जसेरी गउँ घरमडा सताइराखिछ, उसेरी नाइसतौना । सबैलाई इसोइ छ अब के गद्दो हो चित्त बुजानो छ । घरमडा कोइ चिह्नुन्ज्या भानेहौलै का नौकरी त अब खोद्दो पड्डे हो रे विचार गद्दलाछु । भनन्जेइ का पाइन्छे भन्नेहोत । पडाइ लै अज दुइचार मैना बाँकी छ पडाइ सकिबटि विचार गद्दो पड्डे हो ।

यस संवादमा शोधकर्ता स्वयम् पनि संलग्न थियो ।

(खिरातडी गा.वि.स.)

परिशिष्ट 'ग': अनूदित सामग्री

परालको आगो

गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित परालको आगो कथालाई शोधकर्ता ध्रुवबहादुर कुँवरले बुङ्गली भाषिकामा अनुवाद गरेको हो । उक्त कथाको अनुवाद यस प्रकार छ ।

चामेकी स्वाइनी गौथली खुब मुखमुख लाग्दिथी। निगोरि बोलेलै कुरेडि बड्याइबटिलै मुखै लाग्दिथी । दुई चारदिन घरमणो मिल भएलै अज कलै होइरन्थी । एकदिन चामे बाइबटि घर आयाथ्यो गौथली देलौडो आगलो हालीबटि बर्याँत् हेद्द गएकी भैछ । दिनभरि बाइबटि आयाहुनाले भोकलेलै गल्यानलेलै मर्याथ्यो । घर आइबटि हलो जुँ करासम्बो राखिबटि बल्ल बाद्दलाथ्यो । उन्जेइ गौथली बर्याँतबटै आइ । गौथली धेकिबटि उइ साराइ रिस उठे । गौथलीलै अतास्सि अतस्सि देलो उगाडिबटि पन्यार गइ चामे चुलौडो आगो बालिबटि तमाख भद्दपस्यो ।

पानी लाग्दाकी बट्यावेला बादला जसेरी चामे चाकलाई बसिबटि तमाख खानलाथ्यो उन्ज्या गौथलीलै कन्नमणो फोलो हालिबटि देलाम्बी पुगि । गौथली देलाम्बी उगल्लाकी बट्टेकीथिरे राण दिनभरि बर्यातिका मुख मुख हेरिबटि बसि अइल स्वाँड पाड्डिछे भनिबटि एक लात्ति हाण्यो । गौथली धर्रणिबटि देलौनी लोटि फोलो फुटिबटि

देलौनो पानी पोख्यो । गौथली फोला कठिबाडा टिपिबटि खलानतिर हापल्ललाथी “मेरा घरौडि जनबसै जाँ भाने मन छ भा” भनिबटि दोसर्याँ गौथलीको चूठो समाइ घसाडिबटि खलानमाइ पुगायो ।

नमाइ आफनो गल्लिलैथ्यो तसो हुनाले पल्लि लात्तिले हान्नासम्बत गौथली बोलेकी नाइथी । उतिपछ्यार जब पाछ्वावटै चुठो समाइ घसाडिबटि खलानमाइ पुगायो वाँ पछ्यार गौथलीले गालिदियो । कोड्याहात ब्वाइजा राणी कामरा आँखा फुट्टाले इसाघर दिइछन् । इसा कंकालकी जोइ भइबटि बत्थाहै त फालहालि मद्दो निगो ।

“राणले आफनो ब्वात खुव धनी छ भनी मानेगीहोली गउँका मान्सो हलो नाजोति बासा परभात खानागि नाइपुग्दो माइतिकी बड्वाँइ गद्दिछ ।” भनिबटि एकलात्ति अज हाण्यो ।

गौथली डाड हालिबटि रोइ । गउँभरिका सप्यै मुलमुली राम हेद्द घरलाई आयाथे खराड्जौ यँ क्यागि राम हेद्द आया भनिबटि चामेले लठ्ठी समाइबटि खेदायो । मुलमुली हाँत्ता हाँत्ता बिचले । गौथली रुनलाथी चामे चाकलाई मट्टो डिसेइबटि सेयो ।

दोसरादिन परभातै चामे हलो बल्ल ल्हिबटि भोकेइ बोगडौनो गयो । बासाकितक घर आउन्ज्या गौथली नाइथि । वरपरकी मौँ सोद्यो दोफरी लत्तामत्ता ल्हिबटि माइत गै भन्न सुन्यो ।

तै बेलासम्ब भैसौँ खलानैनो भैछ । चामे धेकिबटि अड्क्यो । भैसा घास हालीबटि राडो खोइछाड्यो थोक्काइ पाछ्वा पारो ल्हिबटि बत्थाकी गयो । पल्लि त दुईचार सिक्रा तान्निदियो पाछ्वा चामे लात्तिले हाणिबटि खुर उफड्यो । चामे गोबरमाइ उतनढाण पड्यो । पारो तीचिह्नात टडा पड्यो । चाम्या इस्कोट धोती सबै लत्तामाइ गोबर लाग्यो । ज्वाडो ढबको लठ्की ठड्याथ्यो ट्याप्प लौडो समाइबटि दुई चुट के हाणिथ्यो भैसो गल्यौ टुटाइबटि उफड्जो उफड्जो कोकल्या घोगे स्वाडा गयो । चामे हे हे गरिबटि समौन खोद्दलाथ्यो भैसो तर्किबटि ओडोलै पुणोले बिचल्यो । भर्कर गोड्या घोगा जम्माइ कचौटिहाल्यो । कोकलेकि इज्या खलाना डिणमाइ गालि दिनपसी । चामे माचोतो

केइजनरौ, तै माचोतकी लाखा हाइजा का गै हो । बेली स्वाइनी हाण्यो, आज भैसा हाणिबटि अर्खा वर्षदिन खानो नास पाइयो । कसै नभया रिस कामराले खुब निको गरे भनिमान्यो । पोरका वर्ष धनवीरेले लात्तिले खाँचिबटि वर्षभरि भितरौडो तेछ्यो । त्यो खुब दडो छु भनिमान्या होलो । शत्तुरलाई हाणि सक्देखाइ ब सक्दे भन्नो आफनी स्वाइनी, किलौनो बाद्या गोरवाच्छा हान्ने लै के हान्ने ? रातपडि कि एकै न एक निउ खोजिबटि गउमाइ हुलमान्तर गद्दोछ ।

धनवीर्या घर ब्याको भोज थ्यो । गउँभरिका मुल्यान रक्सी खाइबटि टिल्ल थे । कोकले मारुनि भइबटि मादल बजौनोइ नान्तोइ गद्दलाथ्यो । और मूल्यान कोकल्यासात गउनाइ बजौनाइ गद्दलाथे । उन्जेइ वइनी आइबटि घोगे स्वाडा चाम्या भैसो गयकी कुरेडि सुनाइ ।

कोकले मारुनिको सिउलुङ्गी विचलिबटि घोगे स्वाडा पुग्यो कोकल्या लत्ता धेगिबटि भैसो भिग कन्डमाइ पुछड राखिबटि विचल्यो । ओणा रया दुइचार बोटालै खतम भए । घोगा ढलाया धेगिबटि कोकले भिक्क चुरभैबटि रिसायो । चाम्या गलामाइ ढबले दुई चुट हान्यो । बिचारो ! चामे केइ नाइबोल्यो । आदा रात पछ्यार दुःखधन्न चार पाँच जना लागिबटि भैसो खेदाइबटि लस्यो ।

दोसरा दिन प्रभातै चामे पन्यारबटै कानमाइ पानीको फोलो लसिबटि आउनलाथ्यो माथिउनेइ जुठे ढोलीकी स्वाइनी आइ चामे बौजु भन्नोथ्यो । चामेले पानी लस्या धेगिबटि जुठेगि स्वाइनीले हाँसिबटि भनि एहे बैकान मान्सले पानी लस्या कती नाइस्वाइयो ।

“के गरु बौजु ? राण माइत खराडे, आफूले नबोगिबटि को बोगि दिन्यो ?

“मुख मुख लाग्दे भएगि नमाइ हान्नाले लै होगि कसव ।” “कट्कीरौ, पोरगि दशैमाइ जुठेदाले एकफेरा तमलाई कसेरी हाणिथ्यो । तमत एक कुरेडिलै नाइबोलिथ्या ।

हँ एकफेरा भन्नोछ, अइल त सादु भइरैछन् अगनमाइ त नाहाण्या दिने नाइथ्यो । वासाइतक भोटे गउबटै रक्सी खाइबटि आने उलिबटि एकैन एक निउ खोजिबटि हान्न

पत्थाथे, भिक्क तयार तिउबार बेला त केभनु, दुई चार दिन भड बादल लागेगि आजभोल त हड खाइन्छ । मोइले त इतिका वर्ष भैगे मुख लागेगि कबै नाइछिन् ।

उलिबटि कुटिबटि मुख मुख लाग्दे भएकी हो क्याकि भन्नाछौं । तमरा जसेरी सने भएबटि पुजिबटि राख्देथे । जे भएलै स्वाइनी जैरेसित बाज्जिबटि नाइहुनो । कतिदिनसम्ब आफुइ पानी पन्यारो गरिबटि बसला । भोलुइ बोलान भा ।

उइका ज्ञानले आएबटि घर छनाइछ, बोलौन त पोडे भैबटि भौलो, चामे भोटाभाइ इस्कोटलाइबटि तेच्छि धोति लाईबटि मैल्लेगि काली कुलौ हालिबटि चानिभाइ चाननो टिकोलाइबटि, कानभाइ पानीगो फोलो बोग्या भरकरै जुडा औनपस्या कालो कालो न्यारि छाँटो धेक्किन्थ्यो ।

एकदिन परभात चामे चाकलाई बसि सोलपामाइ तमाख खान लाथ्यो मथिउनोइ जुठे ढोली आयो । आगा आगाबट चेलो समाइबटि जुठे औनलाथ्यो पाछापाछा लत्ता नानो गुन्टो काखिमणो समाइबटि स्वाइनी औनलाथी । चामे धेगिबटि जुठेले हाँसिबटि भन्यो “के काम गरि बसिरैछै भउवा ?”

“खाली बसिरैछु दा ।”

स्वाइनी माइत खेदाइहाली अब एकलोइ मजाइबटि बसिर । जुठ्या जोइपोइगो खुबै निगो मिलथ्यो । जुठे राधिदनै स्वाइनी ल्हिबटि माभिगउमणो लत्ता टाम्द भान्थ्यो । बाटामणा दुयै स्वाइनी बैग दुःखा सुखागि कुरेडि गद्दा गद्दा भान्थे । बासाइतक लै कुरेडि गद्दा गद्दा फर्कनाथे । रात ओछ्माइ उजालो राखिबटि जुठे विराटपर्व सिल्लोग हाल्लोथ्यो । स्वाइनी पान हाल्ला हाल्लाई सिल्लोग सुन्ने गद्देथी । कबै कबै जुठे जर आएबटि स्वाइनी गउंमडा धामीभाप्रिकी खोजीगद्द भान्थी । विष्टनका घर लत्ता टाम्द भान्ज्या कबै कबै जुठे स्वाइनीसित ठट्टा गरिबटि तनम्क घिचडो तान्नेथ्यो । उलिबटि इसो मान्सतिर हेरिबटि आँखो माद्देथ्यो । स्वाइनी भने अँ बड्डो भइबटिलै ठट्टा गद्देबानी नाइगएकिनाइ भनिबटि अर्खातिर फर्किबटि हात्तेथी ।

जुठे पूजापाठ लै गददोथ्यो । परभातै पन्यार गइबटि हड धुनोथ्यो । हडधोइ सगिबटि “पधेनीले लत्ता सुकाएका ठौको विगुत लाइबटि विजुली जसो रुप ल्हि अगास उडनु भयो भ्रष्ट तसै भनि पूजापाठ गद्देथ्यो ।

जुठ्या घरमडो हाल आफूसित दाँजिबटि चामे धेरै दुःखी हुन्थ्यो । जुठ्याघार खानोपिनोखाइ विराटपर्व पड्डे बेला आफना घरमणि रुवाबासि हुन्छे । जुठ्या स्वाइनी बैगानो तसो हिरम पिरम छ । दुःखा सुखागरिबटि सँगै हिट्टान । आफनी स्वाइनी भने कल गरिबटि माइत भान्छे । ब्या भयोले इतिका दिन भैगे कबैलै निगा मुखले बोल्या धेग्या नाइछिन । अज एक भैसो त थ्यो तसेलै हडलग भाननाइदिनो । आफत माइत गै गै भैसालै एकहाते बनाइगै । इसै भैसा लाग्दा गलामाइ कोकलेकी थप्पड लागि । पोड लोटौं भने सउको ऋन छ भोल सउ आइबटि माद्देहुन् । आफले घरमडो काम नगरे भोगोइ बथ्यो पड्डोछ । इसो खतम जीन्धगी बितउना है त साजि घसिबटि हिट्टो निगो । अज साजि लाइबटि लै के गद्दो हो । दश घरा कुकुर नाभुकाइ खान नाइपाइने हो । उइलै आजभोल मटाघाटा धोतिलाया जोगि धेगिबटि कोदालो खन्नाकी सगसले जोगि भयाहो भनिबटि मान्सन खिसि गाड्डान् । अर्खाले केइ भनेलै नभनेलै आफूइ नमोनारायण बा भनिबटि विगुतलाई दिइबटि हिट्टान । ठूलाठूला भोलितुम्मा कानौना बोगिबटि गउं गउंमणा फेद्दान । योलै उसै संसारा पापले पोल्या हुनाले टाडाइबटै भलक्क हेरेलै थोक्काइ ठन्न भएजसो भयामान्दर हो ।

पल्लिका आठ दश दिनसम्बत चामे गौथलीगो नउ ल्हिन्ज्यालै खौलो जसो गद्देथ्यो । उतिपछ्यार पाछा पाटा थोक्काइ निश्वास मान्न पस्यो । विचार गच्यो मुख लाग्दे भएलै काम गद्देथी । मन लागे एकभारी घास लसेबटि भैसो डम्म अगान्थ्यो । बासा प्रभात एक गास पकाइबटि खानाकी दिन्थी । उइ गयादिनबटै तीनचार दिन भात खाया हुँलो नति भने खाली भुट्या घोगा भरमाइ छु । ओ हुन्ज्यासम्म भैसोले ट्याम ट्याममाई दुद दिन्थ्यो । आफूइ बत्थेथी उइ गएबटि उफड्या उफडेइ छ । सबैजना

बोलाइबटि बस भन्नान जुठेदाकी स्वाइनीलै तसोइ भन्थी । आए आसली नाआए नआसली एकफेरा लत्थ भानोइ पद्यो ।

भोल परभातै भातसात खाइबटि चामे सौरास भानागि तयार भयो सिन्दुसौनाहै पनेला दौरासुरवाल गाडिबडि लायो । कुलौमाइ गौथलीले तमाखो पोको राखेगि भैछ । तमाखो काठ लागिबटि कोचमोड्डेकी लै भैछ । चामे रिसाइबटि गुनगुनान लाग्यो “राणो ढड्ड हेर के गरु मालपाइबटिलै चाल पाए ब हुन्छ । आफना ब्वा बाजेले कैले बिके कुलौ लायाभेबटि पत्ता पउन्थी । ब्वा खाडीकी कुलौ लाइबटि भाडा गादो पाडिबटि हिट्टोथ्यो चेली के कामिली हुन्थी बावनले च्यौं खायोइन चाल पायो । सक्कबार गनगनाइ बटि तानतुन पाडिबटि तसै कुलौ हाल्यो । इसकोट अर्खो नाइथ्यो । उसै पुरानोइ गाद्यो एक ओड्डे पुन्तुरो पिठउनो कराड्डे पाडिबटि बाद्यो । उलिबटि हातउडी एक फाटेकी छाता ल्हिबटि हिट्टो ।

चामे सौरासीकाघर तलतिर चौतारामाइ बसिबटि पसिना पुत्थलाथ्यो गउमथिमणो बना चाललाई घासकी भारी बिसाइबटि गौथली गीत गान लागि “उडिभौ भने मो पन्छि नाइहुँ बत्थेत मन नाइछिन ।”

चामे रिसले आगो भयो “घास खान नापाइबटि भैसा लादो गउन्या सारङ्गी जसो भैरैछ, राण यउणी बसिबटि बन रन्कौनलाछ ।

थोक्काइवार चामे चौपातामाइ गल्यान मारिबटि उगालाम्बो उबो लाग्यो । चिलौन्या बोटालाई पुगे पछ्यार चाम्या गोडा थोक्काइ गर्वाँ भए । सौरा जिउले केइ भन्नेहुनगि भनि डर थ्यो । सजा सजाले घरलाई पुग्यो । जीउ खलानलाई बसिबटि टाम्के उमाथ्यलारैछ । सौरो चाकलाई बसिबटि तमाख खानलाथ्यो । जीउ धेगीबटि चामेले हातजोडि ढोग दियो । जीउलेलै जुठाइहातले ढोग फर्कायो । चामे चाकलाई बस्यो । सौरा हुक्का नली चाम्या हातदिइबटि ढोगदिन निउड्या थे चामेले गोडा एगिलाई लाइदियो ।

थोक्कार बारमाइ घासो बिटो लसिबटि गौथली पुगि पनेला चोलो, छिटो गुन्य लाग्गी, गुन्या मुजा घुम्चाइबटि मुणेठो बादेगि हातमडा बाला गालौनी पोती लाग्गि

पट्टपटानी छाती भएगि, चानीमाइ चाननो टिको लाएकि, मुन्डौनो गुरासो फूल सिउडेकी, नमनमाइ सावला बरनगि अन्धेर रामडि धेगिगन्थी । गौथलीगो तसो लोभलाग्दो रूप धेगिबटि चामेले सन्तोग मान्यो । घरभितर साच्चिगि लक्ष्मी छिरेजसो मान्यो ।

रात पडेपछ्यार गौथलीले आइबटि चाम्या खुट्टमाई ढोग दियो । चामे खुब सुखी भयो । आज उइका मनौनो गौथली समाइबटि हजारफेरा भाति खौँ जसो लाग्यो । समौनागि हात तान्याथ्यो गौथली हात पैस्याइबटि घरभितर पसी ।

भातसात खायपाछा चामेगि लाखा चाकलाई डिस्यान लाइदियो । चामे डिस्यानौनो पड्यो । उलिबटिलै उइका आँखौडो निनो बास नाइथ्यो । ओ खाली गौथली औन्धेगि भनि बाटो हेरिबटि बसिरैथ्यो । सप्यैले खायो, पान हाल्यो, थोक्काइ बारपाछा कोभोकसब उजालो ल्हिबटि भितल्ला खन्न गयो, उतिपछ्यार कैले भो कसब देलो हुलिबटि आगलो लायो । चामे अचम्म पड्यो । चाम्या मनौनी कुरेडि उब्जन लागि । हाइ तैदिन विचारी गौथली क्याइ हाणि हुँ । स्वाइनी मान्सन् ब्या हेद्दो भनन्ज्या खुसी हुन्छेन् । उइकोलै उबो हुनो उमेर थोक्काइ बार ब्या हेद्द गै । नमाइबार इसो गउ घरउडी राम हेद्द गएलै सननसक्दे जावालेलै के स्वाइनी कमानो ? भात पकौन नमाइ माठो गच्यो भनिबटि स्वाइनी हान्नो भन्ना खतम कामलै अर्खो के हुनोहो । नमाइ मुखलाग्दे भएगि हाणिबटि लै हो ।

अब घर गएबटि कबैनाइ हान्नेहुँ । जुठे दा भन्नालैभिकक निगो गरिबटि नाराखे भने पैँ भन्या ।

मनौनी अन्धेर कुरेडि खेल्ललाथी तलिम्बाइ उपाँयलेलै उसेरी काट्टलाथे ।

परभातैसित देलो उगाड्या सुन्यो । गौथली आइगी भनिबटि चामेले कान थाप्यो । पाछा हेरन्ज्या सौरो बड्डो भैछ । सौरो देलो उगाडिबटि कराँसतिर मुत्त गयो । चामले रातभरि आँखो नाइलायो ।

गोरवाच्छा खुनेबेला भएगि थी सौरो बान्नामाइ बसिबटि तमाख खानलाथ्यो । जीउ चाकलाई बसिबटि घोगा पोड्यान लाथि । गौथली भितरलाई अगेठामणि पानसानहाल्ल लाथी । चामेले नमाइगो सरमाए जसो गरिबटि सौरासित भन्यो खेतिपातिगि बगतछ सौरौ चेली लाइदिनोपड्यो ।

सौरालेलै सकबार काँसीबटि नली गलाम्बी ठड्याइबटि भन्यो हुनात ज्वाँइ गरिबसरिब भनिबटि के केक्याब नउ राख्दाथ्या भन्यो रे जसोइ भएलै आजसम्ब कसैगा घरम्बो माग्द गया नाइछिन् । गोडा घोइबटि तमुइलाई दिया भुँ । आफनी स्वाइनी मनाइबटि लैभा कसैलेइन राख्यानाइ ।

चामेले निसुरो मुख लायो । गौथली थोक्काइबार पाछा पानसानहाली सगिबटि डोगो नामलो ल्हिबटि बनतिर भानागि बट्टेगि थि । चामेले पाखुडालाई समाइबटि भन्यो - डोगो नामलो ल्हिबटि काँ हो । हिटघरभौँ ।

“घर त मरेइन भानिउँ पँइ ?

घर नगएबटि काँ भानेहँ पँइ ?

एक ज्याहान लै के जाँ गएलै भैग्योन माता हुन भानेहुँ ।

भैसागि घास को काटि दिनेहो रे जोगेनी हुनेइ ?

काट्याम आफना भैसागि घास आफुई । भिगै जनबोलै हिट घर ।

घर लैभाइबटि निउ खोजिबटि हाण्लो भनिबटि ।

अब पोडे भइबटि केइग्रलो । भैग्यो जान्निग्यो ।

थोक्काइ बारपाछा लत्तासत्ता लाइबटि सिंगार पटार गरिबटि गौथली बाइर निगलि । जीउ बड्डीले एक नानो पुन्तुरो लै एक पारो दइ लसिबटि आगाबटि राखिदियो । पुन्तुरो काखिउडो चेपिबटि गौथली आगाबट लागि । चामे हातौनो पारो भुण्याइबटि पाछापाछा बट लाग्यो । बाटौडा चोमेइ गौथली कुरेडि गद्द पसे । आजभोल भैसो कति दुद दिनोछ ?

“प्रभात बासा गरिबटि एक पाथी । गौथलीले चामेपट्टि फर्किबटि थोले बटार्यो ।

घाम डाणौनो बुड्डागि बट्टि रैथ्यो गोठालान गोरवाच्छा आगाबाट लाइबटि धुलोमाटो उडौना उडौना उगालाम्बा लागि रै थे । चामे धेगिबटि जुठेगि स्वाइनीले लामो जीबाडो गाडिबटि हाँन्ता हाँन्ताई भन्यो ओहो ! चखेवा चखेवीको जोडि जसा आगाबट स्वाइनी पाछापाछा वैगान कति रामडा भै स्वाइयाछन् । गौथलीले खिसिक्क हाँसिबटि भन्यो भैग्यो जनहाँसै दिदी अज कैदिन खड्काष्ट पड्डे हो ।

ओहो । चाटाचाट गद्दलै वार नाइलाग्दे भैछ इसोइहो स्वाइनी वैगानकी कल परालो आगो भन्या ।

मूल लेखक : गुरुप्रसाद मैनाली

अनुवादक : शोधकर्ता

परिशिष्ट 'घ' : लोकगीतहरू

१. लेखने बैदारगा छोरा हातजन लट्काया,
मो डाणि ढल्कने बेला मुणेठी फटकाया ।
२. बतास लागे बतासिनो डाणिमाइको पड्डे,
सुचे र सम्भ्या बेला मन बत्थैन भड्डे ।
३. लेगका बहाडि छाना उतिसगा खामा,
सौराडी लागेका बेला डाको लौछु आमा ।
४. गाइकिलाई खोलिकोघास भैसालाइ सोतर,
उबाहुना बालिवैश नलागौ कोतर ।
५. पड्डाकी काठमाडौं आया बौलापाया दुःख,
आदा उमेर ढलिययो कब हुन्ना सुख ।
७. दुई मैना सक्किने थिसिस लायाँ वर्ष दिन,
गरीबको चेलो भए पडिगया रिन ।

८. घरहै खबर दिना छटाइ आइभा भनि,
इजा बाकी सुख दिउला ठुलो मान्स बनी ।
९. देशको मुसी याँको कागज लेखे लेखिदैन,
मो रया काठमाडौँतिर बभाड धेक्किदैन ।
१०. घर छाडि घरबार छाडि काठमाडौँको बास,
आफनो कोइपन छैन कइकी मान्नो आस ।
११. पड्डाकी घर छाडि औना यँ आएर फेद्दा,
घरगडो बेचेर सक्यो पैसा भेद्दा भेद्दा ।
१२. कालो लेग रमाइलो भयो काफल पाकनाले,
पराय आफनो हुन्छ सौराइ लागनाले ।
१३. उइ राम्रो गुरासी फूल पाहाडका बन,
कसेरी बुभायो होला उति मान्ने मन ।
१४. चैतक उदासी मैना जनबासेइ न्याउली,
मो घर नऔनासम्ब जन फुलेइ प्याउली ।
१५. का साइले अचानो हाल्यो काँ काटेहो दाउरी,
मेरो खवर लैभादेता बनडुल्ले माउरी ।
१६. चल्लागि बासने बेला पोती बाइगैबन,
ठेगाना कइलैन बस्यो डुलीरने मन ।
१७. गौँ काटिहाल जौँ काटिहाल गलेथा बानीहाल,
साइको त्यो निर्गुनीघट थोक्काइ त मानीहाल ।
- (शोधकर्ता स्वयम्ले लेखेका लोकगीतहरू)

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, सूर्यमणि. (२०५६) नेपाली भाषाको इतिहास, काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज. (२०६१) समसामयिक नेपाली व्याकरण, दो.सं., काठमाडौं:
विद्यार्थीपुस्तक भण्डार ।
- ..... (२०६३) प्रयोगात्मक सरल नेपाली व्याकरण, दो.सं., काठमाडौं:
विद्यार्थीपुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, व्रतराज. (२०४१) हाम्रो भाषा, काठमाडौं: स्वयं ।
- ..... (२०६१) आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना, काठमाडौं: साभा
प्रकाशन ।
- गिरी, जिवेन्द्रदेव. (२०५३) भेरी क्षेत्रीय नेपाली क्रियाको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं:
पार्वती गिरी प्रकाशक ।
- गौतम, देवीप्रसाद. (२०४९) नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, बालकृष्ण. (२०५५) राष्ट्रभाषा, द.सं., काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधवप्रसाद. (२०५७) ध्वनिविज्ञान र नेपाली भाषाको ध्वनि परिचय, काठमाडौं:
ने.रा.प्र.प्र. ।
- बन्धु, चुडामणि. (२०२५) नेपाली भाषाको उत्पत्ति, ललितपुर: जगदम्बा प्रकाशन ।
- ..... (२०५३) भाषाविज्ञान, सा.सं., काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।
- बराल, कृष्णहरि, एटम, नेत्र. (२०६१) अनिवार्य नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास,
ते.सं., काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तकभण्डार ।
- यात्री, पूर्णप्रकाश. (२०५३) नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मिमांसा, काठमाडौं: साभा
प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज. (२०६०) शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्व, अभिव्यक्ति र साहित्य,
काठमाडौं: काठमाडौं बुक सेन्टर ।

..... र लुइटेल् खगेन्द्र. (२०५२) शोधविधि, दो.सं., काठमाडौं: साभा प्रकाशन ।

श्याम प्रकाश (१९८७) कुमाउँनी की भाषिक संरचना, लखनउ: स्नेह प्रकाशन ।

शोधपत्रको सूची

गैरै, जगदीश. (२०६३) प्राचीन नेपाली भाषामा प्रयुक्त शब्दहरूको सन्दर्भपरक अर्थलेखन,
अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

जोशी, अमरराज. (१९८९) अ लिङ्गविस्तिक स्टडी अफ द बभाडी डायलेक्ट,
अप्रकाशित, स्नातकोत्तर अंग्रेजी शोधपत्र ।

बोहरा, गणेशबहादुर. (२०६२) बभाडी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी
विश्लेषण, अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

जिल्ला पार्श्वचित्र. (२०५९) जिल्ला विकास समितिको कार्यालय बभाड ।